



**A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi  
összefüggései az  
Alföldön**

Doktori (Ph.D.) értekezés

**Szarvák Tibor**

**Debreceni Egyetem  
Debrecen, 2006.**



Ezen értekezést a Debreceni Egyetem TTK Földtudományi doktori iskola Társadalomföldrajzi programja keretében készítettem 1998-2006 között és ezúton benyújtom a Debreceni Egyetem TTK doktori (PhD) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 2006. június 28.

Szarvák Tibor

Tanúsítom, hogy Szarvák Tibor doktorjelölt 1998-2006 között a fent megnevezett doktori iskola Társadalomföldrajzi programja keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglaltak a jelölt önálló munkáján alapulnak, az eredményekhez önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 2006. június 28.

Prof. Dr. Süli-Zakar István  
tanszékvezető egyetemi tanár  
témavezető



## TARTALOMJEGYZÉK

<b>1. BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉS</b> .....	<b>1</b>
1.1. A témaválasztás indoklása .....	1
<b>1.2. A dolgozat célja, szerkezete</b> .....	<b>3</b>
1.2.1. A disszertáció célkitűzése .....	3
1.2.2. A vizsgált terület földrajzi elhatárolása .....	5
1.2.3. Az értekezés hipotézisei .....	7
<b>1.3. A dolgozat szerkezete és néhány következtetése röviden</b> .....	<b>9</b>
<b>1.4. Kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek</b> .....	<b>11</b>
<b>2. A DIGITÁLIS FEJLŐDÉS TÉNYEZŐI - A PARADIGMAVÁLTÁS MULTIDISZCIPLINÁRIS KERETEI</b> .....	<b>13</b>
<b>2.1. A technológiai fejlődéshez kapcsolódó filozófiai diskurzus</b> .....	<b>14</b>
<b>2.2. Az információs társadalom fejlődéséről szóló, szociológiai vonatkozású elméletek a II. világháború után</b> .....	<b>16</b>
<b>2.3. Az információs társadalom elméletek előzményei a földrajztudományban</b> .....	<b>19</b>
2.3.1. Az e-gazdaság földrajza.....	22
2.3.2. A kibertér földrajza .....	25
2.3.3. A térről szóló narratívák a modern és a poszt(poszt)modern határán - Néhány jelentős elmélet adaptálható tanulsága .....	31
2.3.4. Az innovációk társadalomföldrajza .....	36
2.3.4.1. Az info-kommunikációs eszközök terjedéséről .....	43
<b>2.4. A digitális egyenlőtlenségről</b> .....	<b>48</b>
2.4.1. A digitális egyenlőtlenség fogalmának története, konceptualizációjának néhány kérdése.....	49
2.4.2. A hagyományos és a digitális tőke kapcsolatának értelmezése - A tőkefogalmak átalakulása.....	54
2.4.3. Két területi-társadalmi út: az információs társadalom a periféria esélye vagy „a szegény országok elvesztik az információs forradalmat?” .	57
2.4.4. Az e-bevonódás alapján létrehozható információs társadalom modellek.....	60
<b>2.5. Az innovációs milió mint a versenyképesség társadalmi oldala</b> .....	<b>64</b>
2.5.1. Az információs társadalom típusú fejlesztések főbb irányai.....	67
2.5.2. A Coleman-modell alkalmazási lehetőségei az információs társadalom típusú fejlesztésekben .....	69
<b>2.6. Az „alföld út” meghatározó jegyei a kibertér fontosabb dimenzióinak tükrében</b> .....	<b>74</b>
2.6.1. Társadalmi kapcsolati hálók, települési kapcsolatok .....	78

2.6.1.1. Kisléptékű terek ↔ makroterek – Párhuzamos világok létezése	83
2.6.2. Az innovációs millió néhány jellemzője az Alföldön.....	86
<b>3. A DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK TERÜLETI ÉS TÁRSADALMI VONÁSAI AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN</b>	<b>95</b>
<b>3.1. Tömegkommunikációs vizsgálatok a hagyományos és a modern média körében</b> .....	<b>95</b>
3.1.1. Települési sajtó-történelem – kommunikációs centrumok és perifériák az Észak-Alföldön .....	95
3.1.2. Az info-kommunikációs technológia alkalmazása - Település és közösség megjelenése az önkormányzati honlapokon.....	104
3.1.3. Történelmi folytonosság és/vagy jelenkori kistérségi innovációk az önkormányzati honlapok tartalmának tükrében .....	111
<b>3.2. A Word Internet Projektől a prominencia vizsgálatokig</b> .....	<b>114</b>
3.2.1. Az információs társadalom fejlesztések főbb irányai a régiós területfejlesztési dokumentumok tükrében .....	117
<b>3.3. Résztársadalmi csoportok digitális tőkéje</b> .....	<b>124</b>
3.3.1. A digitális kultúra helyzete a szociális földprogramos településeken .....	124
3.3.2. A kistelepülések plázái - Teleházkutatás az Alföldön .....	128
3.3.3. Roma társadalmi csoportok digitális kultúrája .....	139
3.3.3.1. Az info-kommunikációs technika elterjedése, használatának jellemzői a roma résztársadalmi csoportokban .....	141
3.3.3.2. Az info-kommunikációs kultúra terjedését támogató közösségi hátterek jellemzői a roma résztársadalmi csoportokban .....	144
<b>4. ÖSSZEZÉS, A KIBERTÉR FEJLESZTÉSÉNEK LEHETSÉGES FORGATÓKÖNYVEI AZ ALFÖLDÖN</b> .....	<b>145</b>
<b>ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ - SUMMARY IN ENGLISH ...</b>	<b>154</b>
<b>FÜGGELÉK</b> .....	<b>165</b>
Ábra, térkép és táblajegyzék.....	165
Tömegkommunikációs centrumok az Észak-Alföldön című modellkutatás tartalomelemzésének szempontjai.....	167
A felhasznált területfejlesztési programozási dokumentumok.....	168
Felhasznált irodalom.....	169

## 1. Bevezetés, célkitűzés

### 1.1. A témaválasztás indoklása

Miközben a kutató társadalomtudományi válaszokat keres a mindennapi interpretációk megértéséhez, állandón döntéseket hoz. Elméleti, gyakorlati, etikai és olykor (társadalom)politikai kihatású vállalásokat. Ilyen elhatározás részemről a doktori dolgozat elkészítése. Intellektuális kihívás az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete – különösen egy létszámában kis team, a Szolnoki Társadalomkutató Csoport – és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési, illetve Szociológia-Szociálpolitikai Tanszék és az interdiszciplináris földtudományi doktori iskola szellemi bázisán<sup>1</sup>.

1998-ban felvételiztem a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetének doktori iskolájába. Felvételi témám akkoriban – köszönhetően munkahelyem gyakorlati orientációjának – jobban kapcsolódott a területfejlesztési háttérkutatásokhoz. Doktoranduszként a területfejlesztési dokumentumok társadalmisítási gyakorlatát vizsgáltam volna. Érdeklődésem és kutatói lehetőségeink az évek során bővültek.

A témaváltást segítette az is, hogy munkahelyemnek, a szolnoki Társadalomkutató Csoportnak meghatározó kutatási iránya lett az évezred kihívásának, az információs társadalomnak a vizsgálata. Ez az elképzelés, amely akkor új volt a szociológiában és a regionális (tér) tudományban, összetettsége révén egyesítette csoportunk különböző témájú kutatási irányait. Számomra a kutatása azért fontos, hogy a magyar társadalmi, területi és gazdasági fejlődést jellemezve a XXI. században már ne legyen szükséges alkalmaznunk a fejlődési állapot kifejezésére a világ globális fő áramától való megkésettséget és csökkentsük a (rész)társadalmak és lokalitások közötti – már meglévő – „digitális szakadék” mélységét.

A téma iránti érzékenységem minden bizonnyal annak a korszaknak az ethosához is kapcsolódik, amelyet a szociológia születésének is neveznek. Ismert, hogy a modern társadalomtudomány abból a rendkívüli változáshalmazból indult ki, amely a feudális társadalom romjaiból az ipari forradalmat hívta életre. Napjainkban egy, az évszázadokkal ezelőttihez hasonló intenzitású és komplexitású átalakulás zajlik, amelynek lényegi vonásai túlmutatnak a technológiai, ipari meghatározottságon.

---

<sup>1</sup> És nem feledkezhetem meg a Stratégiakutató Intézetben rendezett műhelybeszélgetésekről sem, amelyek szintén formálták gondolkodásomat az információs társadalomról.

Alexis Tocqueville írta egykoron a „Demokrácia Amerikában” című munkájában, hogy romokon építkezünk (Tocqueville, A. 1993). Úgy gondolom, hogy most is átmeneti, átalakulásban lévő társadalomban élünk, amelyekben a tradicionális intézmények már nem működnek, az újak pedig még nem vertek gyökeret. Ez a nem megfelelő „illeszkedés” a tradicionális intézmények és az új valóság között számos problémát okoz. Az átmenethez azonban kedvező feltételeket jelent, mert az információs forradalom nemcsak technológiai-gazdasági, hanem egy mentális-kulturális; egyszóval társadalmi megújulást is jelent.

A társadalmi-közéleti diskurzusban szereplő szinonim jelzős szerkezetek (modern, posztmodern, szervezett-szervezetlen kapitalizmus, korai és reflexív modernitás, jóléti és kockázati társadalom, mediatizált társadalom) összetettsége jól tükrözi az információs társadalom terjedésének komplex folyamatait (Kasvio, A. 1999).

Dolgozatom területi keretét hazánk jellegzetes nagytája, az Alföld határozza meg. Vallom, hogy egy átmenetben lévő társadalomban a térkategóriák által definiált közösségeknek a változásokra kell elsősorban tekintettel lenniük, ezért viszonylag könnyen lehet beépíteni új identitás és modernizációs mintákat a meglévő „elmaradottság-másság tudat” (Timár J. 1994. 4. o.) mellé, majd hosszútávon helyett.

Úgy gondolom ezért, hogy választott témám elfogadottsága és relevanciája a társdiszciplínák (társadalomföldrajz, szociológia, regionális tudomány, területi-társadalmi tervezés, pszichológia) körében magas; létezik elméleti és gyakorlati kapcsolódása, az adatok elemzése és teoretizálása összhangba hozható és csak multidiszciplinárisan elemezhető.

Jelen értekezésben – amely 8 év tapasztalatainak szintézise – természetesen nem hagyhatom figyelmen kívül azt, hogy a pályámon az információs társadalom térségi terjesztésében (megismertetésében) nemcsak a klasszikus, független kutató-értelmiségi szerepben, hanem fejlesztői (és civil) szemmel is résztvehettem.

Dolgoztam ugyanis a Jász-Nagykun-Szolnok megyei információs társadalom koncepciójának, stratégiájának és operatív programjának létrehozásán, illetve közreműködtem abban, hogy a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése elnevezésű, a Tisza völgyét érintő integrált programozási folyamatban az információs társadalom típusú fejlesztések markáns irányt jelentsenek a kistérségeknek. Mindezek mellett tagja vagyok az Észak-Alföldön, a fejlesztési ügynökség gesztorsága alatt működő információs társadalom munkacsoportnak és civil szervezeti vezetőként is dolgozom Szolnokon és kistérségében az információs társadalom pozitív hatásainak megismertetéséért.



Ugyancsak szerepelnek az elemzésben azok a cikkek, tanulmányok, amelyeket a témához köthetően 1997 óta publikáltam. Az értekezés tartalmazza azokat az ismereteket is, amelyeket két Collegium Hungaricum ösztöndíjam idején szereztem Bécsben, illetve felhasználtam a munkámban a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Karán, információs társadalom mentor témában tartott speciális kurzusaimnak gondolati lecsengéseit is<sup>2</sup>.

## **1.2. A dolgozat célja, szerkezete**

### **1.2.1. A disszertáció célkitűzése**

Az info-kommunikációs technológiai forradalom a mindennapok társadalma számára olyan gyorsan történt, hogy időnk sem volt komolyabban szemügyre venni ezt az új területi-társadalmi környezetet, jelen szintézis ezért is fókuszál az információs társadalom alföldi útjának bemutatásra. A térbeli és társadalmi világunk kvintesszenciájában meghatározó folyamat terjedése gyors, a társadalmi csoportok körében életmódváltoztató hatása és a mintakövetésre alapozó igénye széleskörű; újfajta tér-idő viszonyok, praktikus használati lehetőségek teremtődnek általa. Az információs társadalom térhódításának alföldi értékelése azért is fontos, mert az átmenet évtizedében a hazai társadalomnak több szintű paradigmaváltással kellett megküzdenie.

Korunk – Polányi Károly szavaival élve – nagy átalakulását egyrészt a hazai alrendszerök összetett reformja jelenti. Témánkhöz kapcsolódó kapcsolódó innovációs inputnak leginkább az új info-kommunikációs technológiák által generált fejlődés tekinthető. A változások összekapcsolódására és a folytatódó modernizációs hatásokra jó példa Mészáros Rezső megfogalmazása, amely szerint a technika akkor is hatással van ránk, ha személy szerint nem használjuk, mert az életünket megszabó intézményekben ez az eszközrendszer válik a működés alapfeltételévé (Mészáros R. 2001.) és ez a szocializációs-környezeti kihívás is oka annak, hogy a „hosszú kilencvenes években” a hagyományokra alapozott, előrelátható karrierekben és lépésekben gondolkodó mobilitási út helyett hazánkban is egyre markánsabban törjön utat az ad hoc döntésekből építkező, nagyobb kockázatvállalási hajlandóságot preferáló egyéni és közösségi (települési és kistérségi) stratégia.

---

<sup>2</sup> A dolgozatban felhasználok „Az információs technikák fejlődésének és az információs társadalom kialakulásának területi hatásai (különös tekintettel egy relatíve elmaradott régióra, az Alföldre)” címen benyújtott OTKA-kutatásunkban szerzett tapasztalataimat is. T14 037620 sz. OTKA-kutatás. Témavezető: Csatári Bálint.

Munkánkban az információs társadalom alapú fejlődés komplex (szociológiai, történeti, földrajzi) elemzésében az információs társadalom hatalmas tematikáján belül az egyenlőtlenségek új formáira, a digitális különbségek társadalmi és térbeli megjelenésére, illetve jelen modernizációs megatrend alföldi jellegzetességeire fókuszálunk. Castells egy 1998-as előadásában az emberi fejlődés sarokpontjának nevezte az információs társadalom eszközeihez való viszonyt, illetve a kulturális fejlettséget. Szerinte az információs és kommunikációs eszközök szerepe a modernizációban kettős: egyrészt lehetővé teszi az országok számára, hogy a gazdasági fejlődésben fokokat ugorjanak át azáltal, hogy modernizálják termelési rendszerüket, másrészt azon gazdaságok, amelyek képtelenek alkalmazkodni az új technológiai rendszerhez halmozottan jelentkezik a lemaradás. Az információs korszakba való belépés azon múlik, hogy miként növelhető a társadalom iskolai végzettsége és milyen az információ befogadó és felhasználó-képessége (Castells M. 1998.)

Mindannyian tapasztaljuk, hogy az információs társadalom eszközei és a vele járó jelenségek terjedése nem azonos a társadalom fejlődési ütemével. Az állandó leszakadás, „megkésettség-élmény” miatt az internet (a hálózati világ) nyújtotta lehetőségeket a társadalom túlnyomó többsége egyoldalúan ismeri, és ítéli meg, s ezáltal nem tud felkészülni az információs társadalom egyik következményére, a hagyományos társadalmi struktúrák, intézményrendszer átalakulására.

Ezért lényeges az a kérdés, hogy a létező alföldi örökségünkkel miként tudunk elmozdulni a társadalmi-periféria élethelyzetről. Ez az ontológiai alapállás határozza meg tradicionálisan az Alföld-kutatások diskurzusát. Ehhez elegendő, ha a rendszerváltó évtized első Alföld-konferencia kötetének címére rápillantunk: az „alföldi út” kérdőjelei. Akkoriban is a foglalkoztatás, a munkanélküli lét, a roma társadalom, a tanyák és a belső migráció, valamint a normák és értékek változásai jelentették a kutatói fókuszpontokat. Az évezred első Alföld-konferenciáján a klasszikus társadalomtudományi témákat az esélyegyenlőség és az esélyteremtés szempontjainak figyelembevételével beszéltük meg újra.

Ez az általánosan érvényes EU-s közpolitikai alapelv az, amely megteremtheti a racionális egyéni és közösségi magatartást, amely meghatározhatja az információs társadalom terjedésének sikerét. A siker értelmezésünkben az a folyamat, amikor az információs technológia műszaki oldala már inkább a társadalmi-területi versenyképesség tényezőjévé válik, amikor az új technikai berendezések, informatikai rendszerek új munkamegosztási struktúrát, új életmód- és térformákat generálnak (Mészáros R. 2003), megváltoztatják a társadalmi, gazdasági döntéshozatali mechanizmusokat és a döntések visszacsatolását (Varga Cs. 2003).

A szándékunk az, hogy az elvont információs társadalom modelleket alkotó fogalmak és tények és a technika által létrehozott lehetséges virtuális térkategóriák és formák bemutatása mellett kiemeljük a technológia használatának különbségeiben rejlő, különböző okokra visszavezethető elemeket. A technológiát a felhasználó oldaláról szemlélve alapvetően azokra az egyéni tudásokra és feladatokra; tartalmakra és lehetőségekre fókuszálunk, amelyek szükségesek a digitális kultúra sikeres dekódolásához, interiorizálásához. Elfogadva ugyanis számos kutató (Pl. Castells, M. 2005, Mészáros R. 2003, Varga Cs. 2005,) véleményét az információs-kommunikációs technológiák használata során létrejövő térfogalom (a kibertér - Gibson 1984, idézi Mészáros R. 2001, 2003) típusait és alakzatait teljes egészében társadalmi eredetűeknek (Mészáros, 2001, 2005) tartjuk.

Hegel néhány évszázaddal ezelőtt azt vallotta, hogy a szocializációs folyamat örök, mert az emberre annak a (szűkebb-tágabb) társadalmi közösségnek a történeti fejlődése van hatással, amelyben él. Ebből adódik az a releváns megállapítás, hogy a térben elkülönült csoportok életvitele; habitusa, ismeretei, attitűdjei között jelentős eltérések lehetnek. Ezek a különbségek alapvetően társadalmi színezetűek, s meghatározóak az innováció befogadásában, használatában.

Így munkánk – divatos szóhasználattal élve – a digitális szakadék témakörben született általános és lokális szintű diskurzust fogja gyarapítani azzal a különbséggel, hogy a fejlesztési lehetőségeket, (ahol lehet) szembesíti az adott területi-társadalmi szereplők nézőpontjaival, interpretációival, amellyel az egyes fejezetekben hosszabb-rövidebb terjedelemben bemutatjuk az információs társadalom alapú fejlődés leginkább neuralgikus elemeit, inkonzisztens pontjait, illetve az elmozdulás lehetőségeit.

### **1.2.2. A vizsgált terület földrajzi elhatárolása**

Mivel a dolgozatban az információs társadalom terjedésének területi és társadalmi vonatkozásait alföldi kontextusban tárgyaljuk, a vizsgált terület pontos kijelölése lényeges módszertani elem.

A módszertani dilemmák azonban ott kezdődnek, hogy a természeti-földrajzi egységeknek általában nem tudunk meghúzni egyenes vonalú határvonalat; hiszen eltérő definíciót adhatunk erre a kérdésre közigazgatásilag, gazdasági-társadalmi térkapcsolati és kulturális szempontból.

Az Alföld területi elhatárolásának néhány lehetséges változata (ilyen pl. a domborzati határ, a tanyák elterjedésének határa, néprajzi tájak, illetve a többségi magyarság létszámaránya Kókai S. 1999. 12. o.) közül a kutatások szempontjait figyelembe véve empirikusan jól mérhető keretet kerestünk, amit a megyei (regionális) határok (Perczel Gy. 1996) használatában találtunk meg.

Így a dolgozatban az Alföldet ezzel a megközelítéssel, a 6 megyét (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg), két régiót (Dél-Alföld és Észak-Alföld) érintő területi kategóriával jellemezzük.

Kutatásunk nagyobb területi és társadalmi kontextusát jelenti az, hogy az Alföldet a Kárpátok-Eurorégió és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió is átfogja.

Úgy gondoljuk, a fenti mintavételi keret megjeleníti a politikai-tervezési szintet<sup>3</sup>, valamint segítségével jól vizsgálható egy olyan entitásképző elv is, amely az Alföld mezorégióhoz a „tünetcsoport”, „szindróma”, „út”, „jelenség” fogalmakat illeszti (Beluszky P. 1988, Csatári B. 1992, 2000, Kókai S. 1999, Baranyi B. 2004).

A sajátos lemaradástudat, a „mátság” (Csatári B. 2000, Zoltán Z. 2001) miatt azt látjuk, hogy vizsgált területünk olyan területi egységet is jelent, amelynek társadalmi alrendszerai a kollektív tudatban jelenlévő ismervek alapján egy formális és esetenként funkcionális, illetve a makrotársadalom felől nézve pedig perceptuális megközelítésű kultúrrégióként is megközelíthetők.

Ez a többdimenziós viszonyrendszer jó metodikai egységet jelent az alföldi kibertér társadalmi-területi differenciáltságának megjelenítésére; az Alföld társadalmának, gazdaságának; településszerkezeti és intézményi változásainak feltérképezésére.

Ez az összehasonlító megközelítés alkalmas lehet az Alföld XXI. századi transzfuszerepének - „tájak nagy összekötője” (Tóth A 1994.) - speciális, a társadalmi-területi látásviszonyoknak<sup>4</sup> megfelelő megfogalmazására is.

---

<sup>3</sup> Az 1996. évi XXI. törvény módosításával az 1999. évi XCII. törvény értelmében Magyarországon hét tervezési-statisztikai régiót alakítottak ki, melyek teljes egészében lefedik a megyéket. Az Alföld egészére mint tájra, összegző, keretjellelű jogszabály nem született 1990 és 2006 között. A tájegységre lehatárolt jogszabályoknak azonban az újkori magyar demokráciánkban is vannak gyakorlatai. A táji adottságok két speciális témában (idegenforgalom és a kockázatok csökkentése) volt jellemző. Így a táji elnevezések az idegenforgalmi régiók (a térséghez a Tisza-tó által felölelt régió kapcsolódik) fejlesztési irányjaiban, illetve a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését, valamint az érintett térség terület - és vidékfejlesztését szolgáló kormányhatározatban kapott nagyobb hangsúlyt. Forrás: Képviselői Tájékoztató Központ, www.mkogy.hu (1107/2003. (XI. 5.) – Kormányhatározat), illetve Tóth G. 2005.

<sup>4</sup> Lásd bővebben: (Angelusz R. 2000)

### 1.2.3. Az értekezés hipotézisei

A dolgozatban az alábbiakban összegezett hipotéziseket igyekszem igazolni/cáfolni:

- A információs társadalom földrajzának fogalmi kereteit a tér, idő és a technológia felhasználóinak (tudása, ismeretei) hármassága jelenti. A digitális egyenlőtlenség okainak többsége a halmozott területi-társadalmi hátrányokban, szocializációs mintákban keresendő. Ez a tipizálás különböző rokon- és határtudományok (leginkább az információs társadalom és az időföldrajz; illetve a társadalmi-technikai hálózatok kialakulásával foglalkozó diszciplínák; a különböző szakszociológiák, a pszichológia és a néprajz) diskurzusait tükrözi vissza. Az így létrehozott konstrukciós keret alkalmas lehet arra, hogy a témát az alföldi térben multidiszciplinárisan közelítsük meg.
- Az információs (és tudás)társadalom műszaki-technológiai hátterének terjedéséből már előzetesen arra következtethetünk, hogy az információ elérése újabb társadalmi-területi differenciálódást eredményez. A technikai-technológiai alapok azonban a fejlődés következtében kiteljesed(het)nek. Ma azonban még a (szélessávú) hálózat kiépítési-működtetési elve a gazdasági racionalitás mentén írható le, ezért szegregáló hatású. A terjedés sebességének növekedésével azonban a műszaki-technológiai háttér már kevésbé hat kirekesztő tényezőként, mert sokkal fontosabb lesz a telepítésben az adott társadalom befogadó – adaptációs – készsége.
- Ezért gondoljuk úgy, hogy a társadalmi-területi „életvilág” (foglalkoztatás, képzés, lakás, ellátás-szolgáltatás, kulturális fogyasztás, közösségek stb.) minden szintjére beépülő műszaki-technikai háttér szükséges és elégséges feltétele az információs társadalom „terjedésének”, azonban a társadalom különböző csoportjainak, rétegeinek adaptív (befogadó) és innovatív (használó és fejlesztő) magatartásformáit is vizsgálnunk kell. Egy adott földrajzi tér információtársadalom-fejlesztési programjában így mindkét tényezőnek jelentős hangsúlyt kell kapnia. Ma azonban az információtársadalom-fejlesztési dokumentumokban a hangsúly az innováció (kétségtelenül meghatározó) újító szerepén van. Ez azonban sokszor nem találkozik a helyi szint igényével, lehetőségeivel. Ezért az esélyegyenlőség és a területi kiegyenlítődés növelése érdekében szükséges a humán tőke kapacitásának helyi aktivizálása.

- Mivel a különböző – társadalmi alrendszer szempontú, illetve geográfiai megközelítésű - területek eltérően reagáltak és hoztak létre a helyi társadalmi-területi viszonyokra inkább jellemző válaszokat; megkülönböztethetünk a globális információs társadalom meggyökeresítésére jellemző folyamatokat teljes egészében; részben, illetve egyáltalán nem visszatükröző lokális outputokat.
- Az információs társadalom hatásait segítő és hátráltató elemek feltérképezése során az Alföldön modernizációs (innovációs); adaptív és leszakadó területi és társadalmi szigeteket (kibertér-típusokat) és mechanizmusokat (regionális központ, mezo-, szub-és mikrocentrumok) térképezhetünk fel. Manuel Castells fogalmával élve a fő kérdésünk az, hogy mit tekintünk innovációs miliónek az Alföldön, és fontos az is, hogy miként termelődik újra ez az entitás ebben a földrajzi térben.
- Az info-kommunikációs eszközök terjedéséhez kapcsolódó tudás/használat (mint innováció) terjedése alapján leírható hálózati modell összefügg azzal, hogy a tágabb értelemben vett információelérés és -birtoklás XXI. századi centrum-periféria szigeteket indukál. Kérdés, hogy egy ilyen – tudás- és innovációs központokat szórványosan felmutatni képes – régióban, az információs társadalom terjedését segítő és hátráltató tényezők milyen centrum-periféria jellegű változásokat jelenítenek meg, vagy a globalizációs trendekhez részben hasonlóan – megfelelő és tudatos fejlesztés esetén – inkább mérséklük vagy eltüntetjük a nagy különbségeket megteremtve ezzel a mainál szervezettebb területi fejlődést lehetőségét.
- A városok a történelemben hagyományosan a modernizáció terei voltak. A térszerkezet átalakulásával foglalkozó információs társadalom elméletek (pl. Castells, M. 2005.) újra a városok hálózatait állítják vizsgálódásuk középpontjába. Az információs társadalom terjedésének esélyeit vizsgáló dolgozatunkban foglalkozunk azzal, hogy miként változik meg az emberek térbeli kötődése, s mi ennek a kötődésnek a működési logikája.
- Lényeges hipotézis-elemnek tekintjük azt a tömegkommunikációs eszközökre és tartalmakra kiterjedő vizsgálatot, amely azt elemzi, hogy a modernizációban élenjáró alföldi települések (pl. mezővárosok) hagyományos és jelenkori (tömeg)kommunikációja között milyen összefüggés fedezhető fel.

- Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a helyi közösséget érintő információ, a tudás és a hírek társadalmosításának formái jól visszatükrözik egy-egy (kis)térség (tömeg)kommunikációs társadalmi igényét. Véleményünk szerint ez a lokális társadalmi nyilvánossággal kapcsolatos cselekvés azokon a területeken erősebb, ahol történelmileg mélyebb hagyományai vannak a társadalmi kommunikációnak.
- Az információs társadalom típusú fejlesztések keretében egyre nagyobb hangsúlyt kap a komplex és organikus megközelítés. A beavatkozási területek között a társadalom szegmensei meghatározóak lesznek, azért mert a modernizációnak (bármely fejlesztési folyamatnak) a társadalom számára kellene biztosítania a „szerves építkezés” lehetőségét. Különösen igaz ez az info-kommunikációs technológia terjedésében. Egyetértünk Pintér Róbert megállapításaival, aki szerint „ha a haladás kirekesztődést hoz a társadalom többsége számára, akkor ez visszaüt, és a haladás haladás hosszútávon mégiscsak maradáshoz vezet” (Pintér R. 2004. 145.o.)
- A fentiek tükrében az információs társadalom terjedése szempontjából fontosnak tartjuk a társadalmi kapcsolati hálóra, a településen belüli térkapcsolat újraszövésén alapuló, a közösségi hozzáférési pontok növelését célzó kezdeményezéseket. Ezek a lehetőségek nemcsak a világháló elérését szolgálják, hanem az info-kommunikációs eszközök segítségével hozzájárulhatnak a helyi társadalom megújításához is.

### **1.3. A dolgozat szerkezete és néhány következtetése röviden**

Az értekezés szerkezete alapvetően két fő egységből, egy inkább elméleti és egy főként empirikus eredmények értelmezésére alapozott szakaszból áll.

Jelen munka elméleti részének vázát az információs társadalom szociológiai és földrajzi megközelítéseinek bemutatása jelenti. Azokat az elméleteket, fogalmakat tekintjük át, amelyek az információs társadalom szociológiája és társadalomföldrajza témaköréhez sorolhatóak, ugyanakkor a szociográfia hazai gyökerei, valamint a modernizációs elméletek felidézésével történeti-filozófiai kontextusba is elhelyezzük témánkat.

Megítélésünk szerint ugyanis az információs társadalom fogalmának interdiszciplináris körbejárása nem nélkülözheti a történeti megközelítésű elemzést. Külön hangsúlyt kapnak ezért azok az értékpárok és elméletek, amelyek az alföldi út jellegzetességeire mutatnak rá.

Értelmezésünkben ezek a modernizáció és a hagyományos fejlődés; a tömegkommunikáció és a közvetlen kommunikáció, valamint a lokális és a globális kapcsolatrendszere, a hálózatosodás és a települési-társadalmi individuum, illetve a centrum-periféria viszonyok.

Az elméleti fejezetek között arra törekszünk, hogy az alföldi társadalom állapotáról is képet kapjunk. Az értekezés ezen fejezetében az a célunk, hogy megtárgyaljuk a digitális egyenlőtlenségek tradicionális és az átmenet társadalmára és területi folyamataira jellemző okait.

A dolgozat fő gondolati íve az, hogy a gazdasági-földrajzi megközelítésekben megszokott gazdasági és infrastrukturális adatokon túl rávilágítson a kibetér mint komplex térfogalomban való gondolkodás lehetőségeire, a fejlődés hagyományos és jelenkori különbségeire. Ezért hangsúlyosabbak fejezeteiben a társadalom és a gazdaság (területfejlesztés) összefüggései, így a digitális tudás és a tanulás kapcsolata, a használat, a személyes habitusok és a mintaközvetítő társadalmi és területi csoportok bemutatása.

Ennek tükrében taglaljuk azt, hogy miképpen írhatók le a hazánk legnagyobb összefüggő földrajzi és ökológiai tájára (amely országunk területének majdnem felét, lakosságának harmadát teszi ki) jellemző információs társadalom elméleti modellje, modernizációs foratókönyvei.

Ebben a megközelítésben a statikus, főként a gazdasági-műszaki infrastruktúramutatók közlése mellett arra törekszünk, hogy korábbi esettanulmányaink segítségével bemutassuk az alföldi társadalom innovatív és kevésbé innovatív csoportjainak digitális kultúrával kapcsolatos attitűdjeit, információs társadalomról alkotott képét és a lehetséges területi különbségeket.

Az említett csoportok jellemzése azokon a kérdőíves, célcsoport (közigazgatás, területfejlesztés, politikai szféra, gazdasági oldal és a civilek) felméréseinken alapul, amelyet a területfejlesztési háttérvizsgálataink során a Dél-Alföldön és az Észak-Alföldön végeztünk az elmúlt években. Mindezek mellett reprezentatív társadalomvizsgálataink (így például a World Internet Projekt 2001-es hazai adatfelvétele és különböző regionális adatfelvételek) során is elkülönítünk olyan társadalmi-települési típusokat, csoportokat amelyek aktívabb és passzívabb használattal jellemezhetőek.

Felméréseink, különösen a társadalompolitikai hatékonyság vizsgálataink (földprogramos kutatások, munkanélküliség-vizsgálatok), települési, kistérségi empiriáink (települési konfliktusvizsgálatok) és a különböző félig strukturált szociológiai interjúink segítségével képet kapunk a leszakadó csoportok használattal kapcsolatos elképzeléseiről. Ezzel a tartalomelemzéssel, az alföldi társadalom mélyrétegeiben meglévő komplex „egyenlőtlenségképek” is új megvilágításba kerülnek.



Külön elemzési blokkot jelent az értekezésben az alföldi kistelepülések digitális esélyegyenlőségét taglaló, strukturált interjúk felvételével zajlott teleház-kutatás, valamint az alföldi út sajátosságaiban meghatározó roma társadalom integrációs lehetőségeit feltérképező, kisebbségi önkormányzatok megkérdezésével elkészített felmérés is.

A dolgozatban szólnak az információs társadalom meggyökeresítése érdekében tett közpolitikai programokról is; így a két régió információs társadalom stratégiájáról, a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése keretében végzett kistérségi és a Tisza völgyét érintő programokról, valamint néhány megyei terület - és társadalomfejlesztési dokumentum elemzését is elvégezzük. A fentebb vázolt összetettséget másképpen fogalmazva: dolgozatomban azt a tudományos megközelítést tartom szem előtt, amely a társadalomföldrajz „hármasságát”, a lakóhely, a munkahely és az iskola (települési szolgáltatások) egységét jelenti. Ennek eredményeképpen mikro-, mezo- és makroszintű esettanulmányokra alapozó munkám jól alkalmazható lesz mind az információs társadalom földrajza, mind pedig az információs társadalom szociológiája, társadalompolitikája (egyszóval a kibertér területi és társadalmi jellemzőinek bemutatása) terén.

A szerves fejlődés, a társadalom harmonikus fejlődése és kohézióigénye kapcsán a fejezet végén mindenképpen idéznünk kell egy, a társadalomtudományi közbeszédben jelenlévő nézetet, amely szerint a gazdasági teljesítmény (versenyképesség) háttérfeltétele a tolerancia és az izgalmas, élménygazdag, tehetségpártoló társadalmi közeg (Dessewffy T. 2004). A versenyképesség társadalmi oldalának kialakítása elgondolásunk szerint ezért lényeges elem az információs társadalomban. Mit kell hát tennünk?

Mindenképpen koncentrálni kell meglévő erőforrásainkat, sőt akár újra ki kell találnunk magát az Alföldet is. Bízom abban, hogy disszertációm megállapításai is hozzájárulnak ezen társadalompolitikai célhoz, az alföldi út kérdőjeleinek lebontásához, s a széles csoportokat érintő, versenyképes társadalmi környezet erősítéséhez.

#### **1.4. Kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek**

Az alkalmazott településkutatás során, amikor egy kutató egy település vagy térség életének megismerésére vállalkozik, az antropológiai, szociológiai, társadalomföldrajzi és közgazdaságtani megközelítések ötvözésére van szükség (Letenyi 2005. 258.o.).

Disszertációnk egyaránt alkalmaz exploratív (feltáró) kutatási szakaszokat (pl. teleházas települések kutatása), valamint modellalkotásra épülő megközelítéseket (ilyenek tekinthető a Coleman-modell információs társadalom alapú adaptációja és a „life long learning” hatásának tipizálását a roma rész társadalmi csoportokban) is. Munkánk egyik módszertani nívója a kapcsolatháló elemzés, amelyben a települési honlapokon fellelhető, földrajzi helyre mutató linkeket kiindulópontnak tekintve azt vizsgáljuk, hogy milyen az alföldi kibertér térkapcsolati vonatkozása.

Módszertani elemként hangsúlyozzuk azt, hogy dolgozatunkban nem csak az információs társadalom működésének középpontjában álló, kézzelfogható (ám leegyszerűsítő) technológiai háttérrel foglalkozunk, hanem azzal a nehezebben mérhető, észrevétlen társadalmi-települési háttérrel, amely a közösségek, egyének életét (megalapozva a szerves fejlődés trendjét) fokozatosan átalakítja.

A dolgozatban tehát a fentiek mellett többfajta, egymást szervesen kiegészítő, a társadalomkutatásban alkalmazott módszert szerepeltetünk<sup>5</sup>.

- Az információs társadalom és a digitális egyenlőtlenségek témakörében természetesen a hazai és nemzetközi (főként angol és német) irodalom fontosabb következtetéseire és esetenként kritikájára építettünk.
- A munkánkhöz szükséges statisztikai adatgyűjtés forrásai: KSH T-Star és az IHM adatbázisok. Az adataink rendszerezéséhez és feldolgozásához a Datastar 2.1 és az SPSS for Windows 14.0 programokat használtuk fel.
- A feldolgozott adatokból térképeket a Mapinfo Professional 6.5 program segítségével készítettünk.
- Az információs társadalom jellemzőinek alföldi elhelyezkedéséről szóló helyzetkép pontosabb és mélyebb feltárása, a társadalmi-területi látószög szélesítése érdekében a dolgozatban a társadalomkutatás klasszikus módszereinek (alapvetően kérdőíves és strukturált szociológiai interjú felvételén alapuló kutatások) alkalmazásához is folyamodtunk.

---

<sup>5</sup> A módszertani pluralizmus igényével készült társadalom- és területkutatásokat számos kutató megfogalmazta (Pl. Dusek 2004, Léderer 2002, Babbie 2001).

A vizsgálatok operacionalizálása során három területet különíthetünk el. Egyrészt a különböző prominens (elit) vizsgálatokban az intézményeket, kollektívákat, struktúrákat tekintettük a szociális világ alkotóelemeinek az individuumokkal szemben, másrészt a klasszikus társadalomvizsgálatokban a habituson keresztül az attitűdöket; lehetséges egyéni cselekvési formákat vizsgáltuk; harmadrészt a különböző tartalomelemzésen alapuló vizsgálatokban a kulturális szövegek (interjúk, területfejlesztési dokumentumok, nyitott kérdések, alföldi települések honlapjainak elemzése) vagy „scriptek” jelentették mintánkat.

## **2. A digitális fejlődés tényezői - a paradigmaváltás multidiszciplináris keretei**

Az információs társadalom definíciói közül a dolgozatban abból a Manuel Castells-i nézetből indultunk ki, amely szerint ennek a társadalmi formációnak a lényege egy olyan együttélési mód, amely az információ hálózatba szervezett továbbításán, tárolásán és kódolásán stb. alapul. Az így létrejövő intézmények a klasszikus társadalmi intézmények, szocializációs színterek (lokális közösségek, oktatása, kultúra, foglalkoztatás, szolgáltatások stb.) megváltozott formái lesznek. A fenti elmélet alapján valljuk azt is, hogy nincs egységes információs társadalmi út, hanem számos, alapvető tulajdonságaiban eltérő módja van (lehet) annak, hogy egy szűkebb-tágabb társadalmi és térbeli közösség át(be)lépjen az információs korba.

A digitális egyenlőtlenség (szakadék) meghatározásakor dolgozatunk az alábbi keretet követi: „digitális szakadékról egy társadalmon belül akkor beszélhetünk, ha szisztematikus és mély különbségek vannak egyes társadalmi csoportok között az információs technológiával kapcsolatos tudás és hozzáférés tekintetében” (Lengyel et al. 2002). Ez egyrészt azt is jelentheti, hogy bizonyos (földrajzi-települési, képzettségi, korosztályi, etnikai, stb.) jellemzőkkel rendelkező csoportok vagy rendkívül nehezen vagy egyáltalán nem tudnak kapcsolódni az információs társadalomhoz, míg mások élni tudnak ezzel az innovációval. A digitális egyenlőtlenséget általában az információs társadalomhoz kötődő internethasználat alapján szokták mérni, azonban ugyanígy releváns az ehhez szükséges számítógép-használat vizsgálata, illetve a hozzáférés jellegű mutatók számítása is. Napjainkban azonban a digitális technikai eszközök terjedésével immáron egyre kevésbé a számítógépek elérhetetlensége az akadálya a különbségek megszüntetésének, hanem sokkal inkább a tudás - és motivációs különbségekben keresendő igényhiányról beszélhetünk.

Hipotézisünk szerint az információs társadalom korszakában a hálózatokra, az info-kommunikációs eszközökre alapozott tudásteremtés és közvetetés jelenti az új kulturális tőketípust. A mélyebb gyökerekre visszavezethető egyenlőtlen helyzetek azonban meghatározzák a különböző társadalmi csoportok info-kommunikációs igényeit, lehetőségeit.

Mi azonban az európai információs társadalom modellhez kapcsolódva fontosnak tartjuk a társadalmi-területi kohéziót, ezért azokat az elméleti-gyakorlati „hidakat” kerestük, amelyekkel magyarázható és katalizálható a digitális tőkével kapcsolatos társadalmi igény. Másként fogalmazva a paradigmaváltás társadalmi-területi vonatkozásai Parsons és Luhmann cselekvésre (alkalmazkodás, célélérés, integráció, struktúra megtartása) és kommunikációra alapozott rendszerfelfogása mentén is értelmezhetők.

Itt kell hangsúlyoznunk, hogy a cselekvéseink mögött mindig kulturális dimenziók húzódnak meg. A disszertáció fő gondolatához tartozik az a megállapítás, amely szerint a kultúra egy populáción belül generációról-generációra öröklődik, miközben az átörökített sajátosságok fokozatosan változnak, alakulnak (Tóth J – Vuics T. 1998.), ezért mondhatjuk azt, hogy az információs korban a kultúra a társadalmi viszonyok egyik kulcselemévé válik.

Úgy látjuk tehát, hogy az info-kommunikációs technológiai fejlődés során is a korábbi társadalmi hatások érvényesülnek: egyrészt a társadalmi-térbeli létszférák, - kihasználva fejlesztések additív erejét - magukba szívják az innovációt, másrészt az információs kor technikai újításai is ökológiaiak, mert legalább olyan minőségi átalakulást jelentenek, mint a gőzgép bevezetése az ipari forradalom korában.

## **2.1. A technológiai fejlődéshez kapcsolódó filozófiai diskurzus**

Az európai gondolkodók hosszú periódusokon keresztül úgy képzelték, hogy a világ egy metafizikai rendnek van alávetve, amelyben az individuum, a közösség (társadalom) és természet egységben létezik. Ebben a korban az idő esetleges és ciklikus volt, a fejlődés leírására kevés lehetőség adatott. Csupán az újkori tapasztalás (melynek egyik eleme a lineáris időszámítás) alapján teljessé vált ki a társadalmi cselekvés perspektívaváltása. Ez a gondolkodás a társadalmi változásban már egyre gyorsabban végbemenő folyamatot látott - ellentétben a középkor relatív, statikus világképével (Howard C.1903).

Ebben a gyors változásban a hagyományos és modern technológiák egyre nagyobb szerepet kapnak. Meghatározott anyagi és társadalmi értékük van (a birtoklásuk presztízst jelent, státusszimbólum), esztétikai és művészi hatással

is rendelkeznek tudományos névum és funkcionális érték is kapcsolódik hozzá (Juznic P. 1990, Hronszky I. 1990).

Émile Durkheim – aki a modern világ változásait szintén gyorsnak tartotta – a társadalmi kohéziót, kvázi technológiai hasonlattal írja le: a társadalom komplex gépezetté válik, amelynek összes fogaskerekei szükségképpen egymásba kapaszkodnak (Durkheim, E. 1978). Ide kapcsolódik John Rex társadalmi és területi aspektusú definíciója is, aki szerint az eszközök egyenlőtlen allokációja vezet társadalmi konfliktusokhoz (Alexander, J. 1996).

Durkheim elméletéből, amely szerint a modern társadalmakban a munkamegosztás és a messzemenő szakmai specializálódás létrehozza a személyes képességekből és egyéni eredményekből táplálkozó individualizmust, s az ilyen társadalom belső kohézióját az „organikus szolidaritás” biztosítja, adódik a klasszikus kérdés: Felhasználható-e a technológia a társadalom közös „hasznára”, vagy egyre inkább növekvő hátránynak, tehernek számít a társadalmi csoportok és térségek között?

A technológia veszélyeit felerősítő pesszimista álláspont képviselői (pl. J. Baudrillard, idézi Élő G. – Pintér R. 1999.) szerint nem szabad a technológiai társadalomtól szükségszerűen jobb életet elvárunk. Nincs szignifikáns kapcsolatban a technológia és a jobb élet, mert a hatékonyság nem lehet az emberi magatartások végső célja. Az ezen álláspontot tükröző „orwelli” szcenárió (Élő G. – Pintér R. 1999.) fontos dimenziója a hatékonyság, kalkulálhatóság, ellenőrizhetőség és a kontroll.

Az info-optimisták (pl. Anthony Giddens vagy Varga Csaba) úgy gondolják, hogy amennyiben a fejlődés ezen az úton halad tovább, magasabb anyagi és szellemi jólét és a szegénység nagyarányú csökkenése lesz a folyamat vége.

Ha nagyobb tudással rendelkezünk az emberi cselekedetek következményeiről, csökkenthetjük a kockázati társadalom negatív hatásait (Beck, U. 2003). Az általuk vallott „athéni forgatókönyv” szerint a társadalmi együttélés „információs” formájában is az emberé lesz a főszerep, a technika az önbeteljesítés, önkiteljesítés eszköze lesz csupán és a demokratizálás új forrását adja, mind a magánéletben, mind a közéletben fontos változásokat elindítva (Élő G. -Pintér R. 1999. 19.o.).

Ezt a kettőséget jól jellemzi az, hogy számos szerző napjainkban a technológia gazdaságot és a társadalmi struktúrákat érintő veszélyeit hangsúlyozza, bár a technológiát a gazdasági előrehaladás kulcsaként tüntetik fel<sup>6</sup>. Ugyanakkor az egyének, a szervezetek, társadalmi és területi csoportok egyre növekvőbb egyenlőtlenségének okozóját is benne látják.

Napjainkban elfogadott tétel Erich Fromm elemzése, amely szerint a technológia kísértete járja be glóbuszunkat, mégis megosztottak a gondolkodók: egyrészt keveslik a technológia és társadalom (tegyük hozzá a tér) hatásairól való gondolkodást (Dessewffy T. - Fábíán Z. 2003), másrészt az egyik legtöbbet vizsgált területnek tartják (Nemes-Nagy J. 2005).

## **2.2. Az információs társadalom fejlődéséről szóló, szociológiai vonatkozású elméletek a II. világháború után**

A 1945 után mindenhol olyan gazdasági és szervezeti körülmények kiépítésére törekedtek, amelyben az állampolgárok életszínvonala közelít a jóléti szinthez. Az ipar és a munka szociológiája tudományterületek témái között kitüntetett helyen volt a modernizáció, a fejlődés, a modern ipari városi társadalmak léte. Ebben az időszakban a modernizációs centrumokban lévő országokat a tartós foglalkoztatottság és növekedés, s mindezekkel párhuzamosan a lakossági participáció jellemezte. Az oktatás egyre kiterjedtebbé vált, elindultak a nagy állami technológiai programok. Mindeközben a tudás mint növekvő fontosságú növekedési faktor az elemzések középpontjába került.

A tudás szerepének megítélése azonban ellentmondásos volt. A három nagy termelési tényező (föld, tőke, munkaerő) mellett a negyedik faktorként vették még számításba. A hetvenes évek elején a maradékelv megváltoztatására tett kísérlet volt egy OECD vizsgálat (Brook, H. 1972), amelyben rögzítették, hogy a fenntartható gazdasági növekedés feltétele a K+F-re és az oktatásra fordított állami költségvetés emelése.

---

<sup>6</sup> A német szociológiai iskolához tartozó Karl Marx mindezt úgy fogalmazta meg, hogy az új technológiának hatalma van az emberi viselkedés és a társadalom szerkezetének átalakításában. Marx szerint a „kézi malom a feudális urak társadalmát teremti meg; míg a gőzmalom az ipari kapitalisták társadalmát” (idézi Wallace 2002. 27. o.) Castells szerint a technológia birtoklása lehetővé teszi a társadalmak számára önmegváltoztatásukat, s a társadalmi-gazdasági (politikai) konfliktusos folyamatok eldöntését. (Castells 2005)

A teóriák folyamába alapvetően a tudományok és a technológiai fejlődésébe vetett optimista víziókkal illeszkedett a keleti blokk országainak tudományos diskurzusa is (Richta 1969)<sup>7</sup>.

A posztindusztriális társadalomról szóló teóriák első elméletalkotójának Daniel Bellt tekinthetjük. 1973-ban megjelent munkájában, a Clark nevéhez fűződő foglalkoztatási specializálódási elképzelést fejlesztette tovább. A szolgáltatási szektor terjedése mellett az elméleti tudás – elvi és intézményi szintű – fontosságát hangsúlyozta. Szerinte ugyanis – ahogyan az indusztriális korszakban a vállalkozások – a tudás intézményei (egyetemek, kutatóintézetek stb.) válnak a hatalom központjává.

Mások (pl. Touraine) kevésbé gondolkodnak technológiai megközelítésekben, és úgy vélik, hogy ott született meg a posztindusztriális társadalom, ahol megtörtént az információ használata tömegessé vált és dinamikus fejlődött.

A hetvenes évek első felében kezdődő gazdasági recesszió és az ezáltal erősödő társadalmi krízis generálta azokat a vitákat, amelyek a korábban dicsőített technológiai forradalom negatív oldalait (növekvő munkanélküliség, racionalizálási hullám, gyors tőkeáthelyezések stb.) emelték ki. A szkeptikus megközelítéseket az is erősítette, hogy az információs társadalom vizsgálatában (jellegéből adódóan) gyakori a résztvevő megfigyelői módszerű jelenkutatás. Azonban történelmi perspektíva nélkül csak annyit állapíthatunk meg, hogy az információs árucikkek kínálatának és használatának felgyorsulása még nem nevezhető információs társadalomnak. Az információs forradalom megváltoztathatja a politikához, munkához, családi élethez és személyes identitásunkhoz való hozzáállásunkat, de nem alkot újfajta társadalmi formát (Kumar 1995. 162. o.).

A negatívumok hangsúlyozása után viszont inkább azok az interpretációk terjedtek el, amelyek szerint az info-kommunikációs technológiák felszabadíthatják az emberi munkaerőt a hagyományos idő és térbeli korlátaiból, és átalakíthatják a társadalmi csoportok életmódját is. Ezek a technológia alapú irányok<sup>8</sup> jelentették az alapját az információs társadalomról szóló első elméleteknek, amelyek első lépcsőben a foglalkoztatás további specializálódását vették górcső alá.

Ezáltal megszületett az információs társadalomhoz kötődő munkakörök lehatárolása. Marc Uri Porat 1977-ben definiálta először a quaterner szektort

---

<sup>7</sup> A mindezekkel szemben megfogalmazódó társadalmi kritika legmarkánsabb képviselője Herbert Marcuse volt az „egydimenziós ember” képével jellemezhető utópiájában.

<sup>8</sup> Jól jellemzi ezt az időszakot néhány könyvcím (pl. Behálózott társadalom, Telematikus társadalom)

(Porat M. 1977). Ehhez kötődik az a megállapítás, amely szerint az infokommunikációs technológiák potenciálja az új típusú szükségletek és teljesen új keresletek létrehozásának képességében rejlik.

Tényleges munkahelyteremtő képességük nem önmagában értelmezhető, hanem a szoftver, hardver és szolgáltatások, tartalmak segítségével, amelyek általuk realizálódnak<sup>9</sup>. Fontos tényező az, hogy az új technológiai paradigma támogatásával ledolgozható egyes országok versenyképesség-hátránya.

A múlt század nyolcvanas évtizedében, a fogyasztói társadalom erősödésének korában olyan innovációk felé fordultak el, amelyek nem katalizálnak újabb igényeket. A munkára épülő társadalom válsága nem utolsósorban abban mutatkozott meg, hogy csökkent az a determináló erő, amelyet a munka, a termelés, és a bér adott szintje fejt ki a társadalom alapszabályaira és a társadalom átalakulásra. Ez a stagflációs kor (Offe, C. 1989) jellegéből adódóan könnyen lehetett azt vélni, hogy a digitális forradalom jó hatású lehet a társadalmi-gazdasági fejlődésre. Az információs technológia katalizáló hatása azonban új minőséget eredményez a hagyományos ellentétpárok (nemek és generációk között, város-vidék, otthon-munkahely stb.) körében is.

Manuel Castells az információs korról szóló trilógiájában új társadalmi struktúra létrejöttét feltételezi, amely a fejlődés új formájával, az informacionalizmussal történetileg alakítja át a kapitalista termelés struktúráját<sup>10</sup>. Castells úgy véli, hogy a tudás és az információ minden fejlődés alapeleme. A fejlődés minősége, hatása a tudás adott egyéni vagy közösségi szintjén, az információ értékelésén, feldolgozásán múlik.

A kapitalizmus információs fejlődési módját a gazdaság globalizálódása és a digitális forradalom segíti. Az átalakulás széleskörű és komplexen érzékelhető a gazdaság, a munka, a kultúra és a közösségek, illetve az idő és a tér vonatkozásában is. De ugyanúgy meghatározó fogalomnak tekinthető az identitás és a hatalom kérdése, a hálózatosodás, a netizenek (az internetet használók) és a kimaradók, valamint a hálózati világ és a self közötti kapcsolat is.

A folyamatok közös nevezője a hálózatosodás, amely a társadalmi-gazdasági tevékenységek szervezettebbé válását segíti. A hálózat az új társadalomtudományi morfológia, amelynek logikája átalakítja a termelés, a tapasztalat, a kultúra és a hatalom folyamatainak működését és végeredményét (Castells M. 2005).

---

<sup>9</sup> Mint később látni fogjuk az információs társadalom elméleteiben nagy hangsúlyt kap a másodlagos, absztrakt jelentés.

<sup>10</sup> Anti Kasvio szerint az informacionalizmus a kapitalizmus peresztrojkája (Kasvió A. 1999.17.o.). Az informacionalizmus egy eszköz, amely az új technológiai paradigmán alapul, és a célja a tudás generálása, az információ feldolgozásának javítása.



A hálózati társadalom alapvető egyenlőtlenségi viszonyának ezért a hálózati jelenlét vagy kimaradás számít.

Bár az információs társadalmakról szóló elméleti diskurzusoknak még nincsenek történelmi gyökerei, látható, hogy a modern társadalomtudományoknak megfelelő tradíciójuk van már a tudás, a kultúra, az információ, valamint az innováció-modernizáció témaköreinek vizsgálatában. Mivel a kutatók általában elfogadják azt a nézetet, hogy a modern élet minden szférájára hatással vannak az info-kommunikációs technológiák, a korszakos változások mikro-, mezo- és makroterületi szinten értelmezhetők, a kulcsfogalmakra – amelyekben egyaránt megtalálhatjuk a társadalomföldrajz hagyományos irányait és a szociológiai státuszváltozókat – fókuszáló információstársadalom-interpretációkra készítetik a társadalommal és a tér folyamataival foglalkozó kutatókat.

### **2.3. Az információs társadalom elméletek előzményei a földrajztudományban**

A múlt század elején a földrajzi diszciplínát a helyek tudományaként definiálták, bár a környezeti dominancia és ezzel együtt az idő fogalma a francia és a német földrajzi iskolákban fontos szerepet játszott.

Ismert, hogy ha valamely létező vagy elképzelt dolognak megadjuk térbeli/területi (matematikai, logikai, földrajzi) koordinátáit, akkor elhelyezzük környezetében, vagyis: önmagán kívüli többlettartalommal látjuk el. A dolgok tehát egyszerre vagy egymást követően léteznek, ami eleve feltételezi az időt, az, hogy mindezek egymás mellett vagy egymástól távol léteznek, feltételezi a teret.

A világ – ahogy Kant mondja – egyszerre bír empirikus realitással és transzcendentális idealitással. A benyomásainkat a racionális gondolkodásunk időbe és térbe rendezi, ezáltal jelenségekké válnak.

Ezen megismeréseket újra kell rendezni, amelyet a „gondolkodó ész” végez el a „tisza fogalmak” segítségével; így lesz a jelenségből tapasztalat.

Fontos látnunk, hogy az egyéni szocializációs utak sikerét napjainkban már egyre kevésbé magyarázzák a hagyományos megközelítések. Mészáros Rezső szerint (Mészáros R. 2000) a földrajzban a komplexitásra; így nemcsak „térérzékeny”, hanem „időérzékeny” elméletekre van szükség. Különösen így van ez az információs kor tér-idő kompressziójának világában. Mindez összefügg a földrajz emberközpontúságának fejlődésével és a hely, a kötődés és az identitás szerepének és fogalmának felértékelődésével<sup>11</sup>.

---

<sup>11</sup> Kérdés persze, hogy merre vezet az a paradigma, amelyben az identitás megmarad az individuális térhez kötődő keretek között, viszont az önazonosság-tudatban alig találjuk a globalizálódó világ univerzális értékeit?

A hely ugyanis szorosan összekapcsolható az egyén egzisztenciális tér-idő tudatával, amelynek átstrukturálódása az információs korban a legszembetűnőbb<sup>12</sup>.

A földrajz tudományának tematikai köre a modernizációs folyamatok következtében kibővült. A dolgozat tárgyához kapcsolódó társadalomföldrajz a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli törvényszerűségeit, valamint a társadalom és a környezet kapcsolatát vizsgálja (Kovács Z. 2001. 143. o.). Ebbe a specializációs trendbe (talán kopernikuszi fordulatba – Nagy G. 2004. 146. o.) illeszkedik az, hogy erősödött a kölcsönhatás a földrajzi szemlélet és más tudományágak között.

A térszemlélet változásában alapvető irány az lett, hogy már nem függetlenül létező fizikai térről beszélünk, hanem egy olyan társadalmi fogalmi konstrukcióról, amely a magán- és a közszféra, a kulturális és a gazdasági tér vonatkozásában alakítható tovább. Különösen fontos ezért az a kérdés, hogy miként értelmezhető a földrajzi determinizmus (amely az emberi cselekvés határait a környezeti tényezők és a természeti törvények minél jobb megismerésében látja) az információs társadalom korában.

A földrajz komplexitásának egyik előfutára, a francia földrajzi-történeti iskola irányzata, a posibilizmus a lehetőségek hatásait hangsúlyozza. A lokális közösségek választanak, s ezen döntésüket számos jelen – és múltbeli hatás befolyásolja. Ez a megállapítás már jobban közelít a társadalmi tér fogalmához is, amelyben elsősorban a szociológia eredményeit használják fel a modern társadalomföldrajzi iskolák. A tudományos fejlődési pálya az volt, hogy a megfigyelői (kívülálló) pozícióból fokozatosan integrálta a cselekvő, humán alanyok nézőpontját ún. percepciók terek formájában (Benedek 2002)

Az új folyamatok térbeli entitásának fogalma, a virtuális tér az időföldrajzi tudományos iskola művelői körében bukkan fel először. Az irányzat „alapító atyja”, Torsten Hägerstrand abból indult ki, hogy a társadalmi cselekvés weberi módra racionális; s az individuum és a környezet kontextusában az emberek azzal a problémával küzdenek, hogy miként tömörítsék terveiket, céljaikat a korlátozott térben és időben (Mészáros 1994).

Az integratív irányzat módszertanában fontos fogalom a színtér definíciója. Ez olyan tér-idő kategória; amelyben a dolgok-események egy adott egyén vagy közösség ellenőrzése alatt állnak.

---

<sup>12</sup> A hagyományos térszemléletet ugyanis egyrészt a rendszeresen látogatott helyek (otthon, lakóhely, iskola, munkahely, szolgáltatások stb.), másrészt az alkalmanként látogatott helyek (személyes kapcsolatok, egyéb települési közterek, utazások stb.) határozzák meg.

A tradíciók világában ilyen lehet számos közösségi (civil) hely; de ilyen lehet akár egy karosszék is. Az információs technológia világában ilyen jellemzővel bír a jelszóval, belépési kóddal bíró számítógép vagy internetes postafiók, weblap is. Véleményünk szerint a fejlődés dimenzióját jól jelzi az is, hogy az információs jogok fejlődésével ennek a modern színtérnek is ugyanolyan klasszikus jogi státusza lesz; mint a tradicionális térelemeknek (ország, település, otthon, földtulajdon stb.).

Az időföldrajz összességében a hálózattudomány előfutárának is tekinthető, ugyanis nívumként alkalmazza az egyének cselekvését és tapasztalását kifejező folyamatok összekapcsolhatóságát (Mészáros R. 2000), illetve a tér-idő folytonosságot. Ezzel a módszerrel leírható az innováció térbeli terjedése, valamint jól modellezhető egy erőforrás-felhasználási folyamat is.

A svéd földrajztudós felfogásában ugyanis központi helyet kap a térfelhasználó (space-consuming) elemzése. Ehhez kapcsolódott egy fontos nívum: a terv mozgásműködtetési mechanizmusként való absztrakciója. Carlstein szerint (idézi Mészáros R. 1994. 19.o.) a tervek olyan allokatív mechanizmusok, amelyek célja a cselekvés pályájának kijelölése. Ebbe az értelmezésbe Hägerstrand szövi bele a korlát fogalmát, amellyel a tervek megvalósításának lehetőségeit, gátjait racionálisan ragadhatjuk meg<sup>13</sup>.

Úgy véli, hogy a tervek mozaik-, illetve mátrixszerűen illeszkednek egy sokdimenziós meghatározottságú térben. Vagyis: az egyén racionális magatartása során kell lennie egy olyan alapnak, közös nevezőnek, amely mindenképpen megvalósul, vagyis segíti a terv túlélését. Ez a döntés gazdasági (költségvetési); képességi (technikai, térbeli); kapcsolódási (tudás, ismeret, szocializáció), illetve irányító és szabályozó (hatalmi) indokokon alapulhat. Ezek azok az okok (a cél-eszköz reláció alapján funkcionáló végső értékek, ún. rezidumok), amelyek a cselekvés, mozgás hatékonyságát gátolják (Csepeli Gy. – Papp Zs. – Pokol B. 1987).

---

<sup>13</sup> A cselekvéssel foglalkozó teoretikusok közül Habermas adja meg a célracionális-sikerorientált cselekvés meghatározását; nála a célracionális cselekvés a cselekvő értelem céljai mentén orientálódik. Habermas ezt a cselekvést instrumentális cselekvésnek nevezi, amennyiben a technikai cselekvési szabályok követése révén kieszközölnek egy célt. Weber számára az „értelem” kommunikáció előtti, személyes cselekvési szándék. A cselekvések térbeli és időbeli rendszerét Giddens szerint 3 tényező befolyásolja: képességi (biológiai) kategória, a fizikai környezet teremtette változó, valamint a társadalmi-politikai berendezkedés (Giddens, A. 1994.)

Mivel a rezidumokat alkotó célok és értékattitűdők közösek a társadalom tudatában, azaz a társadalom közös értékrendszerét a rezidumok biztosítják, joggal nevezhetjük ezt az irányzatot kontextuális, vagy interdiszciplináris földrajznak, mivel ezen tudományág társadalomelméleti vonatkozásai, illetve a társadalomelmélet földrajzi vonatkozásai keverednek benne (Mészáros R. 1994. 38.o.).

Úgy gondoljuk, hogy ez az elmélet jó alapot adhat arra, hogy finomíthassuk a digitális sztrádára felhajtók, illetve az abból kimaradók (hagyományos utat választók) döntéseit.

### **2.3.1. Az e-gazdaság földrajza**

A hetvenes évek gazdasági válságokkal tarkított folyamataiban az info-kommunikációs forradalom mélyreható szerkezeti változtatásokat indított el a társadalmi-gazdasági környezet minősítésében. A 90-es évek elején egyre többet lehetett találkozni a közgazdasági szakirodalomban az új gazdaságföldrajz kifejezéssel, amely Paul Krugman találmánya (Mészáros R. 2006) Az új gazdaság valamikor a kilencvenes évtized elején-közepén kezdett kibontakozni az Amerikai Egyesült Államokban. Születési évnek sokan (pl. Bögel) 1995-öt tartják, ekkor jelent meg ugyanis a tőzsdén a Netscape, az új, a kollektív tudatban is meggyökeresedő internetes szimbólum. A kilencvenes évek technológiai fellendülési korszakának fontosabb jellemzői közül az innovációs túlkínálat és info-kommunikációs alkalmazások, a rugalmas tőke- és munkaerőpiac, a társadalmi kockázatvállaló képesség, vállalkozási kedv, a termelékenység és a verseny növekedése, illetve mindezek tőzsdéi objektívációi emelhetők ki. Igaza lett hát Alfred Marshallnak, aki a XIX. század végén gondolta azt, hogy a kommunikációs eszközök olcsóbbá válása megváltoztatja azokat a kényszerítő erőket, melyek az egyes iparágak letelepítését befolyásolják (Marshall, A. 1920). Azóta az információs és kommunikációs technológiák ugrásszerű és folyamatos fejlődésének a gazdasági tevékenység térbeli szerveződésére való hatása tudományos és politikai viták egész sorát váltotta ki (Barsi B. – Kanalas I. – Szarvák T. 2005.).

Az új közgazdaságtan általános témái között egyrészt a globalizáció, az információ és a kommunikációs technológiák megnövekedett alkalmazása (Castells, M. 2005), a tudásalapú termékek növekedése (Quah, D. T. 1996), az atipikus foglalkoztatási formák jelennek meg. Néhány elméletalkotó szerint az új közgazdaságtan pozitív és negatív megközelítései az info-kommunikációs fejlődés két oldalát jelentik, és egy kibontakozóban lévő digitális egyenlőtlenség részét képezik, amely egyrészt azok között keletkezik, akik közvetlenül alkalmazkodnak a technológia alapú gazdasághoz, másrészt azok

között, akiknek a munkája inkább a hagyományos folyamatokkal jellemezhető (Quah, D. T. 1996).

A tudományos diskurzusok középpontjában az a megállapítás áll, hogy a technológiai fejlődéssel az emberek és a helyek mindinkább összekapcsolódtak a munkaszervezésen, a termékek és szolgáltatások áramlásán, és a különböző információáramlást biztosító fórumokon keresztül.

Ennek látszólag ellentmond az, hogy a jelenkort inkább a különbségek és a szélesedő társadalmi és térbeli osztottság jellemzi, mintsem az egységesség és az egyenlőség.

Viszont Quah számára az új gazdaságföldrajz meghatározó tulajdonsága a termékek és szolgáltatások növekvő választéka, az üzleti számítógépszoftvektől a zenéig, melyek felveszik a tudásalapú termékek megjelenési formáit és tulajdonságait, nevezetesen a korlátlan rugalmasságot, a súlytalanságot vagy dematerializáltságot, és a „versengésmentességet” (nonrivalry). A korlátlan rugalmasság azt jelenti, hogy a termelés határkölsége alacsony, a súlytalanság azt, hogy a termékeket virtuálisan lehet előállítani, a versengésmentesség pedig azt, hogy egy egyén fogyasztása nem akadályozza meg a másik fogyasztását.

Ide tartoznak azok a nézetek is, amelyek szerint a hálózatosodás megszünteti a térbeli távolság „béklyóit”. Quah megállapítása szerint az output szállítási költsége ezentúl nem attól függ, hogy mekkora fizikai távolságot kell áthidalni, hanem attól, hogy a fogyasztó eléri az internetet, vagy nem. (Quah D. T. 2001) Ha a fogyasztók a világhálón kívül találhatóak, nem elérhetők, ekkor a szállítási költség végtelen. Ha online találhatóak, akkor nincs szállítási költség.

Az új technológiák lehetővé teszik azt is, hogy a munkaerő bárhol dolgozhasson. A digitális gazdaság ezért elősegíti majd az elmaradott térségek gazdasági növekedését. Az új technológia hatása nemcsak az új gazdasági ágazatokban lesz érezhető, hanem a hagyományos iparágak is profitálhatnak majd belőle, hiszen minden eddigénél könnyebb lesz a világpiac elérése (Barsi B. – Kanalas I. – Szarvák T. 2005). Összességében tehát ezen tulajdonságoknak egy mindinkább egyenlőségre törekvő világhoz kellene vezetnie.

Az új gazdaság földrajzának definiálási kísérleteiben fontos hangsúlyoznunk, hogy az angol-amerikai szakirodalomban két különböző új gazdaságföldrajzi ágot lehet körülhatárolni. Az első új gazdaságföldrajzi (New Economic Geography – továbbiakban NEG I.) irányt a mesterséges térbeli modellezés jellemzi.

Az új gazdaságföldrajz II. (New Economic Geography II. – továbbiakban NEG II.) szintén a gazdasági klaszterekre fókuszál, de a gazdasági cselekvés társadalmi és környezeti szempontjait hangsúlyozza, ezeken belül is főleg a tudás fontosságát.

A különbségek ellenére a két megközelítés között vannak tartalmi hasonlóságok, melyek körülhatárolják a regionális fejlődés diskurzusát. Mindkettő utal a szállítási költségekre és a térbeli elhelyezkedéstől függő tranzakciós költségekre, az externáliákra, a tudásra, a belső folyamatokra, melyek a termelékenység növekedését idézik elő.

A II. világháborút követő gazdasági virágzás során a támogató állami makrogazdasági és jóléti politika egy erkölcsi egyensúlyt tartott fenn a tömegtermelés és a tömegfogyasztás közt; és figyelt a termelékenység növekedésének a tőke és a munka közötti harmonikus megosztására, amely lehetővé tette a bérek és a profit egyidejű növekedését. Az egyik legfőbb oka az új gazdaságban előforduló egyenlőtlenségeknek éppen ezen egyensúlyi kör megtörése (Leborgne, D. – Lipietz, A. 1991). A szélesedő egyenlőtlenség a magas és az alacsony fizetésű munkavállalók között az oka annak, hogy az utóbbiak gyakran az előbbieket szükségleteit szolgálják ki, de nem engedhetik meg maguknak, hogy megvegyék azokat a szolgáltatásokat, melyeket ők maguk nyújtanak. Látható tehát, hogy az individualizációra irányuló tendenciák egyetemesek, de a hatások természete és sebessége a makrogazdasági szabályozás, a törvényhozás keretei, a jóléti hatalom, valamint a társadalmi és kulturális normák függvényében eltérőek, és nemzetállamok és régiók közötti különbségeket eredményeznek.

A skandináv országokban<sup>14</sup> például az egyenlőségre való törekvés egyre nagyobb mértékben megjelenő tradíciói azt jelentik, hogy a munkavállalók közötti bizalom mint érték kedvezőbb környezetet biztosít az együttműködő tanulás (információátadás) számára (lásd Asheim, B. T. 2001).

Összességében ezért tartjuk Diane Perrons gondolatait (Perrons D. 2004) értekezésünk nézeteihez közelinek, mert az információs társadalom típusú fejlődést egyfajta holisztikus megközelítéssel, közvetítő koncepciót alkalmazva vizsgálja.

---

<sup>14</sup> Témánkhöz kapcsolódik az, hogy a korábbi periférikus EU-tagországok, mint Finnország, Írország és Svédország a legtöbb használt mutató alapján (az info-kommunikációs technológia aránya teljes ipari exportban, hozzáadott érték stb.) az Európai Unió leginkább info-kommunikációs technológiára specializálódott országai (Barsi B. – Kanalas I. – Szarvák T. 2005).

Az elemzés látókörének szélesítéséhez (hasonlóan a kibertér értelmezéséhez) a tényleges térbeli világot mint számtalan döntés szintézisét, vagy mint a különböző szinteken működő társadalmi dinamika sokszerűségének outputját kell felfogni és szintetizálni különböző térbeli összefüggésekben.

Az e-gazdaság földrajzának megfelelő, komplex szemléletű szociológiai munkák (pl. Fligstein) is átlépték a neoklasszikus modell meghatározta kereteket. Az új gazdaságszociológiai elképzeléseknek a piacok struktúrája és a vállalkozások belső szervezete mellett nagyon lényeges vizsgálati iránya a piaci intézmények létrehozatalának kulturális vonatkozása.

A gazdasági világok társadalmi világok is egyben; azaz éppen olyan elvek szerint működnek, mint más társadalmi világok. A szereplők politikai szinten értelmezhető cselekvéseket hajtanak végre, és helyi kultúrákat hoznak létre, melyek megszabják a lokális, a mezo- és makropiaci interakciók milyenségét (Csíste A. 2001. 88.o.).

### **2.3.2. A kibertér földrajza**

Az info-kommunikációs eszközök terjedésével kapcsolatos térfogalmak továbbgondolását az interdiszciplináris megközelítésű időföldrajz katalizálta. A virtuális (Mészáros Rezső által használt kifejezéssel élve kibertér) és a hagyományos euklideszi tér értelmezése között egy új gondolat- és formavilág a különbség.

Azonban a két kategória számos hasonlóságot mutat. A fizikai és a virtuális tér tartalommal való megtöltése ugyanis klasszikus piaci szabályozási elven, a lokális társadalmi igény- és kereslet alapján valósul meg. Ezek a funkcionális magatartások egy adott időben mindkét tértípusban egyaránt lehetnek aktívak vagy passzívok. Az információáramlás szempontjából mind a virtuális, mind a települési tér szempontjából értelmezhető a központi hely fogalma.

A hálózaton megélt világ valósága természetesen vizsgálható leíró módon és összefüggéseiben is. A kérdés az, hogy az információs korban hány térfogalommal kell együttműköznünk, vagyis van-e, s ha igen hol a határ a virtualitás és a fizikai lét között.

Úgy gondoljuk, hogy a térfogalmak értelmezéséhez is használható Csepeli György és mások véleménye, aki úgy látja, hogy az összekapcsoltság az a radikális újdonság, amely az információs kort megkülönbözteti a korábbi időszakoktól.

A hálózatosság és a digitális létezés (Negroponte, N. 2002.) azonban még egy nívóval szolgál: megkettőzi életvilágunkat. Az amerikai informatikus szerző az információszerzés alapján megkülönbözteti a hagyományos atomok világát (újságok, folyóiratok, könyvek) és a bitekből álló új kommunikációs alternatívákat.

Szerinte a jövő társadalmi-gazdasági-területi folyamatait a kettő együttes alkalmazása jelenti. Más megközelítésben ez a folyamat az árnyék metaforájával (Dessewffy Tibor gondolata) is leírható. A digitális lét ugyanis mindennapi élettereink árnyéka lehet. Az árnyék életre keltéséhez számos csoportképző elem (tudás, technológia) megléte szükséges, de individuális tulajdonságok (flexibilitás, kreativitás; hálózatban való gondolkodás) is szükségesek.

Könnyen belátható ezért az, hogy a két térfogalom között szerves kapcsolat, szövedék létezik. Az információs társadalom földrajzában ezért az e-tér fogalmát (a megkettőzöttség elvét követve, Csepeli György e-Polis című tanulmánya alapján) komplexen, interdiszciplináris módszertani megközelítésekkel<sup>15</sup> írhatjuk le.

Az információs társadalom térvizsgálata azonban heterogén jellemzőkkel bír. Kutatása tulajdonképpen a digitális létezés hatásainak elemzése, amely az egyéni életvilág különböző elemeire vonatkozik. Éppen ezért egy szintetizáló, komplex vizsgálatról (Sinka R. 2004) beszélünk, amely különböző (kevésbé statikus jellegű) változókat vet össze és elemez.

A földrajztudomány megújításához, a transzdiszciplinaritás erősítéséhez megítélésünk szerint a kibertér<sup>16</sup> társadalomföldrajzi megközelítése nagymértékben hozzájárul, mert az info-kommunikációs innovációk által generált új területi képződményeket (pl. a globalizációs hatások következtében átalakuló hagyományos terek) vizsgálhatja. Ez a metodológia azt a nyitott, tudástranszfer-szerepet alapozhatja meg, amely szinte tudományos alapkövetelmény ebben a században.

---

<sup>15</sup> A határtudományok között megemlítjük a pszichológiát, az informatikát, a szociológiát, a közgazdaságtant és a hálózatok tudományát, amely segít megérteni az egyének és közösségek közötti kapcsolatok dinamikáját (Barabási 2003).

<sup>16</sup> Az új kutatási irány jelentéséhez (kibertér=hajózásra alkalmas tér) könnyen kapcsolhatjuk az ókori mondást: hajózni szükséges. Manapság már gyakran e-hajózásról elmélkedünk akkor, amikor a hálózaton való barangolásokat említjük. A cél a múltban is, a jelenben is ugyanaz: a környezettel kapcsolatos tudások, összefüggések megismerése és terjesztése.



Elgondolásunk szerint az információs társadalom társadalomföldrajzában fontos szerepet betöltő kibertér operacionalizálásban újra a Jürgen Habermas által meghonosított életvilág fogalmából kell kiindulnunk (Habermas, J 1998.)<sup>17</sup>.

Az életvilág más megfogalmazásban a mindennapi élet azon elemeit jelenti, amelyet a társadalomban élő személy adottnak vesz (Andorka R. 1997. 635. o.). Az egyénnek a társadalomban való eligazodását, tevékenységét segíti az, hogy az életvilágot ismeri és adottnak veszi, így az életvilág kisléptékű terekhez kapcsolható közösségeket is meghatároz.

Az eltérő habitusok határozzák meg a különböző helyzetekben követett gyakorlatokat, különböző körülményekre adott válaszokat, ugyanis a társadalom tagjai nem vesznek, vehetnek részt egyformán a térstruktúrák megalkotásában: kevesek igazán aktívak; s a többség inkább passzív, így a készen kapott fogalmakat adaptálja a társadalmi élet történéseinek befogadásához, megértéséhez (Paasi, A. 2001.).

Mivel az életvilág a szocializációs folyamatban meghatározó jelentőségű, az itt újratermelő tudáskészlet az alapja az egyén térre vonatkozó értelmezéseinek is (Faragó L. 2003. 24.o.).

A társadalmi meghatározottság tehát része a kibertérnek, de elhagyhatatlan eleme a fejlesztéseknek is, ugyanis az innovációk léte társadalmi használat nélkül nem értelmezhető (Glatz F. 2000. 14.o.). Ez az egymást feltételező kölcsönviszony biztosítja azt, hogy az újítás ne szigetelődjön el a társadalomtól<sup>18</sup>.

A hagyományostól eltérő; az információs társadalom hatásai által meghatározott (tér)fogalmak vizsgálata azért fontos, mert a közbeszéd és a tudományos diskurzus kapcsolatai alapján a minták most vannak születőben. Mivel az életvilágról szóló tudás mindig kiemel bizonyos paradigmákat, másokat meg visszaszorít (Butlin, R. 1990) fontos a társadalmi-területi szereplők közötti interszubjektív egyeztetés (Varró K. 2004. 77.o.).

---

<sup>17</sup> A társadalmi és a földrajzi hatások együttese miatt tartjuk a kibertérrel olyan fogalmi entitásnak, amely ab ovo létezik. Ez hasonló A. Paasi finn földrajztudós véleményéhez, aki szerint bármely területi határ elfogadása a társadalmi gyakorlaton és a politikai diskurzuson, társadalmasításon múlik.

<sup>18</sup> A történész szerző szerint Kína történetéhez számos találmány kapcsolódik. Egy zárt társadalomban azonban az alkalmazás számos makroszintű és individuális akadályba ütközik. Ezek a komplex gátló tényezők a digitális egyenlőtlenségek okainak jellemzésében, illetve a diffúzió hatásosságában is fontos szerepet játszanak.

A kibertér mibenlétének meghatározásához az információs kor egyik legtöbbet idézett teoretikusának, Manuel Castellsnek a gondolatait idézzük: „... az ember alapvetően Self, azaz én-, identitásközpontú, ami lokalitáshoz, tehát helyhez kötött, kulturálisan definiált. Az ember, az emberi munkaerő nem tudja követni például a pénz és a munkahelyek globális mozgását. A Net és a Self szembenállása az az új erő, ami szervezi az új társadalmat. A valós tér szerepét egyre inkább a hálózatokhoz köthető áramlások tere (space of flows) veszi át, ahol a „pénz-paripa-fegyver”<sup>19</sup> áramlik, vagyis mindaz, ami fontos és értékes” (Castells M. 2005.).

Ebben az elméleti megközelítésben benne van az is, hogy a kibertér (castells-i fogalommal) hely nélküli tér (placeless) lesz, amelynek operacionalizálási kategóriái között a hálózatos működés logikája, az új és a régi foglalkoztatási alternatívák, a lokális térbeli kötődés erősödése; a társadalmi-gazdasági-kulturális tőke hangsúlya a hálózatba való belépéskor és a használatkor, illetve a tudás és az információ egyéni értékelésének fontossága emelhető ki. Lényeges még az is, hogy az információs korban a valóságos folyamatok nem a klasszikus fizikai térben zajlanak.

Mészáros Rezső írásaiból számunkra az derült ki, hogy a kibertér olyan absztrakció, amelyben a digitális lenyomattal definiálhatjuk magunkat. Fizikai értelemben nem beszélhetünk távolságról, az egyik ponttól a másikig eljutni a sávzélesség függvényében lehet gyorsan vagy lassabban. Így hát ez a tér földrajzilag inkább tudati, gondolati meghatározottságú (Benedict M. 1991. idézi Mészáros R. 2003.).

Bár a klasszikus földrajzi fogalmi készlettel csak érintőlegesen írhatjuk le ezt az új térbeli kategóriát, a navigálás, a hálózati elérhetőség biztosítása szorosabban kapcsolódik a földrajzi mintákhoz. Nemzeti szinten – az országot jelző domain nevek –, illetve nemzetek feletti szinten – az EU-t jelző domainnevek; vagy .org elnevezésű, az ENSZ különböző szervezeteihez tartozó tartománynevek – utalnak erre a folyamatra.

Értékelésünk szerint a kibertér meghatározása a gondolatvilágunkban lévő közös földrajz (common mental geography) nézetrendszerével azonosítható leginkább<sup>20</sup>. Ez a térfogalom ugyanis nagymértékben kölcsönöz magának

---

<sup>19</sup> Vagyis hagyományos és modern tudástípusok.

<sup>20</sup> A mentális földrajz térszemlélete másként fogalmazva a hasonlít a szociális idő fogalmához, amely szintén a kollektív képzetekben, szimbólumokban rejlik, ami „transzcendentális helymeghatározásnak” is tekinthető (Bergmann, 1990.) A fogalom szociokulturális oldala, a kibertérben zajló közösségi interakciók, kommunikációs ritmusok, szabályok összefüggést mutatnak a klasszikus társadalomföldrajzi jellemzőkkel (intézményesültség, közösségi terek elhelyezkedése stb.).

olyan korábban említett tulajdonságpárokat, amelyek a modern személyiségjegyekhez kapcsolódnak. A kibertér olyan élmény, amely (ha árnyéktérben ismerjük a mozgás szabályait) a mitikus és a képzeletbeli terek láthatóvá válnak; s képes arra, hogy a kívánt geometriai formát öltse magára (Mészáros R. 2003).

A kibertér pszichológiai aspektusai nemcsak szükséges feltételei a sikeres navigációnak, hanem a kibertérbeli magatartás a személyiség (szubjektív) erősödéshez is vezethet.

A viszonylagosság azért fontos kategóriája ennek a hatásnak, mert mindez nem feltétlenül valószínűsíti azt, hogy mindez az euklideszi térben is bekövetkezzék.

A kibertér közösségeiben (hasonlóan a földrajzi közösségekben) ugyanúgy vannak szabályok, normák és követendő értékek. Mindezek, valamint a személyességből és az ismeretlenségből fakadó előnyök (vö. szomszédsági; közösségi, települési kapcsolatok gyakorisága) újra visszavezetnek a klasszikus térelemek jellemzőihez.

A hasonlóságok között kiemeljük azt is, hogy a kibertérben az infokommunikációs technológia adott telítettségi fokán ugyanúgy megtalálhatóak a hagyományos térbeli központok; mint a hagyományos földrajzi térben.

A közösségi hozzáférési helyek<sup>21</sup> látogatása a közös érdeklődésen alapul. Az individuális kapcsolódások (annak minden hagyományos társadalmi-kulturális-térbeli előnyével, hátrányával) pedig természetesen a kibertér működésének alapelvét testesítik meg.

A szegedi földrajzprofesszor, Mészáros Rezső által hangsúlyozott kibertér kínálati spektrum a hagyományos (ember)földrajzi témák köré csoportosítható. A települési honlapfejlesztés hatása a marketing, a turizmus és a befektetés-(gazdaság)ösztönzés területén érzékelhető. A kibertér a politikai és a igazgatási mező területén is érvényes új társadalmisítási mintákat tud nyújtani. Ez a politikai és a közigazgatási földrajz tematikájába tartozó kutatási lehetőség természetesen nem jelenti automatikusan a demokratikus és az igazgatási magatartásformák megújítását, mert az információs kor „csak” a technológiai hozzáférést és a hozzáférés digitális intézményeit tudja biztosítani (Varga Cs. 2001).

---

<sup>21</sup> A szélessávú elérés koncentrált bővítésére – többek között – az e-Magyarország pontok, a teleház és könyvtár, valamint a sulinetes fejlesztések szolgálnak, de napjainkban inkább a különböző wi-fi (rádióhullámú) internetelérést jelentő (nem feltétlenül non-profit) helyek létesítésére is gondolnunk kell.

A társadalmi használat és igény kérdése azért is fontos tehát, mert az e-közigazgatás kiépítésével, fejlesztésével talán az egyik olyan fejlesztési kérdéshez jutunk, aminek megvalósulásával az info-kommunikációs technológiák a mindennapi élet részévé válhatnak.

Mivel azonban a kibertér egyrészt újratermeli a hagyományos egyenlőtlenségi formákat; másrészt újakat is teremt, a technológia használatához szükséges habitusváltás differenciáltan tud megvalósulni. A kibertér működése ezért hagyományos szociológiai, társadalomföldrajzi témákat is felvet, sőt az atipikus foglalkoztatási formák közül a távmunka terjedésével szociálpolitikai és a humánerőforrás-fejlesztéshez kapcsolódó aspektusok is tárgyalhatók.

Mindezek mellett ki kell emelnünk az erősödő városverseny generálta területfejlesztési innovációt is, amely az info-kommunikációs technológiák komplex alkalmazásával a térségi-települési együttműködések (külső-belső térkapcsolatok, interakciók) új szintjét eredményezheti.

A témához kapcsolódó egyik kérdés számunkra az, hogy napjaink alapszava, a globalizáció, amely a nemzetállami határok "elmosódását" erősíti fel, milyen hatást ér el a kibertérben. Fontos dilemma, hogy az info-kommunikációs technológia terjedése mellett a helyi tartalmak hangsúlyának növekedésével fontosabbá válik-e a mezo- vagy mikroszinthez kapcsolódó identitás, vagy tovább erősödik a mainstream-ben megjelenő homogenizáció.

Az első (nevezzük „újhumanisztikus” elképzelésnek) szcenárió megvalósulása esetén az információs társadalom térkutatása (a technológia lábjegyzetben citált innovációnak megfelelően) a klasszikus geográfiai fogalmak, társadalmi intézmények újraértelmezésével szélesedhet<sup>22</sup>.

A második (hívjuk „technicizált” irányznak) forgatókönyv esetén az élet egyre több területét befolyásoló, végletekig racionalizált világ további tér - és társadalomalakító hatásának növekedése valószínűsíthető.

---

<sup>22</sup> Ebben jövőképben a tartománynevek között megjelenik a városhoz, kistérséghez vagy egy régióhoz való tartozás is. Érdekes, hogy a webes felületek innovációja révén a hálózati levelezés (mint térelem) már több városban (Pl. Szolnok, Szombathely) mutat ilyen fejlődési alternatívákat. Egy, még a Széchenyi Tervhez készült alföldi pályázatban (<http://www.sugovica.hu/MEH-IKB-ST-IS-9.htm>) pedig mélyreható hálózati közösség- és identitásfejlesztő elképzelések szerepelnek: az automatikus csoportképzések révén, bárki igényelhet közös érdek, vagy érdeklődés esetén csoport/listacímét. Így az elektronikus levelezés terjedésével a kibertérben újra létrejönnek a tradicionális társadalomföldrajzi kategóriák, mert önálló csoportot alkothatnak a környező falvak, ágazatok, szakmák, utcák, osztályok, munkahelyek stb. Ide soroljuk még a globális és a helyi jelleg közötti kapcsolatot erősítő települési domain nevek folyamatosan emelkedő regisztrációját és községi-városi portálok létesítését is.

Egyes kutatók (Pl. Badie és Smouts, Varga Csaba, Csörgő Zoltán) kiemelik, hogy az új paradigmában a tradíció fogalmát is másként kell értelmezni, hiszen ez újrafelfedezési, kvázi XXI. századi reneszánsz folyamatként akár a globalizáció alternatív modelljeinek alapjául is szolgálhat. Ezért lehet különösen igaz a Vitányi Ivánnak, aki feltételezi, hogy a társadalmi viszonyok alakulásának most következő szakaszában a kultúra (főként átörökítő) szerepe minden korábbihoz képest fontosabb lesz (Vitányi I. 1997.).

Ez a tipizáció is alátámasztja Robert Cox elképzelését, aki szerint a világ jövőbeli trendjét két alternatíva közötti választás dönti majd el: az univerzális globalizáció vagy más, ettől eltérő gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés választása (Cox, R. 2000. 219.o.)<sup>23</sup>.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a „jelzős” földrajzok (hasonlóan a szakszociológiákhoz) a világ specializálódásának „termékei”. Az info-kommunikációs forradalom elindította változások földrajzi reflexióiban (Jakobi Á. 2002, Mészáros R. 2001). három ok (lépéstartás, lehetőség, kihívás) jelent meg.

Úgy látjuk, hogy az új geográfiák (Mészáros 2006) és szociológiák (egyszóval társadalomtudományok) az információs korban is a társadalom önreflexiós képességének háttértudományai maradnak; ami – ha úgy tetszik – a társadalomtudományok versenyképességet támogató hozzáadott értékének is tekinthető.

### **2.3.3. A térről szóló narratívák a modern és a poszt(poszt)modern határán - Néhány jelentős elmélet adaptálható tanulsága**

A modern társadalmak földrajzilag sokkal töredékesebbek, mint a hagyományosak. A tradicionális közösségekben a legtöbb átlagember helyhez kötött volt, a világról, a térről alkotott nézetüket alapvetően a települési környezetről formálták (Mészáros R. 1994.). A fejlődés abba az irányba mutat, amelyben egyre kisebb a jelentősége a fizikai térnek. A posztmodern hipertér fogalma, amely szerint a valóságos folyamatok nem a fizikailag igénybevett tereken zajlanak, egyre fontosabbá válik. Mindez a globális folyamatokhoz kapcsolódó termelési kód és termelési mód megváltozásának következménye.

---

<sup>23</sup> A választás kontextusa a hiány filozófiája, a területi és társadalmi felzárkóztatás felől is megközelíthető. Így egyrészt feltehetünk a középosztály szemszögéből is kérdéseket

– Mit vesztenek a leszakadó területek és társadalmi csoportok a globalizációs trendekkel, így az info-kommunikációs technológia terjedésével?

– Az adott társadalmi csoportok habitusához milyen digitális fejlesztési igény alakíthatunk ki leginkább?

A globalizáció értelmezései között is domináns az az irány, amely a hálózatosodás folyamatát is hangsúlyozza. Vagyis a globalizációs folyamatok olyan „áramlások, amelyek áthatolnak az országhatárokon és a világot összefüggő rendszerre integrálják” (Giddens A. 2005.10. o.), ami azt jelenti, hogy a világ egyik részén történő tevékenységeknek, döntéseknek és eseményeknek meghatározó következményei vannak a világ másik részén lévő társadalmi-gazdasági-kulturális-politikai alrendszerekre.

A globalizációval kapcsolatban jelenleg három eszmei irányzat rajzolódik ki. Az első a globalizmus humanista megfogalmazása, egy közösségi és szociális világ koncepciója. A másik a neolibeláris megközelítés piacgazdaságra épülő univerzalizáló, technokrata globalizáció eszmerendszere, amelyet a transznacionális társaságok ideológiájának is tartanak, amely elfogadja, sőt hasznosítja a globális egyenlőtlenségeket. A harmadik a nemzetközpontú megközelítés, illetve a nem centrum országokban teret hódító, a globalizálódást a nyugati világ terjeszkedésének tekintő nézet (Simai M. – Gál P. 2000).

Hálózatok kialakulása párhuzamos világok létezését, így a makrotér megosztottságát generálja. Az így létrejövő törésvonalak a modernizáció folyamatához<sup>24</sup> kapcsolódnak. Az így fragmentálódott térbeli képződményeket kulturföldrajzi fejlődéstörténettel és a centrumterületek történelmi változásaival is magyarázhatjuk.

A globalizációs korban a már korábban idézett kettőség (árnyékmetafóra, digitális létezés) alapján határozza meg Robert Robertson (idézi Segesváry V. 2002.) a területi folyamatok lényegét. Szerinte ugyanis a térelmélet fogalmai közé be kell illeszteni a partikularizmus és az univerzalizmus kölcsönös, egymást alakító hatását<sup>25</sup>.

---

<sup>24</sup> A fogalom Andorka Rudolf (Andorka R. 1997) szerint a tradicionális társadalmak modern társadalmakká válásának a folyamata, amelyben lényeges elemek a változások technikai, pragmatikus, társadalmi-gazdasági-kulturális és személyiségkategóriákban jelentkező változói. Különösen fontos a nyitott, rugalmas személyiség, a célracionális cselekvés, a (világ)gazdasági rendszerbe való betagozódás, a technológiai fejlődés és a társadalmi-kulturális polarizáció, a funkcionális alrendszerek (szférák) kialakulása, a környező világ kiszámíthatóságában való bizalom és a különböző tudástípusok megszerzése.

<sup>25</sup> A partikuláris univerzálissá, az univerzális partikulárisává válik. Mindezek mellett jellemzőek még más egyidejűleg ható ellentétpárok (pl. globalizáció-lokalizáció, integráció-deintegráció, centralizáció-decentralizáció) is.

A kulturális alapokon nyugvó lokalitás a dialektika működési elve és innovációs szerepe alapján tehát befolyásolni tudja a globális folyamatokat<sup>26</sup>, amelynek egyik eleme az info-kommunikációs technológiai expanzió.

A partikuláris-univerzális (globális-lokális) viszonyrendszer kérdésfeltevése ebből a szempontból arra irányult, hogy melyek azok a kultúra fogalmához kapcsolódó jelenségek, történeti és társadalmi folyamatok, amelyek segítik vagy gátolják a lokális teret alkotó társadalmi csoportokat a globális megatrendek racionális alkalmazásában.

A társadalomtudományok, így a kulturális földrajz területén a kultúra definíciója nemcsak a magasabbrendű szellemi tevékenységet írja körül, hanem az adott társadalmi csoport tagjai által kialakított és megőrzött értékeket, az általuk követett normákat, viselkedési mintákat, és az általuk létrehozott anyagi és technikai-technológiai javakat is. Ebből a szempontból a kultúra a társadalmi és területi (környezeti) fejlődés meghatározó eleme. A különböző társadalmi-közösségi színterekhez kapcsolódó, környezeti szocializáció során magatartás-, érték- és viszonyrendszert határoz meg, szimbólumokat, ideológiát és ideát (mítoszt) teremt.

Vitányi Iván kultúrafogalma azonban a leginkább transzdiszciplináris vonatkozású. Szerinte a kultúra az embernek az általa teremtett világhoz, vagyis az általa alakított természethez, létrehozott tárgyi világhoz, termelési eljárásokhoz és fogyasztási szokásokhoz, a közösség és a társadalom struktúráihoz, az életmódhoz, és a mindezek alapjául szolgáló ismeretekhez, tudáshoz, normákhoz, szimbólumokhoz, tehát a tudományokhoz, művészetekhez, erkölcshez, valláshoz, hithez, az emberek mindennapi beállítódásához és magatartásához fűződő viszony (Vitányi I. 1997).

---

<sup>26</sup> A tér és a hely dialektikája szempontjából meghatározó lehet a globalizáció fejlődéstörténetében a 2005 őszén, a nyugat-európai szuburbán övezetekben lezajlott (főként) szociális jellegű társadalmi konfliktus is. Franciaországban ennek a konfliktusnak digitális egyenlőtlenségeket érintő hatását is kimutatták. A szuburbán környezetben lévő lakótelepeken, amelyek a konfliktus meghatározó terei voltak, a francia makrotársadalomhoz viszonyítva a szélessávú internetbekötés meglehetősen alacsony. (Forrás: A Francia Nagykövetség Információs társadalom konferenciája. 2005. november 22.)

Számos nézet (pl. Korten) szerint a globalizáció csapdája éppen napjaink uralkodó paradigmájában, a növekedési kényszerben rejlik, amely társadalmi-területi válságtünetek sorát produkálja.

A kultúra folytonossága alapján egy virtuális entitást alakít ki, s így a kultúrát élő organizmusként, kulturális környezetként is értelmezhetjük. Elgondolásunk szerint ebben hasonlóságot mutat a kibertérrel, mert ezen felfogás szerint mindkét fogalom fő eleme a világ létállapota és sokfélesége<sup>27</sup>.

Az is közös az említett két fogalomban, hogy nem ábrázolhatóak térképen elemi szinten, hanem sajátos társadalmi-közösségi, és infrastrukturális megnyilvánulások térkereteként működhetnek, amit kulturális határként és kontaktzónaként is elemezhetünk a társadalomtudományi kutatásokban (Paládi-Kovács A. 1984.).

A fő fejezetcímben megjelenő, térproblematikát taglaló distinkcióra azért gondolhattunk, mert a kibertér komplex elméletében a társadalmi hatás a jelentősebb. Mivel a térkategóriák egy közösség életének fizikai leképezését jelentik, a kibertér úttörő szerepét nem az információk továbbításában látjuk, hanem társadalmi igényt kielégítő térkínálatában (Mészáros R. 2002. 1492. o.). A kibertér ezért akár kultúraorientált térfogalomként is meghatározható volna. Ebben a térfelfogásban a posztmodern és modern filozófiai irányzat közötti térben dominánsabbnak véljük a „vevő és az üzenet közötti kapcsolatot”, amely inkább posztmodern hatást jelez.

Mivel napjainkban a társadalmi cselekvések (mint egyfajta posztmodern falanszterben) az információk és kommunikációk folytonos közegében valósulnak meg, az információs kor túllép az önmagában létezés szféráján, s ezért jelen disszertációban követendőnek tartjuk Mészáros Rezső elméletét. A virtuális térproblematikát (mint formát) önállóan képviselő diskurzussal, amely markánsan megtalálható a földrajzi megközelítésekben, tágabb kontextusban kell foglalkoznunk. Fontos megállapítanunk, hogy a par excellence térkutató képviselők statikusabb megközelítései a „címző és az üzenet viszonyát hangsúlyozó”, a modernitáshoz közelálló nézetet tükröznék (Pethő B. 1992. 31. o.).

Az elképzelésekben természetesen az alap a Francis Bacon-i megfogalmazás, amely szerint a tudomány feladata az, hogy az embereknek hatalmat adjon a természet erői felett, közös ismeret - és megismerési módszert feltételez.

Ebből a logikából adódhatott az, hogy az információs társadalom kutatásában elsőként (túl a kiépítés logikáján) az infrastrukturális háttér (telematika) vizsgálata volt az elterjedt vizsgálati irány (Erdősi F. 1991, 2005, Kanalas I. 2004, 2003).

---

<sup>27</sup> Ezek alapján definiálható a kultúrrégió (és a kulturális centrum-periféria) fogalma is, amely a kultúra térben történő terjedésének eredményeként létrejövő fizikai keretet jelent értelmezésünkben.



Úgy gondoljuk, hogy a kibertér földrájának hagyományos térmeghatározásai is ezt a leíró, műszaki dominanciájú elvet követik<sup>28</sup>. Azonban ezekben a leírásokban is találunk társadalmi vonatkozásokat, hiszen a virtuális világok számítógépes ábrázolása nem független azoktól a térfogalmaktól, amelyeket az ember a szocializáció során elsajátít. A „site mapek” kapcsolati térképe pedig egy műszaki szociometriát, a szomszédsági viszonyok (egyfajta centrum-periféria kontextusként való) leképezését jelenti.

A világháló szempontjából meghatározott külső-belső tér Jakobi Ákos cikkében is a több alrendszerrel együtt kezelő, interakcióalapú, komplexebb térszemlélet felé mutat. A virtuális világ külső tere olyan jellemzőkkel bír, amelyben „meghatározóan jelen van a lokalizáció, a földi földrajzi térhez kapcsolódás momentuma”, a belső tér pedig a kibertér (alapvetően műszaki meghatározottságú) térformáit jelenti, s a két térforma között a kapcsolatot a felhasználó (vevő) biztosítja (Jakobi Á. 2002. 1487. o.). Azonban a lokális csoportok belépésével ez a térfelosztáson alapuló modern gondolati struktúra is magában hordoz egy olyan posztmodern konfliktust, amely a digitális egyenlőtlenségeken alapul.

Ugyanis a digitális világ külső, illetve belső tereinek harmonikus együttműködését a felhasználó biztosítja. Ha egyes lokális társadalmi csoportoknak jelentősen eltérőek az info-kommunikációs hozzáférési és a digitális, illetve a hagyományos tudástökében rejlő lehetőségei, a digitális város belső terének integrációs hatása alacsony lesz<sup>29</sup>.

Ehhez a folyamathoz kapcsolódik az a megállapításunk, amely szerint az internet olyan közmű (Erdősi F. 2005. 440. o.), amely a városi tér univerzalitását segíti, mert az urbánus terekhez kötődő klasszikus szolgáltatásokat juttatja el a tértől és időtől függetlenül.

Gondoljunk csak a városiasodás fogalmára, illetve – többek között – a fizikai és szimbolikus centrumpozícióhoz kötődő kulturális, gazdasági, foglalkoztatási és politikai belső terekre; így a könyvtárakra, múzeumokra, bankokra,

---

<sup>28</sup> Műszaki infrastrukturális alapú térfelfogások, „site map”-ek (weboldal szomszédsági terek), számítógépes programok térkínálata és ábrázolási formái (virtuális világok).

<sup>29</sup> A kommunikációorientált konfliktusfogalomban fontos a kód fogalma, mert a kommunikáció alapja a közös kód használata. A jelek jelentéstartalmában, felhasználási szabályaiban egyetértésnek kell lenni a felek között. Így nem meglepő az, hogy a sikeres kommunikáció, a rejtett tartalmak dekódolásának alapfeltétele a hasonló szintű kulturális tőke elérése (Thiel A. 2003. 12. o.).

tőzsdékre, bevásárlóközpontokra (piacokra), valamint az egyetemekre és a közéleti fórumokra, a parlamentre, városházára, pártokra stb<sup>30</sup>.

A digitális település ebből a szempontból szinte leképezi Tóth József klasszikus településmeghatározását, aki szerint a település „társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti szférák kölcsönhatáson alapuló, együttműködő rendszere”(Tóth J. 1988).

#### **2.3.4. Az innovációk társadalomföldrajza<sup>31</sup>**

A jóléti fejlődés, a társadalmi harmóniára törekvés egyik alapszava korunkban az innováció és a gazdasági-társadalmi versenyképesség<sup>32</sup>. Mindez azért fontos kérdés, mert - elfogadva azt a heideggeri tételt, amely szerint az alapszavak jelentése korszakonként más (idézi Kiss G. 1997), viszont terjedésük hatékonyságát megalapozhatja az, hogy a fejlesztési politikákban milyen értelmezésük válik az adott korszakban meghatározóvá.

A fejlődéssel (az innováció terjedésének) terminológiájával a klasszikus filozófiai diskurzusok is foglalkoztak. A német filozófia egyik nagyhatású gondolkodója, Gottfried Wilhelm Leibniz szerint a fejlődéshez nem szükségszerűen kell valami új, hanem elegendő egy meglévő kibontakozása is.

Egy évszázaddal később, a XVIII-XIX. században ez a fogalom már inkább mozgást, folyamatot, változást jelentett. Ezen felfogás alapját a kapitalizmus biztosította, amely a társadalmi-gazdasági élet egyre távolabbi részeit integrálta. A múlt században, a gyarmatosítás és a kapitalizmus globális terjeszkedésének időszakában a fejlődésről szóló írások elsődlegesen a déli államok gazdasági segélyezéséről és/vagy erőforrásának kihasználásáról, valamint a nyugatias struktúrák átadásának lehetőségeiről szóltak (Kolland F. 2005). Joseph Schumpeter 1930-ban született megállapítása óta innováción olyan, a korábbi gyakorlattól eltérő, új ötleteket, új tevékenységeket, új termékeket, új tudásokat, új szervezeteket, új individuális és közösségi viselkedéseket értünk, amelynek adaptációja kihat a társadalmi-gazdasági fejlődésre (Rechnitzer J. 1993).

---

<sup>30</sup> A virtuális település egyrészt a hagyományos települési objektívációk tükörképének is tekinthető, másrészt azonban új struktúrákat is alkot. A centrum-periférikusan szereződő idő-tér zónákat (Benedek J. 2002) a hálózat működési módja megváltoztatja. A digitális településeken nincs kiemelt (reprezentatív) térelem, interakció-rendszerek a lokális kibertérben bárhol létrejöhetnek.

<sup>31</sup> Nincs semmi, amit nehezebb tervezni, mindek sikere kétségesebb vagy amit veszélyesebb irányítani, mint a dolgok új rendjének teremtése – véli az innovációk terjedésének kérdésről a reneszánsz legnagyobb politikai stratégája Machiavelli.

<sup>32</sup> És más kulcsfogalmak, így az innováció terjedése (a diffúzió), illetve a személyközi kapcsolati háló (hálózatosság).

Más felosztásban az innovációk inkább struktúrákat érintenek, így gazdasági-szervezeti szinten vagy szocietális-politikai szinten értelmezhetőek vagy szűkebb témához, egy termék fejlesztéséhez, bevezetéséhez és hatásához kapcsolódnak.

Mészáros Rezső fogalmaz meg egy lényeges állítást a fejlesztési célú közpolitikák hatékonyabb társadalmasítása érdekében: az innováció sorsa azon is múlik, hogy az embereknek milyen az időfelhasználása; vagyis a kérdés az, hogy miként sikerül a mindennapi térkapcsolataikba és napirendjükbe beilleszteni az új konstrukciókat<sup>33</sup>. A távolságnak mint hagyományos földrajzi tényezőnek az innováció terjedésében betöltött szerepét az információáramlás csatornáit (követési-szocializációs minták, eltérő gazdasági-társadalmi hálózatok, természeti környezet, kulturális érzékenység, habitus) befolyásolják.

Ezek azok a „puha” szociológiai, társadalomföldrajzi tényezők, amelyek az átmenet évtizedében, a globális megatrendek hazai erősödésének kezdetén egyre fontosabbá váltak (Nikodémus A. 1991)

A globalizáció hálózatiságot erősítő definíciójával kapcsolatos az a megállapítás, amely szerint az innováció (információk) terjedése az infokommunikáció korában már független a népesség számától<sup>34</sup>. Általánosan érvényes azonban az a megállapítás, ami a technológiai és humán kultúra magas fokával jellemzi a kulturexportőri, fejlett jelzővel ellátott országokat.

A társadalomtudományokban előforduló számtalan diffúziós folyamatban az innováció befogadásának gyorsasága inkább múlik a személyes kapcsolati, érintkezési háló sűrűbb szövésén, mint a formális intézményi hálózatok szocializációs szerepén. Fontos ezért megnézni azt, hogy a marginális és centrális társadalmi csoportok között a tőketípusok mely kategóriái (kulturális, szociális, anyagi, szimbolikus) kapnak hangsúlyt, és milyen jellegzetességei lehetnek a hídszereppel, azaz információtovábbító, meghonosító és adaptáló szereppel (Csányi G. – Szendrői B. 2004) bíró személyiségeknek és a különböző méretű lokális földrajzi közösségeknek. Véleményünk szerint a diffúzió, a terjedés az innováció egyik legfontosabb operacionálizálható eleme, amely egyrészt kvalitatív, másrészt kvantitatív jellemzőkkel bír.

---

<sup>33</sup> A társadalmi időkeretek beszűkülése azonban a társadalmi tőke szempontjából jelentős kockázat tényező (Csizmadia Z. 2002).

<sup>34</sup> Hatékony tömegmédiánélkül azonban hetek és hónapok telhetnek el az adott esemény hatása nélkül. Az információs kor sajátos hálózati kulturális közegére Dessewffy Tibor az 1755-ös lisszaboni földrengést és a 2001-es WTC elleni terrortámadást állítja párhuzamba. (Dessewffy T. 2004.)

De megfogalmazhatjuk azt is, hogy a diffúzió kutatása multidiszciplináris módszereket igényel<sup>35</sup>.

A zárt földrajzi innováció elméletének alapjait Torsten Hägerstrand dolgozta ki. Földrajzi szempontból az innováció egy időszíkból és az emberek közötti térben ábrázolható, amely végül az egész teret magában foglalja. A svéd földrajztudós abból a hagyományos feltételezésből indult ki, hogy a diffúzió az emberek közötti kapcsolatokról (kommunikációs hálóról, amit információs emberi mezőként nevezett el) függ.

Az innovációs központi szereppel bíró téregységek meghatározása az innováció sebességétől és az adaptáció irányától függ.

Minél távolabb van valaki a központtól, annál kevesebb információhoz jut. Ezzel tulajdonképpen a perifériális megközelítést olvashatjuk Hägerstrand munkájában.

Ebből a szempontból megkülönböztethetjük az expanzív diffúziót, amelyben az információ (innováció) hordozói nem mozognak, s az innováció átadása kizárólag az innovációt használók számának növekedésével valósul meg. A relokatív diffúzió során pedig a mintaadás új régióban, földrajzilag jól meghatározott területen valósul meg. Ez a diffúziós típus összefüggésben van a népesség térbeli mozgásával, a migrációval.

A kombinált diffúzióra jó példa a bevándorlók és a külföldi munkavállalók számának növekedése az EU tagországaiban. Úgy gondoljuk, hogy az infokommunikációs technológiai tudás is ez utóbbi komplex megközelítéssel modellezhető.

Az innováció-információ térbeli és társadalmi áramlásában egyes elméletek szerint (pl. Valente) a társadalmi közösségekben gyengén beágyazott személyek tűnnek a legalkalmasabbnak. A kapcsolati diffúziós modell egyrészt formálisan ellentmond annak, hogy a terjedés nem függ a népességszámtól, másrészt a személyes kapcsolatok hálózati úton történő bővítési lehetőségeivel meg is erősíti azt<sup>36</sup>.

Véleményünk szerint a hazai viszonyokra a véleményirányítón alapuló kategória az egyik legjellemzőbb. A modell gondolati váza Lazarsfeldnek és kutatócsoportjának a választásiattitűd-vizsgálatához kapcsolódik, amelynek első eredményei még 1940-ben láttak napvilágot.

---

<sup>35</sup> A terjedés gátló és elősegítő okok a digitális egyenlőtlenségek kategóriái között köszönnek majd vissza.

<sup>36</sup> Hägerstrand szerint a különböző újítások terjedése függ a település igazgatási hierarchiában betöltött szerepétől, szerkezetétől. Ez a kapcsolat független a település népsűrűségétől.

Kiderült, hogy az emberek választások alkalmával hozott döntéseire elsősorban mikro környezetük véleményformáló szereplői (intézményei, közösségei<sup>37</sup>) hatnak. A kapcsolati háló működésének alapja az, hogy az információk előbb a véleményformálókhoz jutnak el, később pedig a társadalom többi tagjaihoz<sup>38</sup>.

A szociológiai vonatkozású diffúziós elméletek közül Gabriel Tarde az elitek interakciójához köti az innovációt (Tarde 1903, idézi Dessewffy T. -Galác A. 2003).

Ez a megközelítés egyrészt megfelel az Elbától keletre eső térségek tradícióinak (felülről lefelé terjedő újítások), másrészt alkalmas a lokális szintű innováció modellezéséhez, a szigetszerű fejlődés operacionalizálásához.

A diffúzió sebessége és hatékonysága kulturális meghatározottságú: a (korai) adaptálók értékorientációjától, tudásától és szokásaitól stb., és gazdasági korlátoktól (bekerülési költség, haszon stb.) függ.

A társadalmi-területi mobilitásemélet egyik korai képviselője, Sorokin a negyvenes években az innováció terjedését, a kommunikáció és a kereskedelem útvonalával magyarázta, és kevésbé kötötte az elitek felől érkező koncentrikus körökhöz. Ryan és Gross szintén a múlt század negyvenes éveiben; Iowa államban végzett falukutatásai egy új kukorica elterjedését vizsgálták (idézi Dessewffy T. - Galác A. 2003). Kiderült, hogy ehhez a mezőgazdasági termékinnovációhoz korábban csatlakozók jellemzően nagyobb földterülettel rendelkeznek, magasabb iskolai végzettségűek és foglalkoztatási státuszúak, valamint a településen túlnyúló, személyes kapcsolati hálójuk is sűrűbb, ami alapján a kezdeti és a későbbi csatlakozók közötti eltérő kommunikációs (interakciós) csatornák használatára is következtethetünk. Ebből adódóan az innováció terjedése egyrészt vertikális, másrészt horizontális is, hiszen ebben az agrárszociológiai kutatásban a későbbi csatlakozók körében az adaptáláshoz nagymértékben szükség volt a szomszédok, ismerősök meggyőző hatására is.

Rogers diffúzióelméletében az innováció megfogalmazása annyiban tér a korábbiakban idézettől, hogy a szociálpszichológus szakember az individuум szempontját („amit az egyén újnak fogad el”) is beépíti meghatározásába. Ez a felfogás a befogadás oldaláról erősíti a társadalom- és területfejlesztő politikák alulról építettségét, hiszen egy innováció hatékony elfogadtatásához ismernünk kell a célterület és társadalmi csoport igényeit, habitusát stb.

---

<sup>37</sup> Lásd bővebben Láng Sarolta, Letenyey László és Siklós Viktória vizsgálatát az információs technológiai diffúzióról a Kaposvári Kistérségben. (Láng-Letenyei-Siklós 2003).

<sup>38</sup> Úgy véljük, hogy más modell-leírásokban is, amelyek a személyes érintettség, csoporttagságon, illetve hálózati kapcsolatokon alapulnak, a prominens lokális személyiség a kulcsszereplője az innovációk átadásának.

Ez az alapja a nem(csak) beruházásokban, hanem a meglévő források aktivizálásában gondolkodó fejlesztési politikának.

Vagyis rogersi megfogalmazásban az innováció legfontosabb társadalmi tényezői: a relatív előny (az innováció által kiváltott korábbi tevékenység, a cselekvés társadalmi, gazdasági haszna) és a kompatibilitás - komplexitás (minél nagyobb mentalitásváltásra és kockázati képességre van szükség, annál kevésbé lesz sikeres az innováció).

Társadalomföldrajzi, térbeli problémára világít rá a megfigyelhetőség, amely visszautal a településen belüli személyközi kapcsolatok fontosságára. Ehhez kapcsolódik az, hogy a kommunikációs csatornák közül Rogers a korai adaptáció során a tömegmédiát szerepét, a terjedés későbbi szakaszában pedig a lokális személyközi hálókat jelentőségét hangsúlyozza. Ez utóbbi esetben a diffúzió terjedését gátló tényező is felmerül.

A lokális kapcsolati hálóban ugyanis alacsony a településről kimutató irány, így az innováció további alkalmazásában a hasonló településen élő, azonos társadalmi háttérű lakópolgárok véleménye kiemelten számít. Mindez geográfiai szempontból különösen olyan területen fontos, ahol alacsony a népsűrűség, kevés az egymást összekötő vonalas infrastruktúra, valamint ahol a gyakori településközi kapcsolatoknak természeti akadályai is vannak.

Látható, hogy az innovációs diskurzusban egyre fontosabbá váló interakciós megközelítések, a területi-közösségi kapcsolati háló újabb kutatási irányok koncepcióját alapozta meg. Véleményünk szerint ez vezetett el a bizalom mint a hálózatosodás-versenyképesség szempontjából meghatározó társadalmi tőke innovációs potenciálként való értelmezéséhez.

Fukuyama szerint a döntően gazdasági racionalitásra törekvő társadalmi individualizációnak hatása van a bizalmatlanságra és a dezintegrációs jelenségekre (Fukuyama, F. 2000). A bizalom redukálásának vagyunk tanúi Magyarországon is (Utasi Á. 2002). A nyolcvanas évek végén a klasszikus fizikai tér szereplőivel (szomszédok, rokonok, barátok, munkatársak) intenzívebb volt az együttműködés (Sík E. 1988); manapság az erősebb kapcsolatok alapvetően a szűk családra vonatkoznak.

Különösen az átmeneti társadalmakban fontos az intézményekkel, közösségekkel és más szocializációs színterekkel kapcsolatos bizalmi index (Volken T. 2002.). A bizalom szociálpszichológiai vonatkozásban növeli a személyes és a közösségi biztonságérzetet, valamint a kooperatív cselekvéseket, ami jótékony hatással van a társadalmi-gazdasági rendszer átfogó versenyképességre is.

A bizalom mint mentális viszonyrendszer alapvető fontosságú az új technológiai stílusok elterjedése, valamint a hálózatosodás szempontjából is. A bizalom egyrészt kiszélesíti az adott „innovátor” (mintaadó) tevékenységi körét, másrészt az általa megerősített társadalmi együttműködési hálózatok révén az információ és az új ötletek hatékony áramlását tudja biztosítani. A piaci bizonytalanság és a megalapozott gyakorlat hiánya az, ami gazdasági oldalról rendkívül kockázatosá teszi az innovatív tevékenységet. Ezért tartjuk fontos (bizalom - és hálózatépítő) telepítési tényezőnek a gazdasági és a társadalmi intézményi alrendszerek közötti összhangot, így többek között a K+F intézményeket, a humán tőkét, a kvalifikált munkaerő arányát, a (nagyvárosi) agglomerációs térség hatását, a képzés és az oktatás lehetőségeit, valamint a kockázati tőkét.

Persze a terjedés hatékonyságához nyilvánvalóan nem elég, ha csak a kínálati oldalon alakul ki az újításhoz szükséges mennyiségű bizalom. A keresleti oldalnak is bízni kell azért abban, hogy elfogadja és használja az újítást. Miért van ez így?

Válaszunk kapcsolódik a korszakonként lezajló technikai változás fogalmához, amit először Joseph Schumpeter fogalmazott meg, és aztán többen is (Rechnitzer J. 1993, Láng-Letenyei-Siklós 2003; Dessewffy T. –Rét Zs. 2004) továbbfejlesztettek. Schumpeter alap gondolata az volt, hogy az újítási tevékenység nem folytonos, hanem időközönként felbukkanó jelenség<sup>39</sup>.

A csökkenő profit a tőke újraelosztását katalizálva arra készíti a gazdasági-társadalmi szereplőket, hogy új fejlesztési lehetőségeket keressenek. Ez a ciklus kezdetére jellemző szociális klíma, az innováció bevezetésének az időszaka. Fontos megjegyeznünk, hogy a modern kor innovációs ciklusainak jóval rövidebb idő is elegendő, így az új innovációs trend valószínűleg gyorsabban lezajló kondratyevi ciklusokat és gyakoribb kezdeteket jelez.

Torsten Hägerstrand a schumpeteri (és mint később láthatjuk, a rogersi) felosztáshoz hasonló (de a területiség dimenzióit jobban érvényesítő) szakaszokra osztotta fel az innovációs folyamatot. A kezdő stádiumban keletkeznek az innovációs központok. Ekkor a centrumok és a távolabbi területek közötti különbségek erősek. Az innovációt csak kevesen használják.

A kiterjedés (a diffúzió) kezdete során a terjedési trend erős, emiatt a kontraszt a központ és a többi területi részek között csökken. A sűrűsödési stádiumban az eredeti innovációs központtól független hatások indulnak el; s az innováció átvétele mindenütt egyformán nagy.

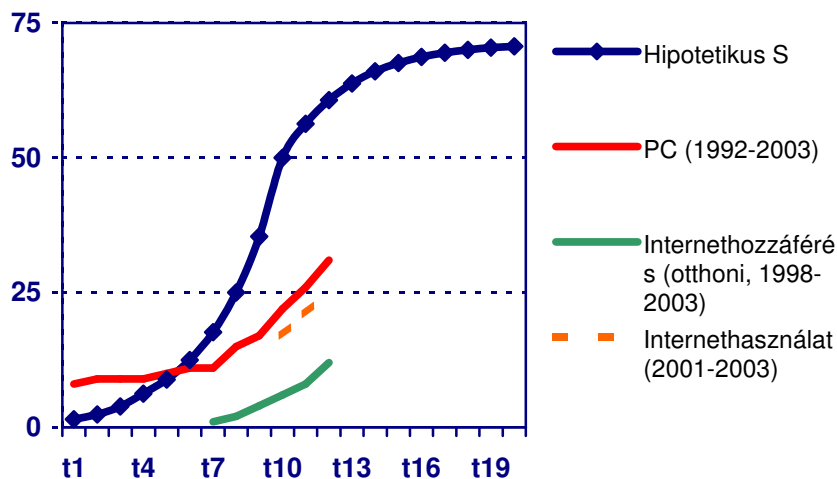
---

<sup>39</sup> Schumpeter gondolata: A gazdaság nagy ciklusai a nagy innovációk okozta „kreatív rombolásra” vezethetők vissza. A „rombolás” szó egy korszak végét jelzi, a „kreatív” pedig azt, hogy a régi helyett valami új születik. Schumpeter elképzelése hasonló a társadalmi „romokon való” építkezés Tocqueville-i nézetéhez.

A telítettségi állapot a diffúziós eljárás általános lassulásával jellemezhető. Az innovációt mindenhol átvették. A használók és a nem használók csoportja között regionális különbségek vannak, amelynek okai a hagyományos társadalmi-területi differenciáltságban keresendők.

Új technológiai stílus vagy technológiai paradigma akkor gyökeresedik meg a társadalomban, amikor a növekedés szakasza után a piaci telítődés fázisában a korábban radikálisnak is minősíthető újítás (egyfajta kvantum-ugrást végrehajtva) a terjedés révén áthatja a társadalom minden szféráját (Volken T. 2005). Ekkor ível fel a diffúziós folyamat, amely a sikeres innovációk terjedését úgynevezett S-görbével írja le (1. ábra)

1. ábra A technológiai diffúzió S-görbéje<sup>40</sup>



A görbe egyfajta fordított parabolaként azt jelzi, hogy az újítás terjedésének idő függvényében mennyien csatlakoznak az innováció alkalmazásához. A Rogers által megnevezett társadalmi ideáltípusok között az első az újítók (alig 3 százalékos) csoportja, akik a terjedés kezdetén már innováció alkalmazóknak tekinthetők. Sűrű és a földrajzi távolságokat átívelő személyközi kapcsolatokkal, magas kockázatvállaló hajlandósággal, tudástökével és

<sup>40</sup> Forrás: Fábíán Zoltán. A World Internet Project legfrissebb eredményei. Előadás az „Információs Társadalom Szakmai Napok” című konferencián hangzott el Budapesten. 2003. [www.itk.hu/itszn/arch/ppts/3/wip-fabian-03-11-27.ppt](http://www.itk.hu/itszn/arch/ppts/3/wip-fabian-03-11-27.ppt). Megjegyezzük, hogy az S-görbe általános érvényességét Sorokin kritizálta: szerinte különböző típusú innovációk terjedése, különböző alakú S-görbékkel magyarázható, amelyek telítettségi szakaszukban nem feltétlenül érik el a 100 százalékot.



foglalkoztatási státusszal rendelkeznek, inkább a racionális magatartás, illetve a társadalom szerkezetében a felfelé való mobilitás jellemzi őket.

Az S-görbe telítődési pontjáig terjedő részéhez tartozó társadalmi kategóriákat Rogers korai adaptálóknak és korai többségnek nevezte el. Közös bennük, hogy a felhasználók majdnem felét alkotva „hídszerepet” jelentenek a leszakadó-elkéső csoportok irányába. Fontos, hogy társadalmi szempontból integráltak és (legalább lokális szinten) véleményformálók. A későn csatlakozók közel hasonló arányban vannak a „híd túoldalán”.

A kései többségnek és a lemaradóknak keresztelt társadalmi csoportok általában alacsonyabb kulturális tőkével és foglalkozási státusszal, ezáltal társadalmi integrációs szinttel rendelkeznek, az újításokkal kapcsolatban szkeptikusabbak; az ide tartozókat kevésbé jellemzi a kockázatvállaló képesség, pedig Rogers szerint tudatos fejlesztő munka esetén ők profitálhatnának legtöbbit az innovációk alkalmazásából.

Ez a társadalmi csoport az, amely a térben és a társadalomban kevésbé mobil, személyközi kapcsolatai főként a településen belülre irányulnak, értékorientációja pedig inkább a tradicionális jelzővel írható le.

A fejezet tanulságai arra vezetnek bennünket, hogy az innovációk társadalomföldrajza terén összegzésként újra idézzük az időföldrajzi iskolát megalapító Hägerstrand gondolatát, aki a térbeli diffúzió leírásához alkalmazta az információs emberi mező fogalmát. Szerintünk ezért az innovációk földrajzi kutatási terét<sup>41</sup> is egy olyan entitásként kell értelmeznünk, amelynek központi fogalma a társadalmi kínálat, s ezért a téma kutatási térébe be kell emelnünk – szerencsére már nem szokatlan módon –, kifejezetten szociológiai és szociálpszichológiai típusú kutatási technikákat és eszközöket is.

#### **2.3.4.1. Az info-kommunikációs eszközök terjedéséről**

Általánosan elfogadott, hogy – ellentétben a közvélemény egyértelműen pozitívnak értelmezett innovációs fogalmával – a tudomány (igazodva a Max Weber-i gondolathoz) az innovációt értékeslegesennek fogadja el. A modern társadalomföldrajz vizsgálati eredményei éppen ezért arra irányulnak, hogy a pozitív, tehát a társadalom számára kívánatos innovációk terjedését elősegítse, szétterülésüket gyorsítsa, ugyanakkor pedig az ártalmas és a társadalom számára negatív innovációk (bűnözés, járványok, drogfogyasztás, fundamentalizmus stb.) terjedését megakadályozza, illetve gátolja. Ezért fontosak a diffúziós kutatások, hiszen ezek eredményei (pl. előrejelzések,

---

<sup>41</sup> Az információs társadalom földrajzi teréhez hasonlóan.

továbbító és elnyelő mechanizmusok ismertetése, a befogadás feltételeinek javítása, a befogadásra való mozgósítás, illetve az önvédelmi képesség fokozása, a felvilágosítás és a tájékoztatás, az elutasítási szint emelése stb.) közvetlenül is hasznosíthatók (Süli-Zakar I. 1993.).

Az információs társadalom hatásairól „pozitívista” módon gondolkodóként valljuk, hogy az info-kommunikációs eszközök, mint a modernkori változások mozgatórugói összességében minőségileg új szintézist eredményeznek a társadalmi-területi folyamatokban.

Ez az új minőség azonban a tömegkommunikációs eszközök terjedésével kezdődött el. Az info-kommunikációs eszközök USA-beli elterjedtségét vizsgálva azt láthatjuk, hogy az elmúlt 100 évben négy eszköz (rádió, tv, telefon, videó) közelíti meg a diffúziós elméletek telítettségi jellemzőit.

Az Egyesült Államokban a telefon és a rádió terjedésében nem volt törés a két világháború hatása miatt (Dessewffy T. - Galács A. 2003.). Az egyedüli adaptációs gátat a telefon esetében a harmincas évek gazdasági válsága jelentette.

A kábeltelevízió esetében regisztrálhattuk azt a Sorokin által leírt szabályszerűséget, amely szerint egy-egy technológiai innováció nem feltétlenül jut el a teljes telítettségig. Az új technológiai hullám innovációi (internet, számítógép) azonban alig 10 év alatt elérték az 50 százalékos ösztársadalmi diffúziós határt, amiből a hagyományos tömegkommunikációs eszközök elterjedtségéhez hasonló szintet valószínűsíthetünk.

Magyarországon a televízió és a rádió a hetvenes-nyolcvanas években ért az S-görbe telítettségi szakaszához<sup>42</sup>. Az elmúlt bő másfél évtizedben a rádió után a televízió is elérhette azt a társadalmi normát, amely szerint egy háztartásban „megfér” a több tv. Megjegyezzük, hogy amíg a háztartások közel 2 százalékában nincs televízió, jellemző a trend, hogy minél nagyobb egy háztartás, annál gyakoribb az az eset, amikor több készülék is van otthon (Pintér R. - Hammer F. 2001.). Hazánkban a videó lendületes, minden társadalmi csoportra kiterjedő fejlődését a DVD terjedése törheti meg. A háztartások komputeres ellátottságának növekedése némileg megindult; 1998 óta 4-5 százalékkal növekszik azon háztartások aránya, ahol legalább egy számítógép található (Dessewffy T. – Rét Zs. 2004. 333. o.). A Word Internet Projekt hazai felmérésének adatai szerint a 14 éves lakosság közel 20 százaléka használja a világhálót több-kevesebb rendszerességgel.

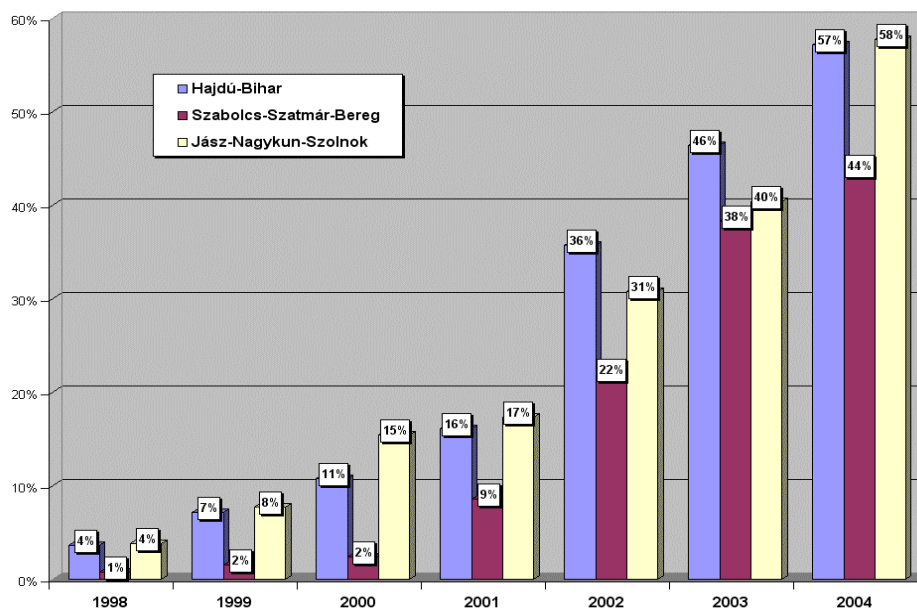
---

<sup>42</sup> A nyolcvanas évekre közel egyforma volt a rádió- és a televízió-előfizetések száma. 1979-ben 2.608.000 rádió, 1980-ban 2.766.000 tv előfizetés volt hazánkban (T. Kiss T. 2000. 96. o.).

Ez az arány azt jelenti, hogy ez az innováció már elérte az újítókat és a korai adaptálókat, de a fokozottabb terjedés még nem következett be.

Az info-kommunikációs tudás és alkalmazás használatának terjedését (a telítődés szakasza különösen 2001-től látható) jól mutatja egy Észak-Alföldön végzett önkormányzati felmérés, amelyből kiderült, hogy leginkább Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében gondolták úgy az önkormányzatok, hogy webes honlap elkészítésével segítik a településmarketinget és a közhasznú információk társadalmasítását<sup>43</sup>.

**2. ábra Az önkormányzati honlapok elterjedésének folyamata az Észak-Alföldön<sup>44</sup>**



43 A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Informatikai Központja (HBMÖ IK) által készített Észak-Alföldi Információs Társadalom Stratégiából kiderült az is, hogy a kistépülések is egyre inkább nyitnak a digitális világ irányába.

44 Megjegyezzük, hogy a regionális információs társadalom programhoz készített kérdőíves felmérésből nem derül ki a települési honlap fogalma. Így nem tudjuk meg, hogy csak a közvetlen dománek vagy más ingyenes szolgáltatóknál elhelyezett szisztematikus települési információk (pl. [www.iranymagyarország.hu/info/mikepercs/](http://www.iranymagyarország.hu/info/mikepercs/), [http://www.onkormanyzat.net/city\\_detail.php?id=1854](http://www.onkormanyzat.net/city_detail.php?id=1854)) – Nagykörű - ; <http://vezsenyfalva.uw.hu/>) is honlapnak számítottak-e a programozás előkészítése során.

A terjedés jellemzőit tárgyaló fejezetben kell feltennünk azt a kérdést, hogy a városiasodás folyamata mennyiben vethető össze a virtuális városok fejlődésével. Ha a világhálóra úgy tekintünk, mint a városi szolgáltatások virtuális diffúziójára, a terjedés jellemzőit az urbanizációs folyamat klasszikus ciklikusságával (Enyedi Gy. 1984) is összehasonlíthatjuk.

Az összevetést erősíti az a megállapítás is, amely szerint az info-kommunikációs forradalom keresleti oldalát is a városi társadalmak jelentik (Graham S. 2000)<sup>45</sup>.

A városrobbanás extenzív időszaka véleményünk szerint megfelel a domainnevek<sup>46</sup> regisztrációinak intenzív bővülési időszakával. A városi szolgáltatások univerzális biztosításával a kibertér működni kezd. A fizikai címetek megtöltik a társadalom vélt vagy valós igényei.

A következő szakasz a klasszikus városfejlődés korában a szuburbanizáció. Ha ezt a folyamatot térségi (kistérségi) egységként fogjuk fel, akkor a digitális városfejlődésben ez a tartalomfejlesztés időszakának nevezhető el, amelyben megjelennek a minőségi, egymással összekapcsolt, lokális tartalmak.

Ebben az e-városi térben alapvetően a felhasználók életmódjában történhetnek változások. A közéletiség, a fórumok<sup>47</sup> számának növekedésével a települési identitás erősödik, s párhuzamosan növekszik az a digitális tőke, amellyel az e-városi kibertér további fejlődése sikeresen integrálhatja az állampolgárt.

A harmadik szakasz (deurbanizáció) véleményünk szerint tovább mélyíti az info-kommunikációs forradalomnak az életmódra és a kulturális tőke fejlesztésére vonatkozó hatását. Ez a stádium alapozza meg a kibertér minőségi forradalmát<sup>48</sup>. A negyedik szakaszban, amely a hagyományos diffúziós modellek telítettségi (a hagyományos városfejlődés esetén pedig a reurbanizáció) kategóriáját jelenti, tovább professzionalizálódnak a városi kibertérben a szolgáltatások.

Erősödik a decentralizációs hatás, mert az e-közigazgatás megjelenésével, a távmunka fejlődésével a korábban említett fizikai térfogalmaink a kibertér szerves részeivé válnak. Ez az állapot lehet a McLuhan-i globális falu, amely jól jelzi az új technológiák univerzális hatását, azt hogy a társadalmi-kulturális-infrastrukturális feltételeknek köszönhetően a centrumok irányából a perifériák irányába mozdul el a városi szolgáltatásokkal a kibertér (McLuhan, M. 1964).

---

<sup>45</sup> Főbb okok: a városok modernizációs kultúrája, társadalmi habitus, kockázatvállaló képesség, a tőke koncentrációja, a relatíve magasabb elkölthető jövedelem, a nemzetközi orientációjú és transznacionális társaságok magas koncentrációja.

<sup>46</sup> Az internetes bejegyzések elnevezése.

<sup>47</sup> Az e-agórákat a klasszikus görög térfogalom XXI. századi megfelelőjének tartjuk.

<sup>48</sup> Németh László történelmi fogalmával élve.

A terjedés univerzalizmusa ellenére számos modernizációs modell jelentős átalakuláson, átváltozáson megy át a diffúzió során. Erre nagyon jó társadalomtörténeti példát találunk Benda Kálmánnak az írástudás terjedéséről szóló tanulmányában.<sup>49</sup>

A Mária Terézia uralkodása idején végzett oktatásszociológiai intézmény-összeírás alapján a történész szerző megállapította, hogy a közoktatás alapfokú intézményeinek elterjedtsége ellenére a köznép, illetve a parasztság csak az életviteléhez tartozó interakciós szintjének függvényében tanult meg írni és olvasni. A XVIII. század második felében szükséges ismeretszintet megszerezte akkor, ha közlekedési utak mentén élt, vagy ha bekapcsolódott a piac által uralt gazdasági tevékenységbe (Benda K. 1978. 298. o.). Nyugat-Magyarországon és a Duna mentén ez a habitusváltás elindult, az ország más részében (így például a belső perifériákon vagy az Alföldön) azonban ekkor még nem vált gyakorlattá (Ferge Zs. 1998).

Az írás-olvasás megtanulásához szükséges nélkülözhetetlen habitusalakítás össztársadalmi feltételeit az állam tevékenysége mellett a kereskedelem és az ipar terjedése (így a személyes érdekeltségforrások terjedése) teremtette meg. Úgy gondoljuk, hogy a digitális írástudás terjedése is hasonló, egyfajta XXI. századi társadalmi-kulturális-gazdasági professzió után válhat gyorsabbá<sup>50</sup>. Rigler András A digitális szakadék tágulásának modellje című előadásában<sup>51</sup> elmondott gondolata szerint a diffúziós folyamat kezdetekor az informatikával való foglalkozás teljes mértékben professzionális tevékenységnek számított. Ekkor még nem volt értelme digitális szakadékról beszélni. A második korszakban az informatika kitorrt a professzionalizmus burkából, de – egyelőre csak kevesek számára – vált elérhetővé. Még mindig főként munkaeszköz volt a számítógép.

A harmadik szakaszban egyre szélesebb rétegek számára válik elérhetővé az informatika, végül a negyedik szakaszban megjelennek azok az alkalmazások, amelyek a mindennapi életben is hasznos segítőtárrsá, némely esetekben

---

<sup>49</sup> Tóth István György a mezővárosi írásbeliségről és szóbeliségről írott munkájában azt hangsúlyozza, hogy az írásbeliség a javak jogi biztosításához kapcsolódott (Tóth I. Gy. 1986).

<sup>50</sup> Faragó László szerint (Faragó L. 2005) az info-kommunikációs technológia elérhetőségének térbeli terjedése nagyon hasonló más hagyományos technikák terjedéséhez, ezért az információs társadalomban is követhetjük a centrum-periféria elméleteket.

<sup>51</sup> Elhangzott a Szociológiai Társaság 2002-es konferenciáján megrendezett „Digitális szakadék” című szekcióban 2002. december 12-én Szegeden.

nélkülözhetetlenné teszik a számítógépeket és az internet nyújtotta lehetőségeket.

Az információs társadalom továbbterjedése ezért véleményünk szerint a Daniel Bell által tudásközpontként meghatározott területi-társadalmi szereplőkön múlik, akik sorra csatlakoznak fel a hálózatra, így tartva lépést a technológiai, gazdasági és kulturális forradalommal.

#### **2.4. A digitális egyenlőtlenségről<sup>52</sup>**

A globalizációs folyamatok bonyolult társadalom- és területszervező hatásai és az ezzel párhuzamos technológiai innováció differenciált környezetet, komplex életvilágot „kényszerítettek” a modernitás emberére. A XX. században a biztonság iránti (ősi) vágy kielégítése, a tájékozódás, (már zömmel) közvetett információk révén történhetett meg. Az infokommunikációs eszközök terjedése és a hálózaton meginduló hihetetlen mértékű információáramlás új társadalmi paradigmát, az információs társadalom típusú fejlődés útját rajzolta ki.

A különböző információs társadalom definíciós kísérletek megegyeznek abban, hogy az életvilág különböző szintjeire beépülő műszaki-technikai háttér „csak” a korai adaptációs szakaszra jellemző, ezért szükséges és elégséges feltétele az információs társadalom terjedésének.

Az információs társadalom típusú fejlődés fogalmi keretének kialakítása során azokat a dichotóm (input-output) közvetítő elemeket kell megtalálnunk, amelyek a paradigma rendszerjellegét jelenthetik. Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi szférák között meghatározható egyenlőtlenség-párok egyrészt rávilágítanak a technológia által meghatározott kor társadalmi rendszerelméletére (Pokol B. 1986), másrészt átvezetnek bennünket a csendes forradalom<sup>53</sup> rétegtképző mechanizmusainak, az információs társadalom egyenlőtlenségeinek vizsgálatához<sup>54</sup>.

---

<sup>52</sup> A fejezet épít a Csatári Bálint által vezetett, „Területi konfliktusok és változásai a periférián” című kutatási programhoz készült és a Tér és Társadalom folyóirat 2004-es évfolyamában megjelent tanulmányra.

<sup>53</sup> Dessewffy Tibor egy 2001-es előadásában így aposztrofálta az információs társadalom alapú fejlődést.

<sup>54</sup> Néhány értékpár a „digitális szakadékból” a „Digitális kihívás” című konferencián elhangzottak nyomán (Szarvák T. 2003):

- Technológia szegények & Technológia gazdagok; - Tudás szegények & Tudás gazdagok; - Valódi hozzáférés & Formális hozzáférés

A XXI. század első évtizedében az a kérdés, hogy az információ birtoklás és használati tudás lehetőséget biztosít-e (a hagyományos kulturális tőkéhez hasonlóan) a tőke-transzformációra. Mivel a különböző tőkefajták egymáshoz való kapcsolódását a társadalmi-területi egyenlőtlenségi rendszer határozza meg (Kolosi T. 2000), fontos megnéznünk, miként jelentkezik a hagyományos egyenlőtlenségi mechanizmus az információs korban.

A digitális tőke egyenlősít-e (ahogyan az információs társadalom teoretikusai remélik<sup>55</sup>) vagy - legitimációs alappá, érdemmé válva (Kolosi T. 2000) - tovább szélesíti, felerősíti a társadalmi-területi különbségeket?

A fentiek alapján értelmezésünkbe egy társadalomelméleti fogalmat, (Pierre Bourdieu elnevezésével) a mező kategóriáját is beemeljük, amely olyan elemzési keretet jelent, amiben (Pokol Béla szerint) megjelenik a társadalmi tevékenységszféra strukturális kényszere, így a tudás, a képzés, a foglalkozás, a településhez, térséghez való viszony stb.

A mező-fogalom, amely ugyan rokonítható az alrendszerek, rendszerek kategóriájával, arra helyezi a hangsúlyt, ami „a rendszer-fogalomból akár ki is maradhat. Azokra a feszültségekre, amelyek az erőtéren belül keletkeznek és a rendszert (vagy mezőt) mozgásban tartják (Ferge Zs. 1978. 416.o.)”. A mező tehát egy kibertérhez hasonló viszonyrendszer, amely a különböző klasszikus tőkeformák szimbolikus hálózataként jellemezhető, s mint ilyen, a mindenkori modernizációs folyamatok által elindított társadalmi-gazdasági specializáció eredményeként értelmezhető. Az esélyegyenlőség-politikák (az integrációs folyamat) hatékonysága miatt fontos megjegyeznünk Ferge Zsuzsa gondolatát, amely szerint a „mezőszemlélet nélkülözhetetlen minden esetben, amikor a társadalmi semlegesség álláspontját fel kell adni” (Ferge Zs. 1978. 417.o.).

#### **2.4.1. A digitális egyenlőtlenség fogalmának története, konceptualizációjának néhány kérdése**

A digitális szakadék körüli vélemények megjelenése egyidős az információs társadalom kialakulásával, az eredeti digital divide fogalmat először az újságírói és politikai közbeszédben a múlt évtized közepén használták az Egyesült Államokban (Molnár Sz. 2002). A fogalom betörése a közéletbe a csekély info-kommunikációs diffúzió miatt váratlan volt, de nem volt elméleti előzmény nélkül, mert már az Unesco kiadásában megjelent klasszikus McBride jelentés is szólt a tanulmány címében is rögzített dilemmáról, hogy a komputerizáció növelheti-e a demokratizációt, és csökkentheti-e a különbségeket társadalmi csoportok között.

---

<sup>55</sup> Az információs társadalom fejlesztések egyik alapvető célja éppen a lemaradások, a különbségek csökkentése személyek, közösségek és térségek között.

Úgy véljük, hogy a kilencvenes években az ilyen irányú diskurzus felerősödése az Egyesült Államokban az akkori demokrata kormányzat harmadik utas társadalomfejlesztő programjához kapcsolódik.

Egy tartalomelemzéses vizsgálatból ugyanis kitűnt az, hogy ezen baloldali politikai irány központi fogalmai között főként a témánkhoz tartozók szerepelnek<sup>56</sup>.

Az „új közép” társadalmpolitikai elvéhez elengedhetetlen a „digitális szakadék” szűkítését célzó különböző állami stratégiák alkalmazása. Az egyik legutóbbi kormányzati pályázat<sup>57</sup> így fogalmaz: „A támogatás célja, hogy elősegítse a társadalmi versenyképesség javulását, az e-demokrácia kiteljesedését, lehetővé téve az állampolgárok számára, hogy az információs társadalom nyújtotta lehetőségekkel széles körben élhessenek”.

Az OECD 2001-es definíciója szerint a digitális szakadék fő jellemzője az a hozzáférés, ami az egyének a háztartások, a gazdasági és földrajzi területek között létezik, s amelyet különböző társadalmi gazdasági változók határoznak meg.

Mások szerint (Hüsing, T. 2003) a politikai diskurzus (természeténél fogva) leegyszerűsít, mert az információs társadalomban lévő esélyekről és veszélyekről jó ideje csak jelszavakban, a digitális szakadék szintjén beszél.

A digitális szakadék hasonlata nem más, mint a társadalmi harmóniára, igazságosságra (konfliktusmentességre) való törekvés: növelni kell a társadalmi-területi bevonódást (e-inclusion) az info-kommunikációs eszközök használatába.

Különösen az EU területén hangsúlyozzák az e-bevonódást politikai célként<sup>58</sup>. Az e-inaktivitás ugyanis szűkíti a piacot és veszélyeztetheti a közéleti participációt.

---

<sup>56</sup> Clinton irányítása alatt született meg a „Mandate for Change” (Felhatalmazás a változásra) címet viselő dokumentum, amelyben a Harmadik Út centrális fogalmai és szótárának legfontosabb elemei már megjelentek:

- Új Gazdaság. Témák: globalizáció, információs, tudásalapú társadalom, innováció, rugalmasság.

- Új Szociológia. Témák: a társadalomban meglévő polarizációs tendenciák, új közép és új szegénység, kirekesztés és befogadás, a hagyományos struktúrák, miliók, életmódok, a családi élet átalakulása, a nők új szerepe. (G. Márkus Gy. 2003)

<sup>57</sup> A pályázat címe: „Esély a felzárkózásra (közösségi hozzáférési lehetőségek bővítésének támogatása)” In: <http://www.infotars.hu/docs/ITP-3kozossegi.doc>

<sup>58</sup> Az EU a 2010-ig tartó évtizedet a szociális kirekesztődés, az erőszak, és a szegénység elleni küzdelemnek szentelte. Az elindított programoknak a lényege az esélyteremtés, az esélyegyenlőség, és a társadalomba való beilleszkedés elősegítése (Béres Cs. 2003.)



A digitális szakadék fogalmi párról számos szerző (Paul DiMaggio és Hargittai Eszter, Dessewffy Tibor, Z. Karvalics László) úgy vélekedik, hogy az internet-penetráció olyan szinten van már (főként az USA-ban!), hogy szakadék helyett érdemesebb a digitális egyenlőtlenség fogalmát használni. Mi ezzel szemben úgy véljük, hogy Magyarországon ez a technikai hozzáférés még elég alacsony szintű ahhoz, hogy ne használhassuk ezt a fogalmat, bár a társadalomtudományi közbeszédben - a hagyományos és a digitális hátrányok összehasonlíthatósága érdekében - az egyenlőtlenségi dimenzió kiemelése javasolt.

Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László szerint négy meghatározott relációt hordozó területi-társadalmi egyenlőtlenségi kategóriával kell szembenéznünk ahhoz, hogy eséllyel robogjunk az információs szupersztrádán. Ezek a kategóriák az információs társadalom fenntarthatóságát, az adott (lokális) társadalom humán „kapacitását”, befogadó – adaptációs – képességét, innovativitását, mozgósítható konvertálható tudását és anyagi tőkéjét jelentik. A materiális kategória a „pénzügyi hozzáférést” az info-kommunikációs eszközök működtetésének anyagi korlátait vagy szabadságát jelenti. A „kognitív hozzáférés” jelenti azt a KRESZ-ismeretet, az e- és hagyományos kulturális tőkét, amely képessé teszi az egyént, illetve a közösségeket a hálózati információszerzésre.

A „tartalmi hozzáférés” a kínálati piacot jelenti. Másként fogalmazva: ha nincs a hálón olyan üzenet (tartalom), ami érdekli a felhasználót, a World Wide Web nem lesz az, amilyennek az információs kor teoretikusai álmodták. A negyedik kategória a politikai alrendszer szintje. Ennél a makro tényezőnél az a fontos, hogy mennyire erős a szféra szándéka az új médium ellenőrzésére.

A Szociológiai Társaság 2002-es konferenciáján megrendezett információs társadalom témájú szekciójában elhangzott előadás (Dányi Endre – Dessewffy Tibor) szerint a digitális szakadék metafora leegyszerűsítő dichotómia. Nem vizsgálja ugyanis a digitális egyenlőtlenség összetett viszonyait. „A digitális szakadék fogalmából nem derül ki, hogy hol és kinek a legrosszabb, vagyis, hogy hol és milyen jellegű beavatkozásra volna szükség.” Ebben a kontextusban a cselekvés fontossága, a cselekvő személy másodlagos. Nem tudjuk meg, hogy pl. milyen előnyök adódnak az adott társadalmi csoportnak a hálózati tudásból, az informatikai kultúrából és nem ismerjük azt sem, hogy egyáltalán lenne-e igénye az adott csoportnak átkerülni a szakadék másik oldalára. A szerzőpáros szerint ennek az az oka, hogy a fogalom statikus jellegű. Középpontjában a szakadék léte és az információs társadalomban érvényes klasszikus (középosztály centrikus) magatartásminták állnak.

Kérdés, hogy a digitális szakadék „csak” szélesíti a hagyományos egyenlőtlenségek skáláját és újabb (információs kori) polarizációt jelent vagy inkább az információs társadalom jellemzőjének megfelelően, az egyenlőtlenségek teljes átrétegződésének és egy egészében új társadalmi egyenlőtlenségi rendszer születésének vagyunk tanúi. Társadalom- és területpolitikai szempontból az a kérdés, hogy a digitális szakadék kíván-e újfajta fellépést, paradigmaváltást vagy elégséges a digitális szakadék bizonyos szintű-mélységű kezelése és nincs szükség az átfogóbb vizsgálatára, mert egyrészt úgysem lehetséges a megszüntetése, másrészt tőle függetlenül és sokkal fontosabb társadalmi egyenlőtlenségek is léteznek (Pintér R. 2003).

A digitális szakadék fogalmát számos tanulmány (pl. Rodriguez–Wilson 2000, Hüsing, T. 2003) összetett módon, az info-kommunikációs produktumok, az outputok (pl. számítógép, internetes hálózatok, mobil kommunikáció stb.) és az inputok (tudások, felhasználók stb.) függvényében tárgyalja.

Véleményük szerint hét kategóriában (faj, életkor, képzettség, jövedelem, lakóhely, fogyatékoság) lelhetők fel szignifikáns különbségek az info-kommunikációs eszközök használatában<sup>59</sup>.

Mások szerint (pl. Pippa Norris) a digitális szakadék három területet ölel fel: az információs korban globális, szociális és demokratikus egyenlőtlenségi helyzeteket találhatunk. Fontos megállapítása még az, hogy az info-kommunikációs eszközök használatában mindig lesznek különbségek a résztársadalmi csoportok között. Ezért beszélnek jelenleg inkább Mercedes divide-ról: mindenki szeretne Mercedest, csak sokan nem engedhetik meg maguknak - ellenben autót bárki vehet, elérhető áron kapható. Vagyis, hogy az internetezés terén sem lesz egyenlőség a társadalomban és végeredményben az egyenlőtlenségek újratermelődnek (Pintér R. 2003).

Láttuk tehát azt, hogy a hozzáférés és a használat közötti különbségtétel kétségtelenül fontos hozadéka a digitális megosztottságról szóló diskurzusnak. A „hozzáférésről” szóló korábbi tanulmányok a szociológiai „alap” változók (pl. életkor, nem, etnikai hovatartozás, társadalmi osztályok, települési környezet stb.) elemzésére fektették a hangsúlyt, míg a „használat” terén mutatkozó különbségeket általában szubjektív és egyéni tulajdonságokkal magyarázták.

---

<sup>59</sup> Tobias Hüsing az Európai Unió tagjelölt és a tagországokra vonatkoztatott digitális szakadék indexében (Statistical Indicators Benchmarking the Information Society SIBIS) a nemre, az 50 éves vagy idősebb demográfiai csoportra, a formális (alacsony) iskolai végzettségre és a jövedelemre koncentrált. In: Tobias Hüsing: Zuhnehmendes Nord-Süd Gefälle der digitalen Spaltung in der EU. In: Informationsdienst Soziale Indikatoren. Ausgabe 30. Juli 2003. [www.gesis.org](http://www.gesis.org). Letöltve: 2003. november 26.

Más szóval, míg a digitális megosztottság hozzáférés szempontjából való taglalása főleg a makro, strukturális és társadalmi szintre összpontosított, a használat szemszögéből való elemzés inkább a mikro-tér jellegzetességeire vonatkozó, habitusokban, cselekvésekben operacionalizálható tényezőket helyezte középpontba.

A „digitális szakadék” fogalmát mások (Zapf és bizonyos szempontból Fukuyama is) inkább „kulturális szakadéknak/résnek” is tartják. A technológiai változások generálta innováció ugyanis leggyorsabban a gazdasági alrendszeret interiorizálhatja. S mivel a társadalmi intézmények lassabban változnak, a modern információs korszak technológiai újításainak adaptációja főként kulturális vonatkozású.

Itt fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az Internet-hozzáféréssel rendelkezők, illetve nem rendelkezők formális megkülönböztetése nem tapint a kérdés lényegére. Ez a differenciálás ugyanis azon alapul, hogy pusztán a számítógéphez való hozzáférés, akár otthon, akár munkahelyen, vagy könyvtárban, automatikusan tanulást és fejlődést eredményez. De ez nem minden esetben van így: lehet valakinek számítógépe és korlátlan Internet-hozzáférése, amit esetleg soha nem használ, míg más valaki fizikailag is tesz azért, hogy használhasson számítógépet valamilyen közösségi ponton. Ebből adódóan az lehet a kibertér megformálása – másként a számítógép használatának eltérő módjai - lesz a kulcskérdés, nem pedig az egyenlőtlen hozzáférés.

A digitális tudást terjesztő politikáknak számolni kell tehát azzal, hogy a telítődés szakaszában a „kemény” változókból adódó hozzáférési különbségek fokozatosan kezdenek eltűnni, ám ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a használatban mutatkozó különbségek is ugyanilyen ütemben fognak megszűnni. Tanulmányok (pl. Soker 2002.) hangsúlyozzák azt, hogy ha mindenki számára lehetővé tennék a számítógép és a szélessávú Internet-hozzáférést (vagyis a hardver fizikai elérését) még mindig maradnának olyan - alapvetően az eltérő habitusokban, motivációkban, tudásokban stb. rejlő - korlátok, amelyek megakadályoznák a komplex (ideálisnak nevezhető) használatot.

Visszatérve a XX. század nagy formátumú francia társadalomtudósához, az általa felvetett habitus fogalmával véleményünk szerint magyarázható a kibertér létezését generáló társadalmi igény. Szerinte a habitus az a mechanizmus, amelyen keresztül az egyén felméri saját gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéjének szintjét, valamint kilátásait arra nézve, hogy hogyan tudja felhasználni ezt a tőkét úgy, hogy különböző területeken sikeres legyen.

Bourdieu szerint az egyén azon képessége, hogy sikeres legyen és/vagy uraljon egy adott területet, a gyakorlati ismeretek, az egyéni tőke (források) és az egyének „habitusának” (azaz az egyén ezen források felhasználására való hajlamának) terméke. Ezért érdemes hangsúlyozni azt a kutatói irányt, amely a strukturális egyenlőtlenségi változók (mint viszonykijelölő kategóriák) további felmérése mellett fontosnak tartja a kibertér működésével kapcsolatos habitusok operacionalizálását is.

#### **2.4.2. A hagyományos és a digitális tőke kapcsolatának értelmezése - A tőkefogalmak átalakulása**

A társadalmakban használatos tudás mindig szintézis, amelynek alkotó eleme a generációk tapasztalata, illetve az az orientációs készség, amellyel az ember fokozatosan bővíti, korrigálja tudáskészletét azért, hogy eligazodjon a világban (Elias, N. 1987).

Úgy gondoljuk, hogy a digitális tőke terjedésében ez a Norbert Elias által meghonosított, a generációk hatását kiemelő tudásértelmezés lényeges elem. Ismert, hogy a társadalmi értékrend változása a munka világába belépőket két nagy csoportra osztotta, a megfelelő képzettségi szinttel rendelkezőkre és azokra, akik már a kötelező iskoláztatás során lemaradtak, vagy olyan szakmával rendelkeznek, amely iránt nincs kereslet a piacon (Balcsók I. 2005. 59.o.).

Így szinte természetesen, hogy az információs és tudástársadalom hatása kapcsán foglalkoznunk kell Pierre Bourdieu kulturális tőke tézisével is, amely azt rögzíti, hogy egy társadalom meghatározó társadalmi csoportjainak kultúrája nagy szerepet játszik az egyenlőtlen helyzetek reprodukciója szempontjából. Az iskolák rendszerint eredendően szeretnék azt elvárni, hogy a diákok befogadjanak és elsajátítsanak egy komplexebb tartalmú, a magas szintű kultúrába sorolható tananyagot<sup>60</sup>. Ám ez a képesség kevés valószínűséggel jelenik meg az iskolai intézmény szintjén, a diákok általában egy olyan komplex és nagymértékben spontán kulturálódási folyamat eredményeként jutnak hozzá, ami az otthoni (indító) családjukra jellemző (Moss, G. 2005).

Ez a kulturális felkészültség jelenik meg tanulmányi tevékenységükben és ez jobb eredmény és magasabb végzettségi szint elérésében térül meg számukra. Ezért Bourdieu azt állítja, hogy a magas kultúra egyfajta „kulturális tőkeként” funkcionál (Bourdieu, P. 1978).

---

<sup>60</sup> Az ún. „magas kultúra” két lényeges részből (egyrészt a verseny, másrészt a magas szintű absztrakciót, intellektualitást, kifinomultságot igénylő tevékenységekből) tevődik össze.

A kulturális tőke öröksége a gazdasági és társadalmi tőkével együtt lehetővé teszi a meghatározó társadalmi osztályok számára, hogy státuszukat reprodukálják (Bourdieu, P. 1978)<sup>61</sup>.

Bourdieu tisztában volt azzal, hogy a kulturális tőke nem pusztán magas szintű kultúrából áll. Rámutatott arra például, hogy a diákok elemző gondolkodási készség, fogalmazási és nyelvi készség, valamint tudományos készség formájában öröklik a kulturális tőkét (Moss 2005.). Azonban Bourdieu kulturális tőkééről és tanulmányi sikerről szóló munkája a magas szintű kulturális környezet polarizáló hatását hangsúlyozta (Moss 2005.).

Gyors gazdasági, társadalmi, valamint technikai változásokon átmenő társadalmi alrendszerek körében az egyik fő gond, hogy miként biztosítható társadalmi csoportok számára szélesebb körben a felsőoktatásba való bejutás. Fontos célcsoportnak számítanak az univerzális megközelítésen túl a nők, az etnikai kisebbségek és azok a társadalmi csoportok, akik perifériákon, hátrányos helyzetű területeken élnek, vagy akiknek teljes vagy részmunkaidős állással kell összeegyeztetniük tanulmányaikat. Ezen „life long learning”- cél elérése a felsőoktatási intézményeket arra ösztönözte, hogy tegyék változatossá és elérhetővé oktatási módszereiket. Nyíri Kristóf szerint (Nyíri K. 2000) ez a távoktatáson alapuló, virtuális felsőoktatási modell különösen a vidéki Magyarország társadalmá számára lehetne esélynövelő, valamint szerepet játszhatna abban is, hogy a Kárpát-medencében, amelynek fontos jellemzője, hogy a magyarság egy része az államhatárainkon kívül él, az oktatási kapcsolatok erősödése ne okozza feltétlenül a települési megtartó erő csökkentését.

A kérdés az, hogy ebben a nyitott felsőoktatási rendszerben miként érvényesül az a bourdieu-i felismerés, hogy a felsőoktatás egyre jelentősebb szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenség fenntartása szempontjából (Bourdieu, P. 1978). Vagyis miként képes a távoktatási rendszer egy, a korábbinál lényegesen heterogénebb hallgatói populáció minden tagjának oktatási igényeit kielégíteni.

---

<sup>61</sup> A tőke-transzformáció elmélete azon a hálózati kapcsolaton alapul, hogy a gazdasági tőke örökségének (pl. magániskola választása) vagy a társadalmi tőke hatásának (pl. családi kapcsolatok segítségével bekerülni egy elit felsőoktatási intézménybe, vagy akár a szabad iskola választásának kijárása az iskola lefedettségi lakókörzeteivel szemben) tanulmányi előnyeit könnyű felismerni. A kulturális tőke öröklésének tanulmányi hatása (pl. jobb kulturális felkészültség az iskolára) azonban viszonylag nehezen érzékelhető. Az ilyen előnyök tanulmányi kihatásait (pl. magasabb osztályzatok) egyéni érdemnek tulajdonítják (pl. öröklött képesség és/vagy egyéni szorgalom). A kulturális tőkének így az a szerepe, hogy legitimálja azt az elképzelést, hogy a tanulmányi versengés az iskola által szabályozható teljesítményen alapszik (Bourdieu, P. 1978).

Más szóval: az info-kommunikációs technológia használatára alapozott oktatási szisztéma hozzájárul-e a „nem hagyományos” diákok „bevonásához”, azaz megkönnyíti-e a tanulmányaikat, vagy ellenkezőleg, „kirekeszti” őket, azaz új korlátokat teremt ezen diákok számára. (Armstrong 2000, idézi Soker, Z. 2005).

Azok, akik a modern technológián alapuló oktatási rendszereket jó eszköznek tartják a hagyományos oktatási módszereknél könnyebb hozzáféréssel, rugalmasabb időbeosztással, szabadon választható tanulási hellyel, valamint az osztályközösségből adódó néhány kommunikációs és viselkedési nehézség legyőzésével érvelnek.

Mások (pl. DiMaggio, P. – Hargittai E. 2002) úgy látják, hogy az úgynevezett digitális megosztottság strukturális jellemzői miatt a fejlett oktatási módszerek bevezetése pontosan azon potenciális diákok számára teremt további korlátokat, akiknek másoknál nagyobb szükségük van a felsőfokú képzésben való részvétel lehetőségére (Soker, L. 2005). Egyes vélemények szerint ugyanis a nők, az idősebb hallgatók, a periférián élők és a leszakadó társadalmi csoportokból származók azok, akik nem engedhetik meg maguknak anyagilag, hogy lépést tartsanak a számítógépek és a perifériák (vagyis a hardver) terén megjelenő gyakori újdonságokkal.

A fentiek alapján megfogalmazható az, hogy a digitális tőke olyan szimbolikus hatalmat (előnyt) is jelent, amely magában foglalja a tanuláshoz rendelkezésre álló források teljes tartományát, jelenti azokat a forrásokat, ami a társadalmi mobilizáció alapfeltétele egy modern társadalomban (Soker, L. 2005).

Mivel egyes vélekedések (pl. Élő G. – Pintér R. 1999, Kozma T. 2002) az anyagi tőkét könnyebb kormányzati-társadalompolitikai programokkal pótolni, a tudástőke átalakítása azonban kezelné a digitális egyenlőtlenségek dimenzióján belül a legfontosabb társadalmi különbségeket, így különösen a korosztályi, az etnikai és szocializációs „szakadékokat” (Élő G. – Pintér R. 1998. 22.o.). Mindezek miatt vélik úgy, hogy az információs kihívás kezelésének leghatékonyabb és hosszú távra legkifizetődőbb módja az új képzési-felnőttképzési stratégia elindítása.

### **2.4.3. Két területi-társadalmi út: az információs társadalom a periféria esélye vagy „a szegény országok elvesztik az információs forradalmat?”<sup>62</sup>**

Korábban szó volt arról, hogy a globalizáció egy olyan hálózat, amely a saját érdekeinek megfelelően megváltoztathatja a tereket és a társadalmakat. Mivel korunk modernizációs hullámában az info-kommunikációs technológiáknak hatalmas szerepük van, egyre inkább a hagyományos innovációs lánc (út) megfordulásáról beszélhetünk. A technológia teremtette új alkalmazások növelik az esélyegyenlőségi közpolitikák mozgásterét és erősítik az e-bevonódás folyamatát. Ez a modernizációs trend relativizálhatja a különböző térfogalmakat és a centrum-félperiféria-periféria hármasságon alapuló modernizációs elméleteket. A központnak ugyanis már nem az lesz a feladata – írja Farkas János, hogy megmondja ki lesz a központ, hanem be kell csatornázni az alulról induló kezdeményezéseket (Farkas J. 2003.).

Azonban a jelenlegi fizikai határok kialakításakor hazánkban még a hagyományos, s nem hálózati (interakció orientált) megközelítés terjedt el. „Régiók azonosításakor általában két dologra összpontosul a figyelem, sőt gyakran a szakmai előkészítő tevékenység is: a régió határvonalának és a régió központjának a kijelölésére... Mégis azt kell aláhúzni, hogy a lehatárolásról és a központról folytatott vita sok esetben éppen hogy eltereli a figyelmet a régió sajátosságáról, profiljáról, belső összefüggéseiről, a lényegről.” (Fleischer T. 2000).

A fentiek tükrében az egyik központi kérdés az, hogy a mai magyar vidékben, a perifériában meglévő megújítási esélyt miként lehetne kiváltani, gerjeszteni? A Wallerstein-i modell alapján a centrum az a térség, amelyben a gazdasági-társadalmi innovációk (a technológiától az intézményi-szervezeti újításokig) megszületnek; melynek következtében a térség gazdasága új, versenyelőnyrel rendelkező fejlődési szakaszba lép, s ennek eredményeként a térség társadalmá is átalakul, jóléte növekszik (Wallerstein I. 1983).

Ezért determinisztikusan úgy fogalmazhatunk, hogy a periférián már az innovatív gondolat is elhal, mert nincs intézmény, nincs szervezet, nincs közvetítőrendszer, ami az új gondolatot besegíti a folyamatokba. Változásorientált, de mégis statikus megközelítésben a periférián (nem úgy, mint egykor a limeseken) a cserék, kapcsolatok, a kommunikációs terek rendkívül szűkek és így nem tudják ezeket kibontakoztatni.

---

62 Rodriguez F. – Wilson E. J. (2000): Are Poor Countries Losing the Information Revolution? University of Maryland at College Park, 2000.

Érdekes módon a szerzők nagy része az adaptációs rést nem a térség adottságaiban látja, hanem komplex telephelyi problémákban<sup>63</sup>. A térség összetettsége így telephelyi hiányként jelenhet meg.

A szerzők másik része (Szoboszlai Zs. 1993) viszont - akik az endogén forrásokra építik elméletüket - azt mondja, hogy ezek az adottságok pótolhatóak, bizonyos exogén forrásokkal kiegészíthetők, mert a leglényegesebb az, hogy mi rejlik azokban a közösségekben, az ottani emberekben, milyen adottságok halmozódnak föl.

A társadalmi-területi innovációs potenciál emelésének stratégiája ezen magatartásoknak, habitusoknak, társadalmi-területi tőkéknek a föltárása, elemzése.

Fontos tézis ebben a kérdésben Faragó Lászlóé (Faragó L. 2005), aki szerint az elmaradottabb területek felzárkóztatásának nem a szolidaritás az indítéka, hanem a globális működési elvből, a tartós expanzióból következően a „mainstream”, a fő hatások fogadására való humán és infrastrukturális felkészítés. Ehhez kapcsolódik az az értelmezés, amely szerint a társadalmi-gazdasági hátrányok leginkább a globalizációs folyamatokból való kimaradásként értelmezhetők.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a hálózati forradalom – mivel nem centralizáltan hat – jó lehetőség arra, hogy a perifériák mozgása, aktivitása megjelenjen a „makro” társadalomban. A perifériák – technológiai innovációból is adódó – szerepváltozása jól kapcsolódik a regionalizációs folyamatokhoz, a központi állami beavatkozó feladatok lebontásához:

A digitális egyenlőtlenségek területiségének vizsgálatokor Enyedi Györgynek azt a megállapítását is fontosnak tartjuk idézni, amely vizsgálati területünkre, az Alföldre különösen érvényes. Azt taglalja, hogy az Alföld jól példázza Közép-Európa hagyományos megkésetttségét, így Európa központi térségeiből nézve a félperiféria félperifériáján helyezkedik el (Enyedi Gy. 2003).

Dányi Endre és Dessewffy Tibor *szerint* (idézi Pintér R. 2004) a kelet-közép-európai térség szempontjából az elkövetkező 3-4 év jelentősége az, hogy az itteni országok a nagy óceán melyik partjára kerülnek a digitális világ térképén. Vagyis a felzárkózás és megkésetttség dichotómia (egyfajta közép-európai vagy magyar identitásként) az információs társadalomban is megmarad.

---

<sup>63</sup> Például Gerschenkron, aki az elmaradottság dimenziókat (pl. a termelés színvonala, az írástudók aránya, üzleti etika normái, bizalom a gazdaság új ágaival, a vállalkozás presztizsének elismerése) főként kvantitatívan értelmezi (Gerschenkron 1984. 24. o.).



A perifériák esélye azonban összességében a sokat emlegetett fenntartható, szerves fejlődési útban rejlik, mert néhány társadalomkutató (pl. György Péter, Tamás Pál) szerint a globalizáció nem kedvez az oly sokat emlegetett társadalmi közép kialakulásának, mert gyorsan emel fel, illetve süllyeszt le társadalmi rétegeket. Úgy gondoljuk, hogy ez a dinamikus változás a területiségben is hasonlóképpen tapasztalható lehet, ezért fontos Pippa Norris megállapítása, amely szerint a lokális fejlesztési munkának a helyi viszonyokra reagálva kell kompatibilisnek lennie a globális technológiával (Norris, P. 2001).

A nemzetközi digitális szakadék elemzések (pl. Rodriguez, F. – Wilson E. J. 2000, Hüsing, T. 2003) fontos megállapítása az, hogy az info-kommunikációs technológiák adaptációjában (a folytatódó modernizáció miatt) a szegény országok is fejlődnek, de az információs társadalom korszakában is létező verseny tovább növeli a különbségeket.

A perifériák esélyeit rontja, hogy a hálózati társadalom „lelkét” jelentő műszaki-technikai hálózat telepítését a gazdaság törvényszerűségei (megéri/nem megéri) határozzák meg<sup>64</sup> (Kanalas I. 2000), az infrastruktúra így önmagában is megosztja a társadalmat és a teret. Telepítése (általában) együtt jár az információs (és tudás) társadalomhoz kapcsolódó adaptív-innovatív képességek erőteljesebb társadalmi jelenlétével. A társadalmi-területi felzárkózás tartósságához, úgy gondoljuk, az (is) kell, hogy biztosítsuk (vagy legalább bemutassuk) a társadalmi-gazdasági „mainstream”-hez való csatlakozás előnyeit. A XXI. században a különböző vidékfejlesztési politikák alapvető kérdése ugyanis az lesz, hogy bekapcsolhatók-e a résztvevők (és családjaik) a nagy társadalmi folyamatokba, vagyis kialakíthatók-e a lokális erőforrásokra alapozva a települési információs társadalom alapjai. Úgy véljük, hogy ezek az irányok felértékelhetik a helyi humán erőforrásokban, a gazdasági és a tudásalapú modernizációban rejlő lehetőségeket, vagyis növelhetik a térség megtartóerejét, hiszen az új technológiára leginkább a fiatal (felöltt) korosztály nyitott.

Ez a stratégia a technikai innováció általános használatához elengedhetetlen társadalmi innováció meggyökeresítését segítheti (Zapf, W. 2002). A társadalmi innovációk új életstílusokat jelentenek, amelyben - Robert K.

---

<sup>64</sup> Az Informatikai és Hírközlési Minisztérium legutóbb elbírált pályázatának az volt a célja, hogy növelje a szélessávú internet-penetrációt a kisebb, jelenleg még kevésbé ellátott és üzletileg kevésbé vonzó településeken, ahol a szélessávú szolgáltatás nyújtásához szükséges infrastruktúra állami támogatás hiányában csak később, vagy egyáltalán nem épülne ki. A pályázatban összesen 35 pályázó részesül 900.043.000 Ft támogatásban. In: [http://www.ihm.hu/palyazatok/palyazatok\\_20031211\\_1.html](http://www.ihm.hu/palyazatok/palyazatok_20031211_1.html) letöltve: 2003. december 15.

Merton fogalmi rendszerét idézve - az elismert/elfogadott célok eléréséhez új eszközöket alkalmazunk. Ha ez a minta nem terjed el a társadalmi csoportokban (vagyis ellentmondás lesz a célok és az eszközök között), anómiás, társadalmi konfliktusos helyzet alakulhat ki.

Persze nyilvánvaló, hogy az emberiség egésze nem léphet be egyszerre az információs korszakba, miként az egyes lokális társadalmak is csak kisebb vagy nagyobb részben kapcsolódtak a földet behálózó kapcsolati körbe (Csepeli Gy. 2002), mégis a társadalompolitikának tenni kell azért, hogy az információhoz való hozzájutás alapjog (később pedig alapigény) legyen. A megvalósításban már normatív elképzelések is felmerültek (Szarvák T. – Szoboszlai Zs. 2003), de jelenleg az egyik (megvalósítható) elképzelésnek a közösségi hozzáférési pontok számának növelése tűnik.

#### **2.4.4. Az e-bevonódás alapján létrehozható információs társadalom modellek<sup>65</sup>**

A digitális egyenlőtlenségi index létrehozása azt szolgálja, hogy az EU tagországok körében lévő e-bevonódás állapotát összehasonlíthassuk<sup>66</sup>. Az ilyen módszerű indexkészítés előnyének számít az, hogy számolhatunk az info-kommunikációs technológia adaptációjában rejlő, nemzeteken belüli szociális egyenlőtlenségekkel is.

Az indexkészítés hipotetikus célja az, hogy magyarázzák-e a korábban már ismertetett terjedési teóriák az info-kommunikációs technológia használatában lévő empirikusan megállapítható különbségeket a vizsgált társadalmi csoportokban és a résztvevő országokban. A diffúziós elméletek alapján feltételezhetjük, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és területek, valamint a lakossági átlag közötti távolság először megnövekszik. Az e-társadalmi távolság akkor csökken, amikor kirajzolódik széles tömegek számára egy piaci telítettségi határ<sup>67</sup>.

---

<sup>65</sup> A fejezet Tobias Hüsing: Zuhnemendes Nord-Süd Gefälle der digitalen Spaltung in der EU. In: Informationsdienst Soziale Indikatoren. Ausgabe 30. Juli 2003. [www.gesis.org](http://www.gesis.org). Letöltve: 2003. november 26 tanulmánya alapján készült.

<sup>66</sup> Az adatok az 1997-es és a 2000-es Eurobarométer, valamint a 2002-es és a 2003-as SIBIS kérdőíves felmérés eredményeire alapulnak. A 2003-ban az EU tagjelölt országok is bekapcsolódtak a felmérésbe. A vizsgált társadalmi változók: nők, 50 év feletti életkor, alacsony (formális) iskolai végzettség, és az alacsony jövedelem.

<sup>67</sup> Az indexkészítés során az info-kommunikációs változókból egy PC- és Internet-használati indexértéket képeztek, amit otthoni és általános Internet használatra bontottak.

A négy vizsgált kategóriában való terjedés alacsonyabb szintű növekedést mutat, mint az európai minta egésze körében<sup>68</sup>. Így az Internet alkalmazók aránya az alacsonyabb iskolai végzettségű válaszadók körében 1997-2002 között 1 százalékról 12 százalékra, a PC-használat ebben a csoportban 13 százalékról 17 százalékra nőtt, mialatt a megfelelő értékek növekedése az összlakosság Internet és számítógép használatban jóval intenzívebb volt. A terjedés majdnem minden kategóriában egy S görbe alsó felét írja le.

Érdekes, hogy az európai szint együttes digitális szakadék indexe alig változott. Az alcsoportok (főiránnyal) ellentétes fejlődése kiegyenlítette a növekedést.

A információs társadalomban klasszikusan élenjáró országok - az északi országok, Hollandia, illetve Anglia - továbbá Ausztria, Írország, amelyek gyors info-kommunikációs boomot éltek meg a közelmúltban, javították az e-bevonódást. Ez azonban nyilvánvalóan jelentősen növelte a dél-európai országok lemaradását az info-kommunikációs terjedésben.

A társadalmi kategóriák között elmondható, hogy a nemek között már nem mutatható ki jelentősebb kapcsolat az info-kommunikációs használatban, bár a férfiak még mindig erősebb használati intenzitást mutatnak. A női info-kommunikációs használati index 80-ról 87 pontra növekedett az EU tizenötök körében. Fontos megemlítenünk, hogy a 2002-es európai értékek - 62 pontos görög és a 96 pontos finn eredmények - közötti nagy szóródás jelentős eltéréseket feltételez a nemek közötti esélyegyenlőségben. Az idősek körében az info-kommunikációs használat nem mutatott egységes képet. 2000-ben még úgy festett, mintha az 50 évnél idősebb polgárok már erősebb használati értéket mutatnának, de végül a 2002-es survey értékei újra csak az 1997-es felmérésben tapasztaltakhoz közelített. Az alacsony jövedelmi kategóriájú társadalmi csoportok körében a használat értékei csak kb. az 1997-es vizsgálatban rögzített adatok alatt rendeződtek. Azon személyek körében, akik az iskolát 15 éves korukban vagy azelőtt hagyták abba, a használati ráta az egész lakosság 30 százaléka körül stagnált az elmúlt 6 évben.

Látható, hogy az alacsony iskolai végzettség által determinált tudás-és attitűdkészlet, valamint az alacsony jövedelmi viszonyok meghatározzák azt, hogy az egyén az info-kommunikációs használat terén a digitális szakadék melyik oldalához kapcsolódhat.

---

<sup>68</sup> Az Internet-használók aránya az 1997-es felméréskezdettől az EU lakosság 7 százalékaról a 2000-es évben 26 százalékra, 2002-ben ötven százalék fölé emelkedett. A számítógép használatnál az emelkedés mérsékeltebb volt (36 százalékról 57 százalékra nőtt ez az adat).

A gazdag élenjáró országok csekélyebb szociális egyenlőtlenségekkel bírnak, mint a szegényebb dél-európai lemaradók. De azok az országok, amelyek késtek az info-kommunikációs felzárkózásban, szintén nagyobb társadalmi egyenlőtlenségekkel voltak jellemezhetőek. A technológiák földrajzi-társadalmi diffúziójának szabályozottságára utal az a megállapítás, amely szerint az elterjedés, az ún. korán adaptáló országok hátrányos helyzetű régióiban később történik meg, mint a központi, illetőleg a gazdaságilag erős régiókban, ugyanakkor ezen társadalmi-területi csoportok technológiai adaptációja – valószínűleg a mintakövetés miatt - összehasonlíthatóan gyorsabban megy végbe (fejlődik).

Összességében elmondható, hogy az IKT használat növekedése konstans értékkel, valamint a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok állandó vagy csökkenő részvételével jellemezhető az Európai Unió országaiban. A hátrányos helyzetű csoportok, amelyek a lakosság átlag használati szintjét hosszabb idő alatt érik el, információs társadalmi átlagos részvétele Svédországban az összlakosság 65 százalékára, Portugáliában 27 százalékára tehető.

Ebben az indexben Svédország (Ausztria, Dánia, Hollandia, Anglia, Hollandia, Írország, Finnország) élvasként, Németország, átlagos országgént, Portugália lemaradó államként szerepel.

Azon EU-tagállamokban, amelyek egy bizonyos info-kommunikációs terjedési szintet később érnek el, mint mások, az info-kommunikációs eszközök használatában erősebben érvényesülnek a társadalmi-területi egyenlőtlenségi változók. Az idézett tanulmány két fontos megállapításában a hagyományos (észak-déli lejtő) megmaradását és a digitális szakadék megmaradását prognosztizálja.

A már idézett SIBIS felmérés alapján látható, hogy a kelet-európai belépő országok digitális szakadék indexe a tizenötök átlagának feléhez közelít. Megjegyzendő, hogy néhányuk (Észtország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia) a tagjelölt országok átlagánál magasabb értéket ért el.

Az info-kommunikációs technológia használatának polarizációját jól jellemzi az, hogy az átlagnál magasabb digitális szakadék indexértékkel az EU magállamaihoz tartozó Franciaország is a tagjelölt csoport közé került. A (volt) tagjelölt országok átlagánál alacsonyabb digitális szakadék indexértékkel rendelkezik az EU tagországok közül Belgium, Spanyolország és Olaszország. Mindezek mellett a 2004 májusában taggá vált Litvánia, Lettország és Magyarország is ebbe a csoportba tartozik.

Érdekes, hogy a leszakadók közé került az évtized második felében belépő országok közül Bulgária és Románia, valamint két, már tagország, Görögország és Portugália is.

Ebből a digitális szakadék index térképéből az információs kor szigetszerűen innovatív gócpontjai és a hagyományos periféria irányok (észak-déli és nyugat-keleti lejtő) rajzolódnak ki, amely új jellemzőket adhat a területi fejlődésnek Európában.

Az információs társadalom meggyökeresedésében a korábbi történeti példák köszönnek vissza Közép-Európában. A keletet nyugattól egykoron elválasztó, Szűcs Jenő által vázolt törésvonal, köztes régió áthalad a visegrádi országokon és hatását ma is érezteti, ezért lehet egy közép-európai mag, a visegrádi négyek” információs társadalmi modelljéről beszélni (Pintér R. 2003)

Ugyanakkor fentebb láttuk, hogy több országcsoport is más-más fejlődési utat követ az információs társadalom terjesztésében. Egy összehasonlító GDP felmérés alapján elmondható, hogy Lengyelországnak, Szlovéniának, Szlovákiának, Magyarországnak, Csehországnak (és Macedóniának) a bruttó nemzet össztermék értéke haladta meg vagy érte el a rendszerváltás korit (Pintér R. 2003). Ezek az országok a digitális szakadék index európai összehasonlításában a középmezőnyben, a követők csoportjában helyezkednek el.

A Magyarországon tapasztalható információs társadalomfejlődés nem sorolható egyértelműen tisztán üzleti, illetve a jóléti (egyfajta közpolitikai) kategóriába. Mivel ez a modell is egyre inkább a globális információs társadalomban kapja meg a maga helyi értékeit és keretét (Pintér R. 2003), érdemes alaposabban megnéznünk néhány empirikus adatfelvétel alapján, hogy milyen területi-társadalmi jellemzői vannak Magyarországon a digitális szakadéknak.

Egy ilyen irányú indexépítésre alapuló törekvés Kanalas Imre munkájában lelhető fel, aki megállapította, hogy azokon az új, s a területi fejlődést is leginkább dinamizáló területeken (felsőoktatás, kutatás-fejlesztés, informatikai infrastruktúra és alkalmazások, magas szintű üzleti szolgáltatások, IKT vállalkozások stb.) a legnagyobb a megyék közötti ellátottsági és fejlettségi különbség, amelyek nemcsak a nemzetközi, de a hazai környezetben is a hosszú távú területi versenyképességét legnagyobb mértékben befolyásolják<sup>69</sup>.

---

<sup>69</sup> Megyei típusok (Kanalas I. 2003. 74. o.)

1. Az információs társadalom kialakuló „magterületei” (Baranya, Budapest, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Pest)
2. Információs-kommunikációs szempontból „felzárkózó” területek (Bács-Kiskun, Fejér, Hajdú-Bihar, Veszprém, Zala)
3. Az információs fejlődésre „várakozók” (Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Komárom-Esztergom, Vas)
4. Információs szempontból „hátrányos helyzetű” területek (Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna)

## 2.5. Az innovációs milió mint a versenyképesség társadalmi oldala

Az általános térfolyamatokra és az egyedi helyekre egyaránt koncentráló, a digitális egyenlőtlenségek térbeli-társadalmi jellemzőit tárgyaló dolgozatunkhoz jól illeszkedik a versenyképesség fogalma. Első megközelítései még a nyolcvanas években jelentek meg az USA-ban, de ezt követően mind az OECD, mind az EU különböző testületei foglalkoztak a kérdéssel; valamint a hazai Országos Területfejlesztési Koncepció megújítása során is előtérbe került ez a fogalom (Barna K. –Molnár T. -Juhász R. T. 2005).

A versenyképesség egy olyan fogalmi rendszer, amely közvetlenül a gazdasági pozíció szerzésére, megtartására és javítására való hajlamot, a piaci versenyben való helytállás képességét, az üzleti sikerességet jelenti a globális térben (Lengyel 2003.), közvetten – az állam keretszabályozó lehetőségei révén – a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődést (relatív magas jövedelmet és foglalkoztatási szintet) is hangsúlyozza.

A regionális versenyképesség fogalma azonban a területi kontextus beemelésével már sokkal inkább tekinthető tudományterületek nézetrendszerét magában foglaló keretnek is, hiszen a versenyképességet erősítő közpolitikák, célkitűzések között kiemelt helyen van a régiók közötti fejlettségi különbségek csökkentése (Süli-Zakar I. 2003). A debreceni iskola földrajzprofesszorának megállapítása hűen tükrözi az Európai Unió integratív, a partnerségre építő politikai elvét, másrészt azt a nézetet, amely szerint a versenyképesség (a területi sikeresség) nemcsak a gazdasági tényezők függvénye (Enyedi Gy. 1998.).

Napjaink egyik szintéziskísérlete a szegedi egyetem közgazdászához, Lengyel Imréhez fűződik. A regionális versenyképességet ábrázoló piramismodelljében a szerző ezt a folyamatot többdimenziós térben helyezi el.

A versenyképességet meghatározó piramismodell alapján azt mondhatjuk, hogy a társadalmi-gazdasági modernizáció sikerét az adott térség innovációs milióje határozza meg. A milió fogalma több objektív és szubjektív tényezőt kezel egyben azzal a céllal, hogy leírja azokat a külső hatásokat, amelyek meghatározzák az emberi lét alakító erőit. A milió fogalmának kutatása a felvilágosodás, a racionalizmus korához kapcsolódik. Montesquieu, Comte, Taine munkáiban a külső környezet (klíma – természeti környezet), illetve a kultúra (társadalmi környezet) hatását olvashatjuk (Hradil, S. 1992.).

Rechnitzer János értelmezésében azoknak a termelési, gazdasági kapcsolatoknak a csoportját tekinthetjük innovációs miliónek, amelyek egységességet alakítanak ki a termelési rendszerben a gazdasági szereplők között és a termelési kultúrában (Rechnitzer J. 1993.).

Ez a miliófogalom az aktív formálhatóságot, a közös tevékenységet és a fejlesztést hangsúlyozza és jól illeszkedik az Émile Durkheim által meghatározott elméleti kerethez, amely a külső és a belső társadalmi milió kapcsolatát emeli ki. Ezek az interakciók egy közös szocializációs folyamatban segítik az innovációs folyamatok terjesztését, növelik a társadalmi-gazdasági szereplők közötti bizalmat, egyúttal pozitívan befolyásolják a szervezetek/közösségek és a területi gazdaság egészének versenyképességét.

Értelmezésünkben a társadalmi milió fogalmához a versenyképességi mutatókon túl sokkal inkább hozzátartozik a humán index alakulása. Obádovics Csilla - Kulcsár László és mások tanulmányában (Obádovics Cs. - Kulcsár L. 2004, Füleki D. 2001) fontos (pl. képzettségre, gazdasági aktivitásra, környezeti állapotra, emberi képességek állapotára vonatkozó) társadalmi-gazdasági komponensek szerepelnek. A szerzők szerint ez az emberi erőforrások állapotát jól ábrázoló mutató alkalmas arra, hogy átgondoljuk a társadalom és a vidékpolitika adott területre vonatkozó intézkedéseit (Obádovics Cs. – Kulcsár L. 2004).

A kibertér társadalmi feltételeinek operacionalizálásához értékelésünk szerint alkalmas modell az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete által (Csatári B. 2004. 541.o.) készített, a vidékfejlesztés terén sikerességet jelentő prioritások leírása is. A témavezető által kiemelt hét dimenzió (morális tényezők befolyásolása, környezeti-társadalmi feltételek, stratégiai befolyásolás, végrehajtási rugalmasság, technikai – és tudásalapú megvalósíthatóság, gazdasági – és pénzügyi életképesség) döntően humán feltételeket jelent.

A fejezet értelmezésének egyik lehetséges kulcsa az innovációs potenciál fogalma, amely a modernizációs folyamat minőségében ragadható meg. Hozzá tartozik az új technika és technológia kifejlesztését, illetve azok adaptálását jelentő képesség, valamint az a struktúra, amely szélesíti az adaptációs rést; s közvetlenül a szellemi (tudományos és szakmai) eredmények gazdasági eszközzé formálásában játszik szerepet.

A hagyományos modernizációs elméletek (pl. Eisenstadt, Deutsch) a modernizációt összekötik a társadalmi értékek, intézmények, minták westernizációjával.

Míndez három fő alkotóelemmel jellemezhető:

1. a területi adottságok által meghatározott keretek (spontán megújulási rés),
2. a kulturális-szocializációs változók,
3. a társadalmi csoportok habitusa, életvitele (Tamás P. 1986.).

Ilyen adaptációs rés lehet a hagyomány, a családok története, a település múltja; amely minden hasonlóság ellenére mássá formálja a térségi társadalmakat (Szoboszlai Zs. 1993).

A korábban említett Rogers-féle társadalmi felosztás az innováció diffúziója szempontjából veti fel a centrum és a periféria problematikáját. A világgazdaság differenciáltságán alapuló „Wallerstein-paradigma” szerint a centrumállamok jelentik a fejlett régiókat erős államgépezettel és egységes nemzeti kultúrával; a perifériális régiókban gyenge államot és nemzetet és gazdasági potenciált találunk; a félperifériális régiók pedig a főbb dimenzió mentén a centrum és a periféria között helyezkednek el.

Mindez a Szűcs Jenő által leírt Európa hármas felosztásáról szóló elméletben megfelel Közép-Európa szintjének, amelyet a hiányos nyugatias struktúrák mellett zajló féloldalas modernizáció jellemez. A fejlődési centrumot ebben a megközelítésben Nyugat-Európa, az Elba-Lajta vonalától nyugatra eső területek, a perifériát pedig Kelet-Európa jelentik.

Léteznek innovációt termelő, továbbító és fogadó, illetve „taszító” térségek, helyi társadalmak. Eszerint (is) alakul a települések hierarchiája, egymásra vonatkoztatott rendje, a centrumok, decentrumok, perifériák sokasága (Szoboszlai Zs. 1993. 7. o.).

A klasszikus elméletek alapján a centrum az aktív (az innovációkat kitermelő) területi-társadalmi zónáját, a periféria pedig a leszakadó területek halmazát definiálhatja. A periféria az, amely az innovációkat elszennedi, vagy befogadja, vagy figyelmen kívül hagyja a saját védekező mechanizmusában.

Fontos megjegyeznünk, hogy az innovációs potenciál alkotóelemei mindig egy jól körülhatárolható fizikai térben értelmezhetőek. Egy másik csoportosításban a spontán megújulási rés szervezeti kategóriáit véleményünk szerint inkább a korlátos jellegű dimenziók (az innovációs célra felszabadítható vállalkozói tőke, a K+F-ráfordítás nagysága és hatékonysága, az innováció kedvező társadalmi megítélése és támogatottsága, az innovatív magatartás, az innovatív szervezetek száma, az innovatív tudástőke stb.) jelentik, a tartós feltételeket pedig a Tamás Pál által alkalmazott második és harmadik faktora (a népesség iskolázottsága; a rendelkezésre álló innovációs tudás mennyisége, minősége és hozzáférhetősége; az innovációs minták adaptálásához szükséges feltételek, az innovációt támogató jogi, finanszírozási eszközök) megléte határozza meg (Ugrin E. – Varga Cs. 2005.).

Mivel modernizáción a megkésett társadalomfejlődéssel kapcsolatos fejlődési utat értünk, amelynek lényegi elemei a külső növekedési és fejlesztési minta átvétele és adaptálása, ezért az innovációs potenciál (mint a modernizációs folyamat minőségeként definiált fogalom) nem szűkíthető le csupán az innovatív magatartásra, az innovatív képességek és törekvések egységére.



Minden innováció értékelhető ugyanis abból a szempontból is, hogy milyen változást idéz elő egy adott társadalmi csoport kollektív tudásában.

Az innovációs potenciál hatékonyságának emelése ezért eltérő beavatkozási szinteket jelent.

A klasszikus lerner-i és McClelland-i modellek az egyéni beállítódás változásait hangsúlyozzák (idézi Varga K. 1974), mások (pl. Tamás Pál, James Coleman) a makrofeltételek és a szűkebb-tágabb szocializációs környezet felől érik el az egyéni motiváció változásait.

### **2.5.1. Az információs társadalom típusú fejlesztések főbb irányai**

A (terület)fejlesztés missziója komplex és organikus megközelítésen alapul. Egyrészt átfogja a szóban forgó régióban, térségek, társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének egészét (Süli-Zakar I. 2004. 27.o.), másrészt bármely területi szint fejlesztéspolitikájának kulcskérdése, hogy hol és hogyan avatkozzon be (Kozma T. 2002. 78.o.).

Az információs társadalom fejlesztési stratégiája az Európai Unióban csaknem egy évtizedre visszanyúló folyamat eredménye. A megszületett dokumentumok négy egymástól jól elkülöníthető, ugyanakkor egymással koherensen illeszkedő csoportot alkotnak.

A kilencvenes évek közepén alakult ki az az elképzelés, amely szerint az információs társadalom programokban az esélyek egyenlőségére, a leszakadás csökkentésére kell törekedni. Az Unió által ebben a kérdésben felvállalt valós közpolitikai szerep véleményünk szerint ahhoz az európai örökséghez kapcsolódik, amelyben a társadalmi harmónia a kollektív tudatban mélyen gyökerező alapelvet jelent<sup>70</sup>.

Az ezredforduló idején Brüsszelben eEurope néven elkészítik az információs társadalom programjainak első komplex fejlesztési dokumentumát. Az ekkor elinduló tartalomfejlesztési program (eContent), célja egyrészt a virtuális kontinens megvalósítása, másrészt az európai identitás új típusú fejlesztése. Ezt a korszakot 1999-ben a lisszaboni csúcstalálkozó indítja el, amely Európa versenyképességét, a gazdaság és a társadalom harmonikus fejlesztését, az innovációra épülő tudatos társadalmi és gazdasági változásokat helyezi előtérbe. Az európai információs társadalom megvalósulását célzó programtervek, s a kapcsolódó akcióprogramok egyik legjellemzőbb vonása, hogy szemben az USA és Japán gazdaság- és technológia központú felfogásával - techno-push, a gazdasági-technológiai kényszer -, itt a

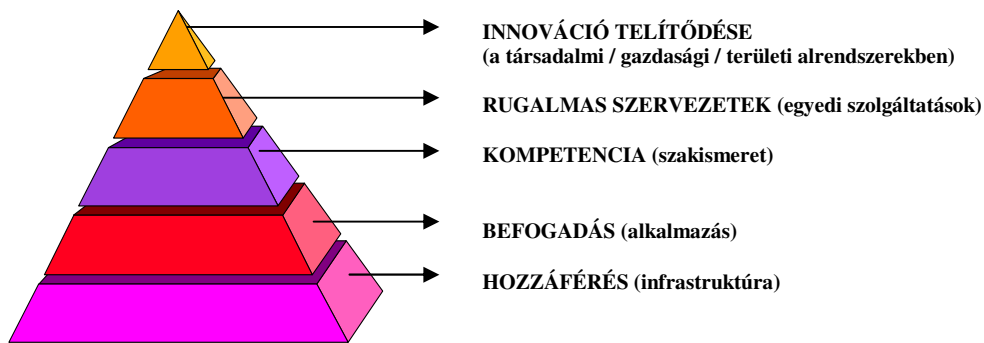
---

<sup>70</sup> Az Európai Bizottság III. Főigazgatóságának, Martin Bangemannhoz kapcsolódó jelentése szerint az információs társadalom elnevezés az Európai Unió válasza (kvázi jövőképe) az információs és kommunikációs technológiák gyors fejlődése következtében elindult komplex átalakulásra.

fejlesztések középpontjában a technikai és technológiai változások közepette élő ember és a társadalom áll - social-push, a társadalmi kényszer, befogadóképesség erősítése (Ugrin E. – Varga Cs. 2005.).

Mindezt más megközelítésben úgy is fogalmazhatjuk, hogy a XX. századi területfejlesztői vonalas és tárgyi infrastruktúrafejlesztésekben gondolkodtak elsősorban, a XXI. század, az új információs korszak legelőrelátóbb szakemberei, a nagysebességű, a nagy sáv szélességű, vonalas infrastruktúra nélküli kommunikációs fejlesztéseket, technológiafejlesztési övezetek, infoparkok kialakítását tartják fontosnak (Szarvák T. – Szoboszlai Zs. 2000) Úgy véljük, hogy a kibertérben való eligazodás, a társadalmi igény felkeltése (a diffúzió általánosabbá válásának szakaszában) az infrastrukturális (gazdasági) adaptációs rés (kritikus tömeg) átlépése után lehetséges. Az általunk kívánatosnak tartott fejlesztési sorrendet Ugrin Emese (Ugrin E. – Varga Cs. 2005) az intelligens területfejlesztésről szóló elméletében a szinkronitással egészítette ki. Szerinte a piramisforma csupán a fejlesztések irányát, nem pedig hierarchikus rendjét illusztrálja<sup>71</sup>. Az egyes modulok önállóan is, szerves kapcsolatban is léteznek (3. ábra).

### 3. ábra Az intelligens fejlesztés fő irányai



<sup>71</sup> A piramis csúcsán azonban véleményünk szerint nem pusztán az innováció áll, hanem az innováció telítődése mint befejezett fejlesztési-terjedési folyamat. Értelmezésünkben ez a diffúziós folyamatot leíró fejlesztési modell alapvetően a kibertér társadalmi igényének folyamatos (át)alakítását/(át)alakulását szemlélteti.

Az európai információs társadalom programok jól mutatják a társadalmi szférák (alrendszerek) komplexitását.

Az eEurope<sup>72</sup> földrészünk versenyképességét, az innovációra épülő tudatos társadalmi és gazdasági változásokat helyezi előtérbe, célként pedig, a tudásalapú gazdaság és társadalom megvalósítását jelöli ki. Az Európai Unió cselekvési programjának szándéka, hogy Európában minden társadalmi intézménynek legyen egy „e-lenyomata”, s ez az „virtuális tér” alakítsa az „információs írástudó” társadalmat, s erősítse szociális kohéziót és (gazdasági kihatásként) a fogyasztói bizalmat.

Úgy gondoljuk, hogy az európai információs társadalom-fejlesztési elképzelések illeszkednek ahhoz a szociális modellhez, amely a gazdasági teljesítmény és a szolidaritás közötti kompromisszumból áll, a versenyképes gazdaságon, nagyfokú szociális védelmen, oktatáson, illetve szociális párbeszéden alapszik. A legújabb Európai Információs Társadalom program (i-2010) is kapcsolódik az Európai Szociális Modellhez, mert az egyik alappillére az e-inclusion, amely az életminőség javítása révén a lisszaboni stratégiában is rögzített, kulcsfontosságú területeket (befektetés az emberekbe, aktív és dinamikus jóléti állam kiépítése, a munkanélküliség, társadalmi kirekesztettség és szegénység elleni programok erősítése) fed le.

### **2.5.2. A Coleman-modell alkalmazási lehetőségei az információs társadalom típusú fejlesztésekben**

James Coleman a Társadalomelmélet alapjai című munkájában a társadalmi változást, a mikro (az egyén vagy más kisebb közösség) és a makro társadalmi szint együttműködését – mint dinamikus tevékenységi rendszert – vizsgálja. Az egymás között lévő kölcsönhatások eredménye az, hogy a mikroszint a makrotársadalmi struktúrák hatása alatt létezik, vagyis: a makroszint a mikrokörnyezet beiktatásával teremt új struktúrákat<sup>73</sup>. A Coleman-modell lehetővé teszi köztes (mezo-) szint beiktatását is, amelynek alkalmazása többszereplős, összetett folyamatoknál lényeges (lásd bővebben Földi Zs. 2004.)<sup>74</sup>.

---

<sup>72</sup> eEurope – An Information Society for All - [http://europa.eu.int/comm/information\\_society/eeurope/index\\_en.htm](http://europa.eu.int/comm/information_society/eeurope/index_en.htm)); illetve [www.inco.hu](http://www.inco.hu)

<sup>73</sup> A modell alapján lehetőségünk van értelmezni a centrum-periféria-félperiféria hármasságában létező modernizációs elméleteket is. Az egyéni szint bevonásával ható makroszint megmutatja a sajátos kibertér-jellemzőket a visegrádi együttműködés (klasszikusan közép-európai) országaiban, vagy mezoszinten, az alföldi régióban.

<sup>74</sup> Ha egy várost veszünk makroszintnek, akkor a mikroszint az egyén, a mezoszint a lakókörnyezet. De mezo szint lehet egy szubkultúra vagy életkori csoport is.

A következő két ábrán (4-5. ábra) látszik, hogy a makroszint által elindított info-kommunikációs változásokra, a mikroszint vagy azonnal vagy késleltetve válaszol. A kihívást (a cselekvési kényszert) mind az egyén és a közösség, mind pedig az intézmények érzékelik. Az egyéni és/vagy közösségi (intézményi) stratégiák választása természetesen különböző. Egyrészt az individuális és csoportszintű válaszokat meghatározza az, hogy a területi szereplők milyen cselekvési alternatívákat látnak<sup>75</sup>, másrészt fontos az, hogy milyen választ adnak a mezoszint által jelzett irányokra, amely alapvetően területi és társadalmi szinten erősen differenciált információs társadalmi programokat (speciális intézményi és csoportszintű e-világokat) kíván.

Földi Zsuzsa cikkében láthatjuk, hogy az általa alkalmazott modellben jelen van a társadalomföldrajz korábban már általunk is tárgyalt „hármassága”. A kérdés az, hogy az információs társadalom földrajzában mit tudunk, vagy mit lehet (vagy egyáltalán kell-e) kiemelnünk. Az alábbi két saját készítésű modell erre tesz kísérletet. A két modellben elkülönítettünk egy általános társadalomfejlesztési és egy „mintaadó”, prominens megközelítést. A prominenciavizsgálat alanyai a területfejlesztési partnerkapcsolatok legfontosabb aktorai: helyi-települési önkormányzatok, regionális és területi érdekkörök és a központi kormányzat szereplői (Horváth Gy. 2000). Kormányzati és alacsonyabb területi szintű igazgatási és ágazati partnerek, tudás és pénzügyi központok, valamint a gazdálkodási egységek; egyszóval az állam, a központi akarat megtestesítői együtt és külön; koordináltan és koordinátlanul katalizálják és/vagy visszafogják a fejlődés folyamatát. Ebben a modellértelmezésben újra jelen van a korábban említett kreatív rombolás kritikus fázisa, amelynek során szükségszerű követelmény a bizalom az intézményi alrendszer önátalakító képességében és a fejlesztőkben.

Fontos ugyanis az, hogy a területi szereplők bízzanak abban, hogy létre tudnak hozni a köz számára hasznos javakat, azaz infrastruktúrát, normákat és előírásokat, amelyek elősegítik és biztosítják az új technológiai stílus elterjedését.

A modellben megjelenő bizalom tényezője szorosan kapcsolódik a szociális tőke fogalmához. A megközelítésében lényeges elem – és itt utalunk a Mészáros Rezső által meghatározott kibertér működési elvére - a társadalmi igény. A szociális tőke fogalmán ugyanis olyan közösségi, politikai magatartást, habitus - és attitűdváltást értünk, amely ösztönzőleg hat a gazdasági növekedésre és a társadalmi innovációk terjedésére (Gächter, A.-Wolfgruber, I. 2005).

---

<sup>75</sup> A struktúrák által megteremtett feltételek a mikroszintet elbizonytalaníthatják, passzívva tehetik vagy orientálhatják is.

A haszon többféle szempontból értelmezhető, de elsőként valószínűleg olyan információból és szolgáltatásokból áll, amelyek az info-kommunikációs technológia igénybevétele révén anyagi és intellektuális haszonhoz juttatja az egyént (Gächter, A.- Wolfsgruber, I. 2005).

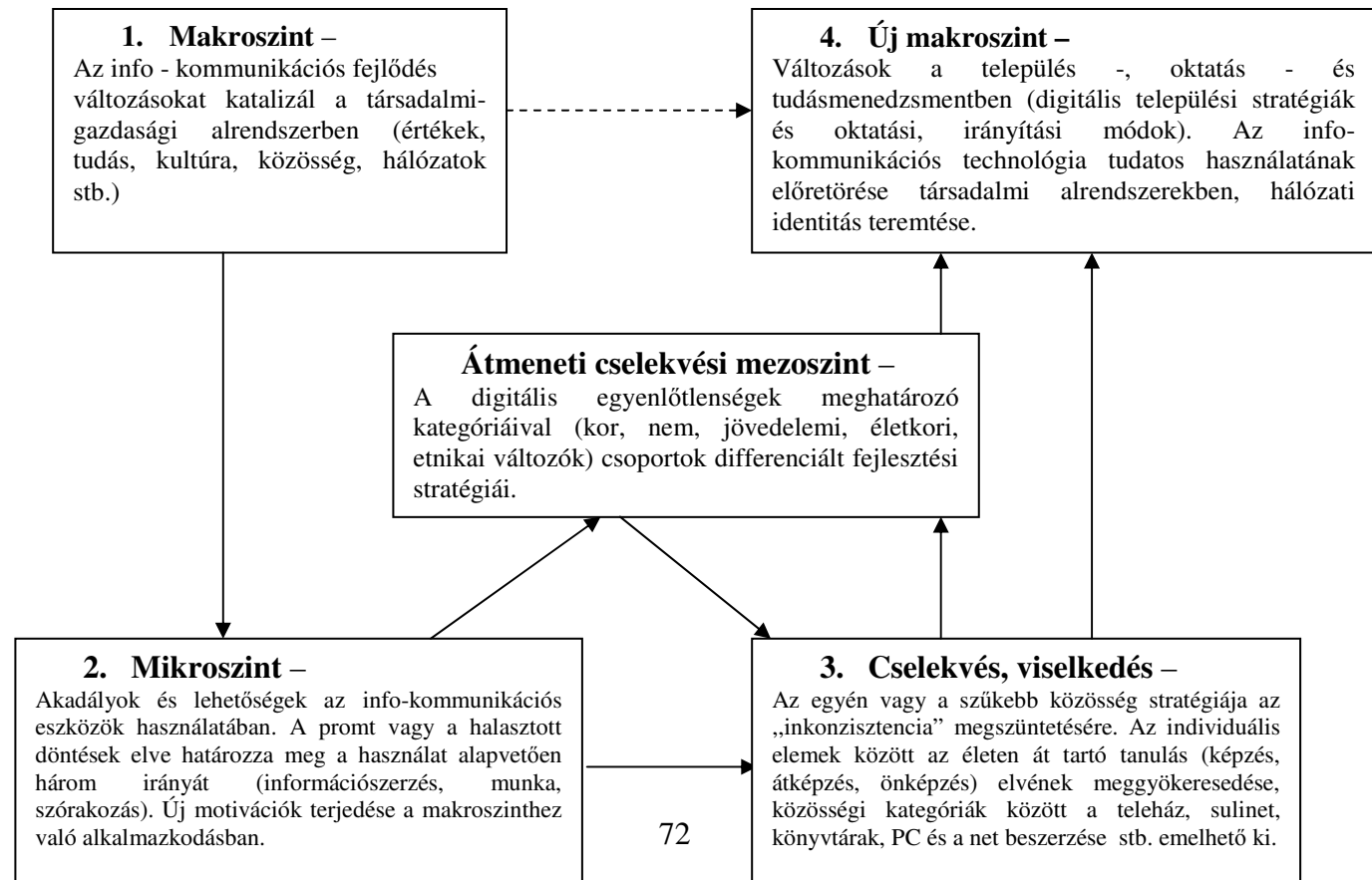
Amennyiben az egész modellt a települési-térségi társadalmak oldaláról nézzük, egy olyan hálózatot látunk, melyben a különböző közösségek egyfajta csomópontoknak tekinthetők. A hálózat sűrűsége és erőssége jól modellezi azokat a hierarchikus és horizontális megközelítésben értelmezhető egyenlőtlen helyzeteket, amelyek a digitális tudás, s az info-kommunikációs eszközök terjedésében megfigyelhetők a társadalom és települési szintek hálózatában.

Azt tehát, hogy az információra, hírre, lehetőségre milyen módon, úton, és gyorsasággal reagálhat az egyén vagy egy társadalmi közösség, nemcsak a technikai fejlettség, hanem a társadalmi strukturális viszonyok, a kialakult hálózatok is meghatározzák, sőt e két tényező között erős kölcsönhatás mutatkozik.

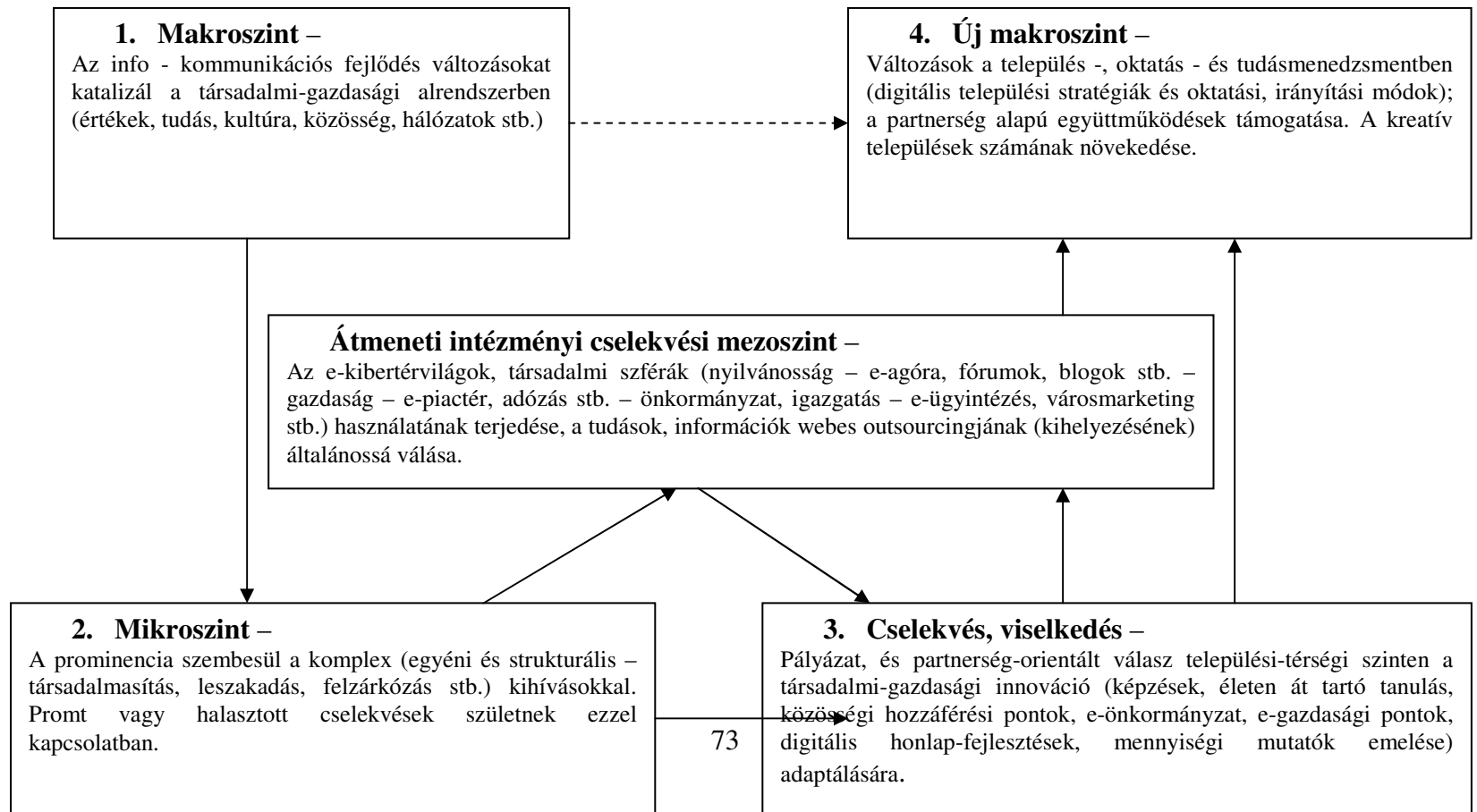
A fentiek alapján azt fogalmazzuk meg, hogy a digitális tőke eltérő társadalmi csoportokban való fejlesztésében meghatározó az, hogy a társadalmi szerkezetben betöltött helyük alapján a marginális és a centrális csoportok között a tőketípusok mely kategóriái (kulturális, szociális, anyagi, szimbolikus) kapnak hangsúlyt, és milyen jellegzetességei lehetnek az „információtovábbító, befogadó (híd)-szereppel” (Csányi G. – Szendrői B. 2004) bíró személyiségeknek és a különböző méretű lokális társadalmi közösségeknek.

Korábban már idéztük a Csatári Bálint és munkatársai (Csatári B. 2004. 541. o.) által készített új magyar vidékstratégia lehetséges tényezőinek ideáltipikus modelljét. Az idézett cikkben vázolt, több kategóriát is kiemelő modell alapján a társadalmi „híd” szerep dimenziói véleményünk szerint az adaptivitás, az „in situ” (helyben teremtett) tudás (megújuló - és megtartóképeség, közösség - és partnerség, nyilvánosság, média) kategóriájához illeszkedik leginkább.

4. ábra Az információs társadalom hatásai vidéki térségekben a Coleman-modell alapján (saját szerkesztés)



5. ábra Az információs társadalom hatása vidéki térségekben mintaadó csoportokban a Coleman-modell alapján (saját szerkesztés)



## 2.6. Az „alföld út” meghatározó jegyei a kibertér fontosabb dimenzióinak tükrében

Ahogy a disszertáció bevezetőjében is jeleztük, az alföldi tér fejlődésére alkalmazott kategóriák (szindróma, másság, jelenség, tünetcsoport, sajátos alföldi út stb.) markáns település és társadalomfejlődési útra (egy létező kultúrrégióra) utalnak<sup>76</sup>.

A különbözőség egyik (inkább a kollektív tudatban, a társadalmi lélekben keresendő) magyarázatára idézzük az alábbi megállapítást: „az alföldi városokat igazán várossá nem a lakosság száma, a házak tömege, magassága, díszítése, vagy a település kommunális ellátottsága teszi – bár ezek is nagyon fontosak –, hanem az a szellemi hagyaték, amely a történelem során felhalmozódott” (Zoltán Z. 1976. 26.o.). Ez lehet az egyik meghatározója annak a táji, történeti, termelési, kulturális, illetve bizonyos néprajzi hagyományokban is gyökerező identitáslemnek, amely elgondolásunk szerint szorosan összefonódik egy tipikus földrajzi kategóriával, a belső és külső perifériák rendszerével, amely a legnagyobb számban és legkiterjedtebb formában tradicionálisan az Alföldön fordul elő (Baranyi B. 2004)<sup>77</sup>.

Az átmenet évtizedében azonban globális folyamatok további differenciálódást idéztek elő a hazai társadalom különböző (pl. a kulturális tőkéhez, foglalkoztatottsághoz, a demográfiához, és az életminőségéhez kapcsolódó) mutatóiban. Ebből következően az új térszerkezet is visszatükrözte ezt a fejlődést. Egyes területek (pl. a főváros és agglomerációja, a nyugat-magyarországi területek) megugró fejlődése növelték a strukturális és tradicionális hátrányokkal küzdő térségek társadalmi-területi és gazdasági konfliktusait és a polarizáció fokozta a lemaradást a hazai átlagtól<sup>78</sup> (Süli-Zakar I. 1991, Tóth J. 1991).

---

<sup>76</sup> Az elmaradottság képe az Alföldhöz erősen hozzátapadt és a régióban általános életérzéssé vált fogalmaz Enyedi György (Enyedi Gy. 1994. 14.o.).

<sup>77</sup> Fontos idéznünk Kókai Sándor megállapítását, aki szerint a XIX. század alföldi periférikus területei (Közép-Tiszavidék, Sárrét-Körösök vidéke, Körös-Maros köze, Délkelet-Bánát, Duna-mente), a városhiányos, funkciószegény, strukturális gondokkal küzdő központokkal rendelkező területek feltűnő módon megegyeznek a mai hasonló térségekkel (Kókai S. 1999. 169.o.)

<sup>78</sup> Faluvégi Albert 40 statisztikai változót (általános fejlettség, demográfiai, helyzet, foglalkoztatottság, infrastruktúra, iskolai végzettség stb.) alkalmazott abban a vizsgálatában, amelyben tipizálta országunk kistérségeit. Kiderült, hogy az alföldi régióban mindössze egy dinamikusan fejlődő, 4 fejlődő kistérség van, a felzárkózó térségek 33 százaléka a Dél-Alföldön, 13 az Észak-Alföldön található. Az Alföldön található ellenben a legtöbb stagnáló és lemaradó kistérség. Bővebben lásd: Faluvégi 2003.



Az Alföld térsége azonban természetesen önmagában nem tekinthető homogén területi egységnek, a modernizáció megszokott törésvonalai ugyanis fellelhetők. A nyugat-keleti lejtőre a Balassagyarmat-Békéscsaba tengely (pl. Faluvégi 2000), az észak-déli polarizációra pedig a Tisza völgyének eltérő társadalmi-gazdasági körülményei (Csatári B. 2000, Szoboszlai et al, 2004, 2005.) hívják fel a figyelmet.

A már idézett szerzőket, valamint a térség határmenti helyzetéhez és a területfejlesztéshez kapcsolódó anyagokat (pl. Baranyi B. 2001, Süli-Zakar I. 2001) ismerve klasszikus fogalmak és kulcsszerzők köszönnek vissza: komország (Ady Endre), szerves fejlődés (Vitányi Iván) és ebből következően a nyugati és a keleti fejlődési modell közé eső területek (Szűcs Jenő)<sup>79</sup>.

Azonban az elmaradottság örökös hangsúlyozása, a központ címére aspirálók közti folyamatos verseny nem nyit új perspektívákat az Alföld számára (Csatári 2000)<sup>80</sup>.

Ezért tartjuk fontos fejlesztéspolitikai irányynak egyrészt azt, hogy megismerjük a lokális társadalom kínálati (másként: mentális) térképét, másrészt azt, hogy az Alföld településeinek és társadalmának kiegyezés fémljelezte korszak utáni történetére fókuszálva azt vizsgáljuk, hogy melyek voltak a modernizációs ugrást, az „áttörés szakaszát” (Kulcsár K. 1985. 22. o.) jelző kategóriák. Ismert, hogy a korszerűsítés szociológiai fogalmának fontos eleme a

---

79 Beluszky Pál szerint az „Alföldön az államalapítástól kezdődően felületesen feudalizált, a feudalizmuson hamar túljutó parasztpolgári fejlődés zajlott, szinte mindvégig perifériakörülmények közepette. Ez hívta létre a sajátos kettősséget, a gazdaság mindenkor lemaradását a társadalmi fejlődés mögött. Közép-európai viszonyaink közepette ez az út nem vezetett autochton polgárosodáshoz, ám a 19. század derekáiig/végéig a társadalomfejlődés „nyugatiasabb” elemeket is magában foglalt, mint az ország más, közép-európai fejlődési modellel leírható részein (pl.: szabadmenetelű jobbágyságok, önkormányzatok, népi egyház, lazább feudális függés)” (Beluszky P. 1992. 23.o.).

<sup>80</sup> Az alföldi lét negatív kontextusa alapján egy fontos kibertér-alkotó jellemzőhöz, a habitushoz értünk. A dimenzió fontosságát egy finn példán érzékeltetjük. Mind a hazai, mind pedig a finn társadalomtörténetben érezhető az modernizációs kettősség, amit Magyarországon Szűcs Jenő munkái nyomán, Finnországban pedig Alapuro tevékenysége alapján (Alapuro 1993. idézi Élő G. –Pintér R. 1997, Csité A. 1997) ismerünk. A társadalomtörténet közös vonását az adja, hogy a finn modernizációt is leírhatjuk a nyugati típusú társadalomszerkezettel és a keleti függőség kombinációjával. A XX. század azonban a finn társadalomban az innováció terjedésében is meghatározó habitusokat honosított meg. Magyarországon a globális hatásoktól való strukturális elzárkózás a társadalmi tőketípusok fejlesztésében komoly hátrányt okozott.

fenntartás és az innováció szakasza, amely szerveztség teszi a modernizáció első szakaszát. Azokat a jellemzőket vesszük tehát sorra, amelyek – magukban rejtve a szerves fejlődés lehetőségét – megalapozták az elmúlt 150 év tájékozódásának társadalmi-gazdasági-politikai „nekilendülését”. A szellemi megújulásra vonatkozó Zoltán Zoltán-idézet alapján a megszakított fejlődési utak folytonosságát biztosító belső erőforrásokat, sikeresség-kategóriákat – melynek katalizálása különösen fontos volt az alföldi települési stratégiákban – az alföldi települések további szellemi-társadalmi örökségének is nevezhetjük.

A kérdés más oldalról az, hogy az információs társadalom által meghatározott kibertér milyen dimenziókat (belső erősségű, kulturális vonatkozású faktorokat) tesz hozzá ahhoz az „Alföld-jelenséghez”, amelynek évszázadokon át megőrződött egyik lényegi eleme az a sajátos kettősség volt, amely a „társadalmi és gazdasági fejlettség meg nem felelésében”, a mindenkori társadalmi szerkezetnek a gazdasághoz viszonyított relatív fejlettségében nyilvánult meg (Baranyi B. 2004). Ám a jelenkori gazdasági-társadalmi folyamatok változást jeleznek ebben a trendben. Azt igazolják, hogy az Alföld az átmenet évtizedének globalizáció irányította gazdasági-társadalmi forradalmába alig (vagy egyáltalán nem) tudott bekapcsolódni (Kiss J. 2003).

A rendszerváltások egyébként szimbólumokat jelenthetnek. Azt mutatják, hogy miként tud élni egy település-térség a számára „megadatott” lehetőséggel egy teljesen új társadalmi-gazdasági környezetben, egy új fejlődési út küszöbén. Másként ez az állítás úgy fogalmazható meg, hogy ezek az új fejlődési pályák milyen lehetőséget teremtenek a település-térség, korábban sikeresnek mondott tényezőinek érvényesüléséhez. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a legutóbbi trendváltás idején az Alföld nem tudta közvetlenül átmenteni belső erőforrásait, ám a megszakítottság elve az ökológiai szempontok fokozott érvényesülése, a fenntartható fejlődés elvének alföldi adaptációja révén fedezhető fel újra (Csatári B. 2000; Zoltán Z. 2001).

Ez a tény mindinkább erősíti azt a megállapítást, hogy az Alföld fejlődése kontextuálisan értelmezhető. A XIX. század második felének folyamataihoz kapcsolódó alkalmazkodási jegyeket jól szemlélteti egy korabeli városi (szolnoki) jegyzőkönyv (Szabó L. 1998. 71. o.), amely tízezer fő feletti lakosságszámról, számtalan iparosról, gőzerejű gyárról, élénk hajózásról és kereskedésről, a földművelés „kellékeiről”, kaszinóról, gimnáziumról és rendes kórházzal, vagyis a másfél századdal ezelőtti városverseny tényezőiről, bizonyos települési sikerkategóriákról tudósít. Összességében az urbánus környezet terjedése ebben a korszakban a geopolitikai helyzettel, szárazföldi és vízi utak (külön ki kell emelnünk a vasút és az árvízmentesítés szerepét) kereskedelmi szerepével, ipari fejlettségével és az intelligencia állapotával,

lobbierével volt magyarázható. Ez az urbanizáció a polgári fejlődést, ezzel együtt a települési identitás meggyökeresedését, illetve a kis - és középvárosi magánépítészettel a társadalmi nyilvánosság és a közigazgatás új tereinek megjelenését, így az épített környezet változását is eredményezte. A városi hiányokat jól jelzik azok az épületek (funkciók), amelyeket (pl. egy megyeszékhelyen) építeni kellett: vármegyeháza, új városháza, megyei kórház, gimnázium és templom. Fontos volt a városi szolgáltatási szint emelése, a képzés és az oktatás kapcsán a humán erőforrás fejlesztése, illetve a múlt és identitás-teremtés (Szarvák T. 2003a). Az információs társadalom programozásban való részvétel (Szarvák et al. 2002, Szoboszlai et al. 2003-2006.) alapján úgy gondoljuk, hogy ez a klasszikus épített környezeti fejlődés jól leképezi a kibertér hálózati elvre épülő szolgáltatásainak fejlesztését is.

Amint arról korábban már szóltunk, a kibertér társadalomföldrajza olyan geográfiai irányzathoz tartozik, amelyben nem a fizikai határokon van a hangsúly, hanem az individuumok és társadalmi csoportok cselekvésén, értékein, habitusán. A kibertér létrehozása hasonlít azokhoz az elméletekhez, amelyekben a teret interakció-alapon, társadalmi (objektív és szubjektív) entitásként határozták meg.

A hálózati (együtt)működés fontosságára Süli-Zakar István debreceni földrajzprofesszor hívta fel a figyelmet, aki szerint a korabeli Monarchia innovációs centrumaiból érkező inputokat az ún. vásárvonalon fekvő városok (Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Munkács, Ungvár stb.) adaptálták először, majd adták tovább az Alföld más térségeinek. Ezen városoknak gyorsan fejlődött az iparuk, s pénzügyi szempontból is a legjelentősebb alföldi központoknak minősültek (Süli-Zakar I. 1992. 41. o.). Meggyőződésünk szerint ez a település-hálózat megfelelt napjaink internetes topológiájának, vagyis skálafüggetlen hálózatnak nevezhetőek (Barabási-Albert L. 2003). Miért is?

A (kvázi) decentralizált fejlődés következtében nem volt egy olyan pont sem, amely jellemezte volna az egész rendszer állapotát<sup>81</sup>. A XX. századi területi-társadalmi fejlődés megértése érdekében nagyon fontos rögzítenünk még egy hálózatelméleti fogalmat. E szerint a skálafüggetlen hálózatok robusztusak a véletlen hibákkal szemben, azonban védtelenek a támadásokkal szemben<sup>82</sup>.

---

<sup>81</sup> Vizuálisan ez nagyon hasonló az amerikai repülőtéri felosztáshoz, amely azon alapul, hogy sok kicsi repteret néhány nagyon keresztül tudunk megközelíteni (Barabási Albert L. 2003. 99.o.).

<sup>82</sup> Szétesnek, ha számos Achilles sarkot kiveszünk – mondja Barabási Albert László a Mindentudás Egyetemének előadásán.

Nos ez a fejlődésbeli stagnálás és recesszió a trianoni békerendszerrel bekövetkezett.

Az Alföld elveszítette innovációs centrumait. A megváltozott helyzetben a második vonalban lévő hálózati pontok (Gyula, Békéscsaba, Debrecen, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely) növekedése még nem tudta dinamizálni ezt a térséget (Süli-Zakar I. 1992).

Az új dimenziók között jön számításba a gazdaságfejlesztési pólusok kialakítása, amely érinti az Alföld két régióközpontját. A versenyképesség és a területi kohézió által motivált intézkedéscsomag a hagyományos földrajzi keretek között olyan centrális modellt alakíthat ki, amely (az egykori vásárvárosok szerepéhez hasonlóan) az innováció diffúziójával skálafüggetlen települési hálózattá válhat<sup>83</sup>.

Más oldalról új vizsgálati aspektust biztosíthat egy nagyobb (határokon átnyúló) földrajzi egység kialakítása. Úgy gondoljuk, hogy a gazdasági, kulturális, társadalmi és történelmi kapcsolatok megújítása révén olyan eurorégiók gyökeresedhetnek meg (Czimre K. 2004, Süli-Zakar I. 2001, 2002), amelyek a természeti-gazdasági adottságai újra felértékelhetik az Alföldet<sup>84</sup>.

Összességében ezek az új kategóriák olyan hálózatok, partnerségi modellek és együttműködések terjedését valószínűsítik, amelyek megalapozhatnak a hagyományos fejlesztési kereten túl nyúló települési innovatív magatartásformákat.

### **2.6.1. Társadalmi kapcsolati hálók, települési kapcsolatok**

A kibertér korai megjelenése az Alföldön meggyőződésünk szerint az Alföld ökológiai működéséhez kapcsolódik. Bellon Tibor szerint a helyi társadalom olyan kapcsolatrendszerrel rendelkezett, hogy ma már el sem tudjuk képzelni, hogy milyen sokrétű, gazdag életformát jelentett a hajdani Tisza-menti gazdálkodás, amelyet a százával, ezrével érkező, áruval megrakott tutajok látványa, a kikötők nyüzsgő, sokszínű élete, a vízi utazások sok izgalma jellemzett. Fontos volt az a racionális tudás és képesség, ami azt jelentette, hogy a nagy távolságok ellenére napi kapcsolatban lévő emberek számon tartották, hol, mire van szükség, azt hol lehet éppen megszerezni, milyen a folyó vízszintje, hogyan hova érdemes szállítani az árut (Bellon T. 2000.).

---

83 A kimaradó településeket azzal igyekeznek megnyugtatni, hogy a pólusok kisugároznak, azaz senki sem marad ki az Unió társfinanszírozási beruházásaiból. Mindezek tényezők különösen akkor lehetnek fontosak, ha a regionalizációt egy olyan modernizációs elemnek tekintjük, amelynek egyik vizsgálható mutatója a terjedés időtartama. <http://www.nol.hu/cikk/385008/>

84 A keleti határmentén a híd szerepe lehet az a közös jövőkép, amelyre a terület fejlesztési programjai felfűzhetők. (Süli-Zakar I. 2001, Baranyi B. 2001.)

Az 1930-as években, amikor még az alföldi tanyarendszer Európa egyik legkiterjedtebb, térbelileg összefüggő szórványvidékét alkotta a tanya egyszerre jelentette a lakó- és munkahely térbeli együttesét, így egy sajátos települési-tárgazdálkodási entitást, az ökológiával kapcsolatos hálózatiságot (rendszerműködést).<sup>85</sup>

Véleményünk szerint ez olyan speciális érintkezési kultúrát jelentett az ember és épített, valamint természeti környezete között az Alföldön, amely számos gondolkodó szerint (pl. Glatz Ferenc) megvalósítja az információs társadalom szintézisen, kölcsönösségen alapuló eszményét.

A klasszikus szerepek napjainkban történő érvényesülését nehezzé teszik a tisztázatlan agrárviszonyok és támogatások, illetve az infrastruktúra állapota. Mindezek mellett a tanya társadalmára rányomja bélyegét a kiilleszkedés folyamata. A kiilleszkedés fogalma a szociális kérdés olyan alakváltozása, amelyben a fő elem a társadalmi kohézió – a hálózatok és a szociális védelem – elégtelensége, esetenként hiánya (Castel R. 1998). Összességében a halmozott hátrányok (gyors elöregedés, elmagányosodás, szegénység, mélyszegénység és a tartós munkanélküliség, romló közbiztonság) jellemzők. A megkettőzött szegregáció ezért a szociális szintű depriváció és földrajzi (térbeli) kirekesztettség között értelmezhető. Ez a szegénységcsapda (Kovács-Váradi 2003) komplex fejlesztési folyamatokat kíván. Az újratanyásodás folyamatának kereteit azzal teremthetjük meg, ha a város környéki tanyák tradíciójára, hagyományaira új módon, a társadalmi tőke hálózatainak felélénkítésére fókuszálunk.

Ezt az alrendszereket érintő hálózati egységet a XX. század jól ismert történeti-társadalmi folyamatai és a globalizációs hatások együttesen bontották fel. Napjaink fontos folyamatára mutatott rá a téma egyik közismert kutatója, Duró Annamária. Egy konferenciakötetben megjelent tanulmányának alcíme („kifelé és befelé”) hűen tükrözi a tanyák életével kapcsolatos duális értékpárt. Szerinte a népességmozgás irányai mellett a településhálózati kapcsolatok mutatják leginkább a tanya település-társadalmi organikus beágyazottságát. A szerző szerint ebben a tekintetben nem volt sok változás az elmúlt évtizedekben. A tanyán élők körében továbbra is racionális tevékenységek kapcsolódnak a város meglátogatásához. A megállapítás nívója azonban a települési identitás fogalmához kapcsolódik. „Az új települések külterületévé lett tanyavilág lakói idegenek már Szegeden.

---

<sup>85</sup> Ezért kell megemlítenünk a Nyíregyháza melletti tanyabokrok körében megvalósuló, a témánkhoz kapcsolódó újítási folyamatot. Francia mintára az internetet az elektromos áram vezetéken keresztül fogják eljuttatni a tanyán élőkhez, ezzel is remélve a leszakadás és a digitális egyenlőtlenségek csökkentését. (Forrás: A Francia Nagykövetség Információs társadalom konferenciája. 2005. november 22.)

Csak azok tekintenek másként a városra, akik valamikor ott éltek, tanultak, dolgoztak, vagy most is bejárnak nap mint nap (Duró A. 2003. 286.o.)<sup>86</sup>.

A múlt században Erdei Ferenc, „Magyar város” című munkájában is megfogalmazza ezt a közösségi tőkét. Úgy véli, hogy az Alföldre jellemző mezővárosok alkotó korszaka a XVIII. és a XIX. század volt. A siker dimenziójaként a szociográfus szerző szerint a közösségi magatartásformával jellemezhető társadalmi hatást említi. (Erdi F. 1939/1974.). Ez a közösségi dimenzió a falu erőterét (Bánlaky P. 1993. 24.o.) is meghatározta. Mindezt a múlt században felerősödött változás-kényszer (lásd még: rendszerváltások) bontotta meg<sup>87</sup>.

Féja Géza a XX. század első felében azonban már a modernizációs (centrum) hatások terjedése következtében korlátozottabb térkapcsolatok kibontakozásáról ír. A Kelet Népe című lapban megjelent elemzése szerint a kisvárosi középosztály kasztszerűn zárt, s nem tölti be társadalmi szerepét: a város és nagyközség csupán piacot, boltot, hivatalt jelent az ingázóknak (Féja G. 1937/1976).

A szociografikus irodalom klasszikus alkotója már foglalkozott az adminisztratív települési körzetek (hálózatok) kialakulásával, amelyen belül a lokális társadalmi csoportok térbeli mozgását az igazgatáshoz, a rendszethez és az egészséghez kapcsolódó intézmények befolyásolják. A spontán körzetek kiterjedését leginkább az határozza meg, hogy a térség lakói milyen általános vagy középiskolát választanak gyermekeik számára, milyen kulturális intézményeket látogatnak, hol vásárolnak és milyen terrier vagy szociális szolgáltatásokat vesznek igénybe, illetve hol vállalnak munkát. Ez utóbbi kapcsolatok sokkal komplexebbek, mint az adminisztratív körzetekben megjelenő térkapcsolati háló (Csatári B. 1998)<sup>88</sup>.

---

<sup>86</sup> A térségi komplex funkcióvesztést a tanyai iskolák megszüntetésének folyamata is jól mutatja (Kozma T. 2002. 17.o.)

<sup>87</sup> A szociológus szerző szerint az alföldi térségekre, településekre jellemző migrációs (kulturális) nyitottság nem járt együtt a mentalitásbeli rugalmassággal. S a változásra adott helyi output egyelőre elutasító. Azt jelenti, hogy kisebb-nagyobb térségek sem új értékrendet, sem más innovációkat nem akarnak átvenni - írja Bánlaky Pál a már idézett szociográfiájában, a kilencvenes évek elején.

<sup>88</sup> Ennek következtében az adminisztratív vonzáskörzetek határai viszonylag könnyen kijelölhetők, és nagyfokú állandóság jellemzi őket. Ezzel szemben a spontán vonzáskörzetek kiterjedése az adott település vonzóképségének függvénye, ezért folyamatosan változik. Az utóbbi években centralizációs folyamatok zajlottak le ezen a területen (Süli-Zakar I. 1998). Ezt a trendet erősítette fel utóbbi években a többcélú kistérségi társulások megalakulása, amely a társulás keretében működtetett humán intézményrendszer létrehozását katalizálta.

Ennél a ténynél foglalkoznunk kell azzal, hogy az „alföldi” lét egyik specifikumának tekinthető az, hogy a budapesti agglomerációs gyűrű dinamikája a térség északnyugati és központi részeiben érezteti hatását.

A települési hálózati kapcsolatok két elemével külön is ki kell emelnünk. Alföldi specifikumnak tekinthető a mezővárosok iskoláztatási hagyománya.

A kisvárosok polgárságának, módos parasztságának meghatározó kulturális mobilitási útja volt a környék mezővárosainak nagy hagyományú gimnáziumaiban letett érettségi. Ez a tény napjaink területfejlesztési programjaiban is meghatározó adottságokat jelent az alföldi városok számára (Teperics K. 1996)

A foglalkoztatás kérdéséről szólva pedig azt kell rögzítenünk, hogy az alföldi megyeszékhelyek tudtak élni az 1990-es strukturális változás előtt kialakult előnyükkel, ami jól kamatoztatható volt a megváltozott körülmények települések közötti versenyében.

A társadalmi-területi sikerek kapcsán fontos emlékeztetnünk arra, hogy a vidék fogalmához<sup>89</sup> általában a különböző diskurzusokban hozzákötjük a perifériát; ám éppen a korai vállalkozási kutatások azt mutatják, hogy azok a vállalkozók, akik Angliában az ipari forradalommal erőteljesen előreléptek, a vidékről jött vállalkozók voltak (Schumpeter, J. A. 1930/1980).

Olyan térségekből jöttek, ahol nem voltak szervezeti kötöttségek, nem volt tevékenységkötöttség, hanem jobban le tudták küzdeni a technológia, a szervezet a gátjait, jobban ki tudtak törni. Vagyis: létezett számukra az a fejlesztő hatású társadalmi-települési közeg, amelyhez napjainkban a három T-vel (technológia, tolerancia és tehetség) körülírható millió szükséges (Horx, M. 2003).

---

89 Magyarország Vidékfejlesztési Koncepció alapján azt a települést tekintjük vidékinek, amely városi státusszal nem rendelkezik, vagy rendelkezik ugyan városi ranggal, de lakónépessége 10 ezer főnél kevesebb. De vidékinek tekinthető az a kistérség vagy az a területi egység is, amelyben a népesség több mint fele él 120 fő/négyzetkilométernél alacsonyabb népsűrűségű településen (a 167 kistérség közel kétharmada ilyen minősítésű). A statisztika által operacionalizált vidékfogalom azonban tematikailag szélesíthető azért, mert a centrum országokban a múlt század végére, a számos globalizációs hatásnak; így az info-kommunikációs innovációnak is köszönhetően szinte eltűnt az a hagyományos termelés szerkezet, amelynek természetes háttere volt a (sokat hivatkozott) néprajzi értelemben vett vidéki életmódnak (szokások, a közösségi kapcsolatok, társadalmi tőke). A két alapvető distinkció, a városok és a községek közötti átjárhatóság, illetve a „mezőgazdaság utáni vidék” (Csatári A. 2004.) megszületése fogalmi terjedése érdekében támogatjuk mi is azt a szemantikai innovációt, amely a folyamatok elemezésében a vidékies jelzőt helyezi előtérbe (Csatári B. 2004, Kovács T. 2003).

Nagyon érdekes látni azt, hogy a mezővárosok korábban érvényes innovációs kultúrája (Márkus I. 1986, Tóth J. 1986) újra feléledni látszik. A mezővárosok, mint „különleges képződmények” (Tóth J. 1986. 733.o.) társadalmi-gazdasági közege is szerepet játszhatott abban, hogy pl. az AVOP (agrár-és vidékfejlesztési operatív program) pályázati nyertesei között jellemzően alföldi mezővárosokat találunk (Bod T. 2006).

A kisvárosok és a falvak foglalkoztatási problémáit más szemszögből közelíti Ekéné Zamárdi Ilona. Ez a más szempont pedig egyrészt a települési megtartóerő kérdése, másrészt a zárt mobilitású társadalmi csatornák, egyfajta új-kasztyszerű állapotok kialakulásának problematikája.

Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a szűkös munkalehetőségek a kistelepülések helyi társadalmának szereplőit teljesen kiszolgáltatottá teszik. Az alföldi kistelepülések munkaerőpiacon kialakuló kötődéstípusok ezért szinte kizárólag a lét reprodukcióját célozzák meg (Ekéné Z. I. 2005). Ez a modern kori röghözkötés, a nem mobilizálható (kockázatvállaló) társadalmi csoportok azonban a globális folyamatokhoz való csatlakozás legnagyobb gátját (egyfajta digitális egyenlőtlenségi tényezőt) eredményezik, s azt a folyamatot erősítik, amely összességében az Alföld helyzetének további lecsúszásához, legjobb esetben stagnálásához vezet.

Visszatérve a vonzáskörzetek kialakulásához, az átmenet évtizedében Magyarországon a megszokott tényezőknél túl három lényeges dimenzió befolyásolhatta a települési hálózati kapcsolatokat.

Ki kell emelnünk egyrészt a városi települések számának növekedését, amely különösen a periférikus térségekben jelenthetett kapcsolati bővülést, másrészt témánkhoz tartozik az info-kommunikációs eszközök terjedése, amelyek a távolság fogalmának relativizálása miatt bővíthették a városi és a községi társadalom által választható centrumok körét (Kiss J. P. 1998).



Mindezek mellett korunkban minimális követelménynek tetszik a centrális helyekkel kapcsolatban, hogy lehetőleg egy napnál rövidebb idő alatt le tudják ott bonyolítani ügyeiket még a leginkább periférikus települések lakói is (Kálmán É. – Patkós Cs. – Szarvák T. 2004)<sup>90</sup>.

A közlekedés témakörében Erdősi Ferencet idézzük, aki a magyar földrajztudományban a téma meghatározó teoretikusa. Az általa két település viszonyában használt fogalompár (a hozzákötődés és összeköttetés) ugyanis véleményünk szerint meghatározó a társadalmi hálózatok, az identitás területén is. A hozzákötődés folyamán nagyjából azonos méretű települések lépnek egymással kapcsolatba, cserélnek információt, illetve munkamegosztás alakul ki közöttük.

Az összeköttetés az idők folyamán (nagyon fontos térségképző elemként) hozzákötődéssé alakulhat, amikor az egyik település a hierarchiában egy magasabb fokra kerül és maga alá rendeli a másikat, ilyenkor az erővonalak a központ felé mutatnak. (Erdősi F. 1991. 218. o.)

### **2.6.1.1. Kisléptékű terek ↔ makroterek – Párhuzamos világok létezése**

Szó volt már korábbi fejezeteinkben arról, hogy az életvilág a felelős a kultúra, a szociális közösségek és a személyiség szimbolikus újratermelődéséért. Ferdinand Tönnies szerint (Tönnies, F 1983) a társadalomban háttérbe szorúlnak a közösségek, életvilágunk tágu, sőt egyre inkább párhuzamos életvilágok és személytelen kapcsolatokon, szerződéseken alapuló társadalmi szerveződések léteznek.

S így – mivel már nem véd bennünket a közösség (kisléptékű tér) – az árukon, a pénzen és az info-kommunikációs technológián keresztül kapcsolódunk bele a makroterek életébe<sup>91</sup>.

---

<sup>90</sup> Bár a valóságban gyakran a szükségesnél alárendeltebb szerepet játszik a tömegközlekedési kapcsolat, Erdősi Ferenc gondolatát támasztja alá az alábbi megállapítás is. Egy közelmúltban lezajlott, Jász-Nagykun-Szolnok megye regionális kapcsolatait és lehetőségeit vizsgáló kutatásban az interjúalanyok az autópályák nyomvonalának tervezése kapcsán felvetették azt, hogy „Szabolcs-Szatmár-Beregnek és Hajdú-Biharnak legalább módja volt arról vitázni, hogy merre haladjon az infrastruktúra és a régió keleti részének szempontjából óriási lehetőséget nyújtó M3-as autópálya nyomvonala, addig a megyénk, bár egyes területei csak 100 km-re vannak a fővárostól, továbbra is elmarad a fejlődéstől többek között azért, mert a négyes főút négyesávosítása csak a hosszútávú tervekben létezik.” (Szarvák T. 2006.)

<sup>91</sup> A komplex életvilág-hálózat tovább strukturálja a térfelosztásunkat. A kisléptékű tér a személyes és a lokális térből épül fel, a makroterek a kistérségi vagy megyei szinthez, egy nagytájhoz vagy régióhoz, illetve az országhoz vagy nemzetek felettséghez tartozó kapcsolatokra utalnak.

A nagyléptékű területi kapcsolatok a közvetett kommunikáció segítségével túllépik a területileg-kulturálisan identifikálódott csoportok határait. Ez a paradigmaváltás új tudásokat, képességeket feltételez. Amíg a közösségekben a helyi, a személyes ismeret működött, a nagyléptékű terekben már az explicit tudás fontos. A személyes kommunikáció átvált közvetett, bürokratikus kapcsolatokba.

A változást úgy is rögzíthetjük, hogy egy kevésbé differenciált egyenlőtlenségi mezőből kilépünk egy állandóan változó egyenlőtlenségi keretet adó makro mezőbe, amelynek folyamatos átalakulása az elsődleges terekben kialakult és társadalmilag-kulturálisan meghatározott kockázatvállaló képességünket teszi próbára.

Azonban, bár a globalizáció kétségkívül előmozdítja a technológiai innovációt, a társadalom egyre kevésbé van tisztában azzal, hogy hol, ki és miért hozza az életvilágát és cselekvési lehetőségeit befolyásoló döntéseket (Szoboszlai Zs. 2002).

A különböző tércategóriákkal kapcsolatos attitűdöket néhány alföldi társadalomkutatás alapján mutatjuk be. A Tisza mentén, 1000 fős lakossági mintán végzett, környezetvédelmi felmérésben megmutatkozott az, hogy a folyó mentén élőket a globális problémákra (Pl. természetes erőforrások elpazarolása, trópusi őserdők eltűnése, éghajlatváltozás, ózonréteg pusztulása) érzékenyek, s általában alig differenciálnak közöttük (Kerényi et al. 2001).

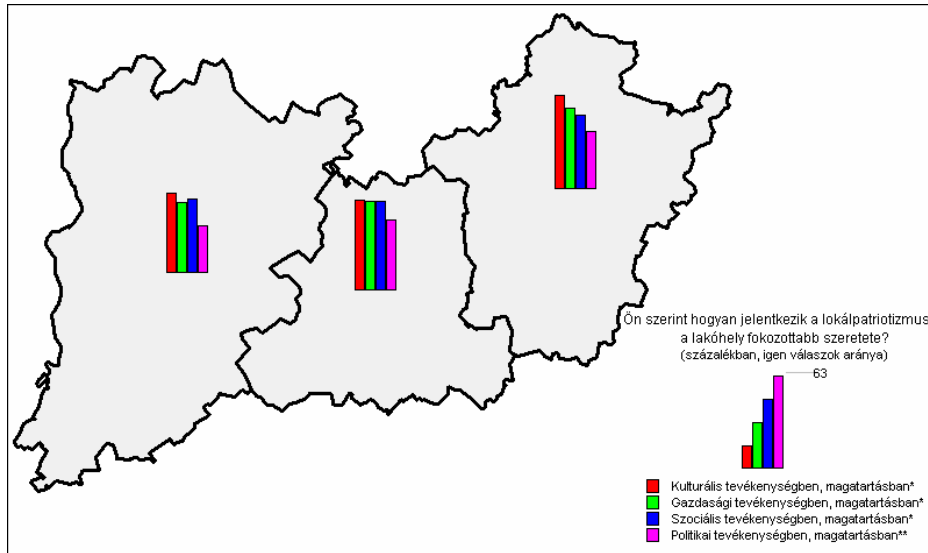
Egy az Észak-Alföld három, főként megyeszékhelyek mellett lévő agglomerációs települést érintő társadalomkutatásban a konfliktusokról kérdeztük az ott élőket (Szarvák T. –Szoboszlai Zs. 2003). Érdekes volt, hogy ahogyan tágult a földrajzi kör (megye-ország-Európa), úgy lett egyre inkább hangsúlyos a szociális konfliktusok dominanciája. A régióban és Magyarországon az etnikai jellegű törésvonal szerepel leginkább, de Európában erős a bevándorlókkal, betelepülőkkel kapcsolatos konfliktus és az eltérő életmódú csoportok közötti viszály említése is.

A Dél-Alföldön az ezredfordulón, 1200 fős, reprezentatív lakossági mintán végzett kutatás alapján a klasszikus terekhez való kapcsolódást jellemezhetjük. Kiderült, hogy a régióhoz, megyéhez és a kistérséghez kötődés közel azonos struktúrájú, ám a lakóhelyhez kapcsolódásban "megjelenik" a konkrét életfeltételek preferálása.

Az emberek életében a település szerepe a globális értékelésben is érvényesül, mivel az "összességében hogy érzi magát..." kérdésre a lakóhely kapta a legmagasabb pozitív értékelést.

A lokálpatriotizmus, mint a helyi társadalom aktivitásának, (ön)szerveződésének egyik lehetséges kategóriája<sup>92</sup> feltételezett tartalmi kritériumai közül három esetben (kulturális, gazdasági, szociális) inkább a megosztottság jellemzi a régió lakosságának fogalomértelmezését. A többség kizárja a politikai tevékenységet, illetve magatartást a terminus meghatározásából. A lakóhelyi lokálpatriotizmust a régióban élők inkább magas mértékűnek, mint alacsonynak vélték (Murányi et al. 2000)

**1. térkép Hogyan jelentkezik a lokálpatriotizmus, a lakóhely fokozottabb szeretete a Dél-Alföldön?** (százalékban, igen válaszok aránya) Forrás: Murányi-Szoboszlai 1998, saját szerkesztés



Egy 1998-ban végzett kutatásban (Bánlaky et al. 1998) a kérdőívben felsorolt lehetséges jellemzők közül az Észak-Alföldön élők leginkább a település érdekében végzett munkát tartják olyan feltételnek, amely a lakóhely elismerésére számíthat. A helyi vezetői státusz, a gazdagság, valamint a magas iskolai végzettség és a településhez kapcsolódó családi kötődés szintén olyan jellemzők, amelyek az emberek szerint fontosnak ítéltetők a helyi presztízs szemszögéből. A pártfunkció szintén nem elhanyagolható szempont, de az, hogy hívó vagy nem hívó valaki a településen, a többség véleménye szerint nem sokat számít az elismertségben.

<sup>92</sup> A kibertér kategóriájához hasonlóan fogalmazva: a lokálpatriotizmussal jellemezhető tér olyan fogalom, amelyben a társadalmi igény katalizálja lokalitás fejlesztésének/fejlődésének különböző alternatíváit.

Az ezekből a válaszokból, egy főkomponens analízis segítségével képzett lokálpatrióta típus (ide soroltuk az iskolázottság, a településért való munkálkodás, a családi kötődés a településhez és a vallásosság dimenziókat) leginkább a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lakó megkérdezetteket jellemezte.

### **2.6.2. Az innovációs milliő néhány jellemzője az Alföldön**

Ahogy az előző fejezetekben láttuk, a modernizációs folyamatok hatékonyságát a területi adottságok mellett nagymértékben a kulturális-szocializációs változók határozzák meg. Ebben a fejezetben azt a milliőt térképezzük fel, amely meghatározó lehet bármely innováció társadalmi adaptációjának hatékonyságában.

Az Alföldön a kulturális centrumokat elsősorban a régióközpontok, a megyeszékhelyek és néhány középváros alkotja, a perifériához pedig azon hátrányos helyzetű kistelepülések tartoznak, ahol az önkormányzatok számára szinte megoldhatatlan feladatot jelent a művelődési intézmények működtetéséhez szükséges források előteremtése. Ismert, hogy a közművelődési intézményhálózat válságát a rendszerváltás erősítette fel. Tipikus jelenség ezeken a vidékeken a művelődési házak bezárása, a mozik megszűnése. A műszaki infrastruktúra hanyatlásán túl még súlyosabb problémát jelent ezekben a térségekben a kultúraközvetítő értelmiség elvándorlása – véli néhány területfejlesztési programkészítő (pl. Jász K. - Szarvák T. 2004.).

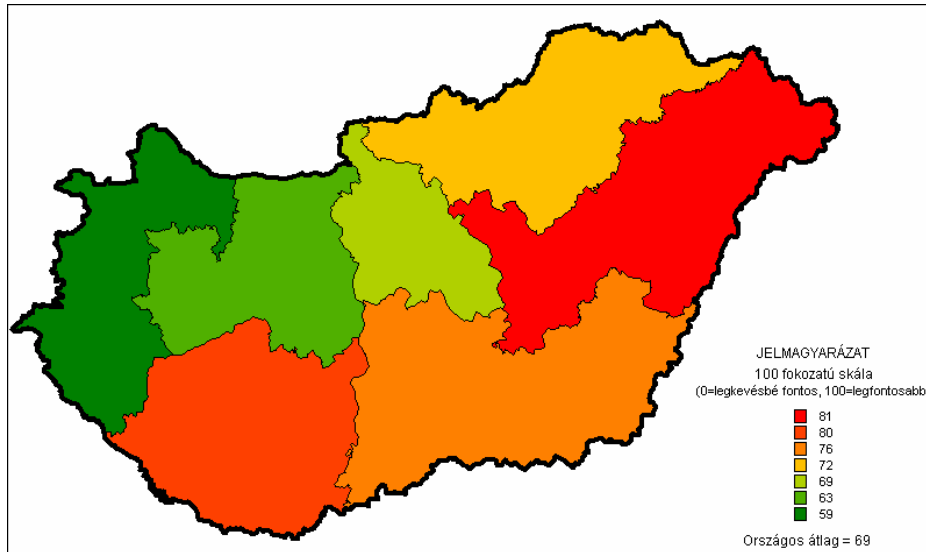
Összességében azonban az egyes alföldi régiókban a globális és a lokális kultúra szintézisét találjuk meg, a helyi társadalom életében egyszerre vannak jelen a falunapok, búcsúk, valamint a multiplexek, plazak. Egy vizsgálat<sup>93</sup> (Szoboszlai Zs. - Szarvák T. 2002) megerősítette azt a tényt, hogy a kulturális esélyegyenlőség problémája napjaink egyik legfontosabb kérdése. A kutatás fontos megállapítása az volt, hogy a gazdaságilag szerényebb teljesítményt nyújtó régiókban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld) jóval az átlag fölötti a kulturális esélyegyenlőség problémaként való megélése (2. térkép).

---

<sup>93</sup> A 2002 márciusában zajlott országos vizsgálatban a szakminisztérium (NKÖM) és a kulturális intézményrendszer kapcsolatát, illetve a kulturális esélyegyenlőség megítélését, kezelésének módjait elemeztük a kulturális szférában. Kutatásunkban az ún. prominencia vizsgálatok módszerével alakítottuk ki a válaszadók országos körét. Összesen 1361 kérdőívet küldtünk ki a kulturális szférát jól reprezentáló intézményeknek, a művelődési házak, színházak, színhátszó és hagyományörző csoportok, kórusok, könyvtárak, levéltárak, múzeumok és filmszínházak vezetőinek.

**2. térkép A kulturális esélyegyenlőség problémája a régiók tükrében (100 fokozatú skála; 0=legkevésbé fontos; 100=legfontosabb)**

Forrás: Szoboszlai-Szarvák 2002. - saját szerkesztés



A kutatás azt is megmutatta, hogy általában az informatikai fejlesztés, de az Alföld és a Dél-Dunántúl kulturális esélyegyenlőségének emelésében az intézményi infrastruktúra fejlesztése is kiemelkedő programként jön számításba.

Ahogy erre az előző fejezetben is utaltunk, egy-egy település, kistérség vagy akár régió életében is meghatározó jelentőséggel bírnak a különböző civil szerveződések, közösségek vagy a közművelődést, szórakozási lehetőségeket támogató intézmények.

A kilencvenes évtized végén négy megyeszékhely - Szeged, Debrecen, Kecskemét és Szolnok - magasan kiemelkedett az alföldi települések közül, hiszen civil szervezeteik száma 500 és 1000 közé esett. Viszonyítási pontként is érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben az időszakban például Nyíregyházán vagy Békéscsabán 200-499 hasonló szerveződést találunk. A fenti adatok jól tükrözik a térség erős önszerveződési hagyományait, bár a kérdés minden esetben az, hogy a látszólag kedvező adatok mögött milyen mélységű tartalommal rendelkező tevékenység húzódik meg.

A KSH 2000. évi adatai szerint (1. táblázat) az alföldi megyékben a non-profit szervezetek szórása az évezredfordulón 1500-2300 között volt. 2003-ban a minimum (1985 db) - maximum (2909 db) értékek növekedése a területi polarizáció szélesedését feltételezi.

Összességében azonban a civil szerveződések számának általános növekedése a közösségek szerepének felértékelődését jelenti. Az adatokból kitűnik, hogy a XXI. század első éveiben Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyében működött a legtöbb civil szervezet, míg Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében jóval kisebb ez a szám. A tevékenység szerint bontott adatok meglepő módon szinte százaléknyi pontossággal ismétlődnek az egyes megyékben (elsősorban oktatási és kulturális és szabadidős tevékenységek a jellemzőek).

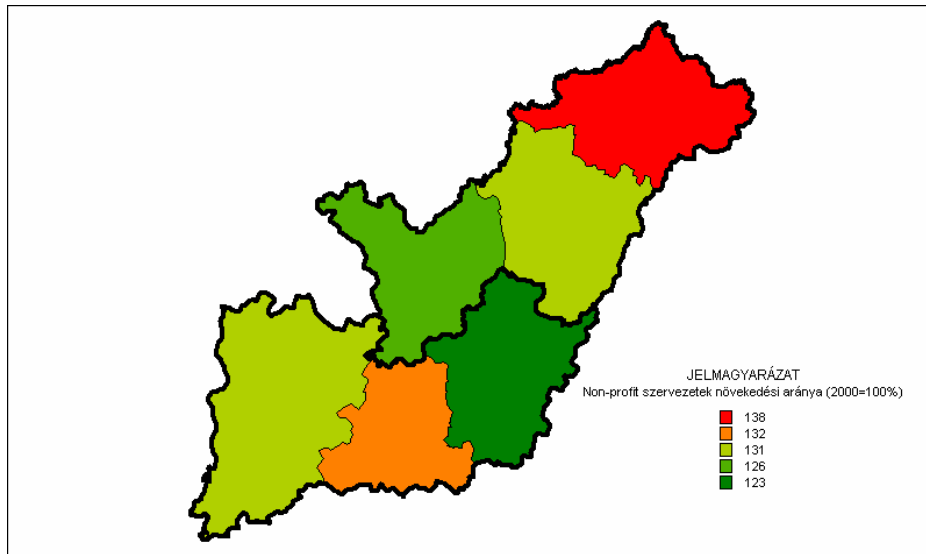
**1. táblázat Civil szervezetek megyei eloszlása az Alföldön** Forrás: saját szerkesztés

	<b>A non-profit szervezetek száma 2000-ben</b>	<b>A non-profit szervezetek száma 2003-ban</b>
Hajdú-Bihar	2220	2909
Jász-Nagykun-Szolnok	1571	1985
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1833	2537
Bács-Kiskun	2140	2816
Békés	1732	2138
Csongrád	1871	2471

Forrás: saját szerkesztés, illetve KSH 2000, illetve 2003 évkönyvei.

A növekedési volumen alapján egy sajátos alföldi közösségi térképet tudunk felrajzolni. Kiemelkedő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye civil társadalmi aktivitása, Békés megyében (hasonlóan Jász-Nagykun-Szolnokhoz) viszont kevésbé volt érzékelhető ez a közösségfejlesztés terén operacionalizálható társadalmi igény. Az Alföldön bejegyzett civil szerveződések átlagos növekedési arányát Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyékben jegyezhetjük fel (3. térkép).

**3. térkép Civil szervezetek alapításának terjedése az Alföldön 2000-2003 között<sup>94</sup>** Non-profit szervezetek növekedési aránya (2000=100 százalék) Forrás: KSH és saját szerkesztés



A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumához beérkező statisztikai adatközlés alapján képet kaphatunk arról, hogy a közművelődési feladatokat ellátó intézményrendszer milyen területi sajátosságokat mutat az Alföld településein<sup>95</sup>.

A közművelődést szolgáló különböző intézmények közül a művelődési ház vagy közösségi ház előfordulása a Dél-alföldi Régióban nagyon magas. Az Észak-alföldi Régióban már nem ilyen egységes a kép, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a dél-alföldi megyék adataihoz hasonló értékeket találunk, ellenben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a települések közel felében működik ilyen jellegű intézmény.

<sup>94</sup> Az Alföldre jellemző folyamatok hatását jobban érzékeljük akkor, ha az ország keleti megyéire jellemző civil szervezetek alapítására jellemző mutatókat is megismerjük. Ebből kiderül, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33 százalékkal, Heves megyében 26 százalékkal nőtt 3 év alatt a társadalmi igény a civil szervezetek alapítására. Így Észak-Magyarország két megyéje egyrészt a belső periferiához tartozó alföldi térségekhez, másrészt az innovatívabb civil társadalmi fejlődési mintához kapcsolódik.

<sup>95</sup> Mivel az adatszolgáltatás nem egyenlő intenzitású az egyes megyékben, így a folyamatok pontosabb értelmezéséhez, kontrollként a legfrissebb T-star adatsort is segítségül hívtuk. A fejezet megírásához a 2001-es NKÖM adatszolgáltatási információkat használtuk.

A könyvtári ellátottság már a Dél-Alföldön is alacsonyabb. Az Észak-Alföldön Jász-Nagykun-Szolnok megyében van a legtöbb települési könyvtár és Hajdú-Bihar megyében a legkevesebb. A mozik, filmszínházak is általában urbánus jelenségnek számítanak már. Egy Jász-Nagykun-Szolnok megyei vizsgálat alapján (Szarvák T. 1999.) azt mondhatjuk, hogy a filmkultúra terjesztésének közösségi szinterei már a nyolcvanas évek második felétől a városokra koncentráálódtak.

Bár az utóbbi évtizedekben országosan is, és a térségben is emelkedett a népesség iskolázottsági színvonala, ez a trend itt az Alföldön még nem közelítette meg az országos eredményeket. A térség 7 éves és idősebb népessége körében az általános iskola 8. évfolyamánál kevesebb osztályt végzettek aránya az évezred elején közel négy százalékkal volt alacsonyabb, mint országosan (Sándor I. – Végh L-né 2004).

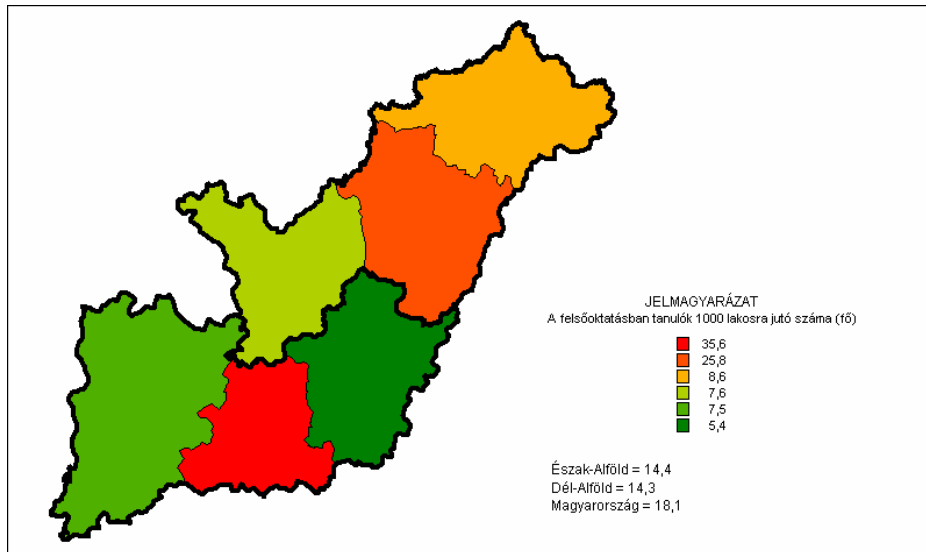
Megyéenként vizsgálva, az általános iskola 8. évfolyamánál kevesebb osztályt végzettek aránya magasabb volt Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, és kisebb Békés és Csongrádban. Nemenkénti összehasonlításban mindenhol a nők mutatói voltak az alacsonyabbak. A census idején az itt élők közel ötöde rendelkezett középiskolai érettségivel. Magasabb értékeket Jász-Nagykun-Szolnok, Békés és Csongrád megyében tapasztaltunk, míg a többi megyében nem érték el a térség átlagát. A nők nagyobb száma az érettségivel és a diplomával rendelkezők körében volt szembetűnő. Fontos látnunk, hogy egyetemi vagy főiskolai végzettsége a lakosság kevesebb, mint tizedének volt a térségben.

Az országos tendenciának megfelelően az elmúlt évtized folyamán bővült az Alföld felsőoktatási kínálata, s ezzel együtt a hallgatók létszáma. Jelenleg közel 10 településen és 30 karon folyik felsőfokú oktatás. A képzési struktúra, amelyben a levelező és a távoktatási forma egyaránt érvényesül, jól illeszkedik a „life long learning” (egy életen át tartó tanulás) követelményéhez (Kanalas–Szarvák 2004.).

Az Alföld által érintett megyék többsége (Csongrádot és Hajdú-Bihart kivéve), az országos átlagtól jóval elmarad az ezer lakosra jutó (megyében tanuló) egyetemisták-főiskolások számarányát tekintve (4. térkép). Mindkét alföldi megye előnyös helyzetét a megyeszékhelynek köszönheti, a főváros után ugyanis Szeged és Debrecen a legnagyobb honi diákcentrumunk.



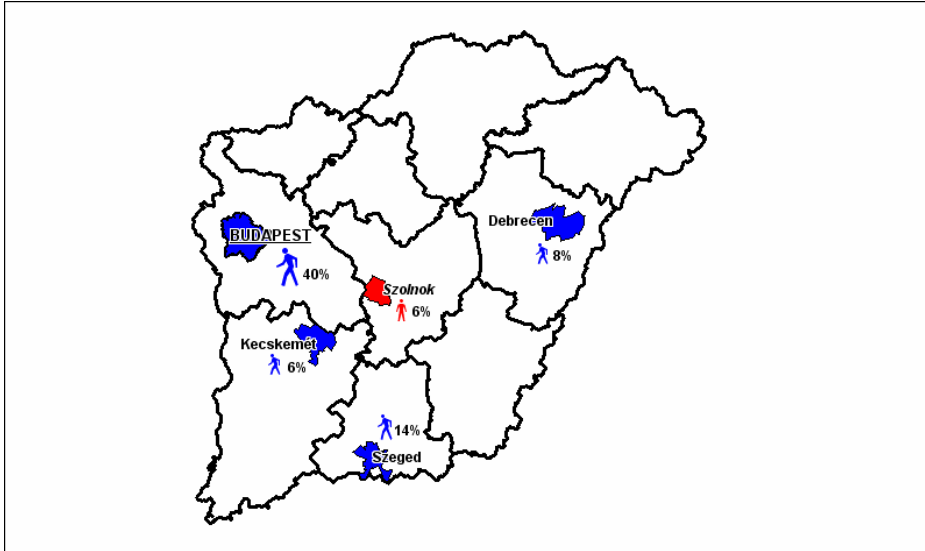
**4. térkép Leendő diplomások az Alföld felsőoktatási intézményeiben az új évezred első éveiben** (a felsőoktatásban tanulók száma (fő) ezer lakosra) Forrás: KSH és saját szerkesztés



Mivel a felsőoktatás kínálata is komoly tényező egy területi (város) versenyben, valamint a területi megtartóerő jellemzésében, fontos megnéznünk azt, hogy a továbbtanulás előtt álló fiatalok milyen egyetemet vagy főiskolát választanának. Úgy gondoljuk, hogy – bár nincs a teljes Alföldre reprezentatív kutatási adat birtokunkban – a Szolnokon, a közelmúltban készült kutatás<sup>96</sup> (Murányi I. – Szoboszlai Zs. 2000) bizonyos választ adhat kérdésünkre. Úgy gondoljuk, hogy ebben a vizsgálatban az Alföld egyes nyugati lokális társadalmainak, korábban már említett aspirációs törekvései (elsődleges a fővárosi vonzás, s így a régióhoz tartozó centrumok kevésbé fontosak) mutathatók ki. Azt tapasztaltuk, hogy a város érettségi előtt álló fiataljai körében a jelentkezések döntően a főváros valamelyik egyetemére, illetve főiskolájára irányultak. Jelentősen alacsonyabb a Szegedre pályázók aránya, közel hasonló Debrecen, Szolnok és Kecskemét említési gyakorisága (5. térkép).

<sup>96</sup> A vizsgált korcsoport a 2000-ben Szolnokon érettségizők elérhetően teljes csoportja. Az N=1.155 fős szolnoki minta vizsgálata csoportos önkitöltős kérdőívvel történt (Murányi – Szoboszlai 2000.).

**5. térkép Felsőoktatási térkapcsolatok az ezredfordulón Szolnokon. Melyik városba adta be a felvételi jelentkezését az érettségiző?<sup>97</sup> (százalékban) Forrás: Murányi-Szoboszlai 2000. Saját szerkesztés**



Jelen kutatásnak nemcsak a felsőoktatási térkapcsolatok ábrázolásában volt eredménye, hanem új irányokkal gazdagította a megtartó településpolitika fogalmát, vagyis témánkhoz közvetlenebbül kapcsolva operacionalizálta a diplomás társadalmi csoportok letelepedésében fontos tényezőket. Szolnok 2000-ben azokat a középiskolásokat vonzotta inkább, akik amúgy is (családi, baráti kapcsolataikkal) kötődnek Szolnokhoz. Körükben gyakoribb azon vélemény, hogy pezsgő élet van a városban, amelynek van perspektívája. Kevésbé mobil támogatói csoportnak tűnnek, mert azt vallják, hogy kényelmesebb egy megszokott, könnyen elérhető városban élni, bár érdeklődnek a városban történt események iránt, kötődnek civil szervezetekhez. Szolnok megtartó erejére veszélyként hatnak az ország klasszikus felsőoktatási központjai, illetve az az értékelt magatartás, amely olyan lakóhelyet támogat, amelyben a művelődési-szórakozási lehetőségek mellett a település fejlettsége és hangulata a meghatározó.

---

97 Az elsőként említett jelentkezési helyet kérdeztük.

A Szolnokról elköltözőket a város kisvárosi jellege és művelődési-szórakozási és foglalkoztatási lehetőségeinek korlátja motiválja; bár a diploma utáni visszatérések azoknál a társadalmi csoportoknál valószínűsíthetőbbek, akik civil kapcsolatokkal, ezáltal közéleti-kulturális érdeklődéssel inkább rendelkeznek (Murányi I. - Szoboszlai Zs. 2000.).

Ez a település-kötődési és taszítási minta köszönt vissza egy 2001-es jászberényi ifjúsági vizsgálatban is.

Nagyon fontos feladat a térség középiskolai hálózatának a fejlesztése is, hogy a hátrányos helyzetű térségekből is legyen „egyetemista utánpótlás”. Uniós csatlakozásunkkal a szomszédos országok (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia-Montenegró) határ menti területein a magyar fiatalok érdeklődése is tovább nőhet a térségbeli felsőoktatási intézmények iránt (Kanalas I. 2005.)

A magyarországi kutatás-fejlesztés területi elhelyezkedése a felsőoktatási hálózatnál is nagyobb koncentrációt mutat. A kutatás-fejlesztés — társadalomtörténeti hagyományainkból is adódóan — a budapesti székhelyű intézetekhez, egyetemekhez és gyárakhoz kapcsolódott. Az XX. század második felének vidéki iparosítási hullámai a tradicionális felsőoktatási központokkal közösen szélesítették ugyan a vidéki kutatói hálózatot, azonban jelentősebb területi átrendeződés nem indult el. Egy kutatás-fejlesztési jelzőszám alapján azt állíthatjuk, hogy a szabadalmi bejelentések a nagyvárosokra (fejlesztési pólusokra) koncentrálódnak (Smahó M. 2005).

Lényeges, az információs társadalmi fejlesztések hatásaival összefüggő attitűd az, hogy az ország keleti fele nagyobb újjáépítési kedvvel vágott neki az átmenet évtizedének<sup>98</sup>. A kilencvenes évek elején az alföldi egyetemvárosok (Debrecen, Szeged<sup>99</sup>) mögött, 30-50 szabadalmi bejelentéssel találhatjuk meg az Alföld két megyei jogú városát, Szolnokot és Kecskemétet. 2002-ben a szabadalmi bejelentések számának új növekedési üteme már jelezte a társadalmi-gazdasági konszolidációt. Érdekes, hogy az élénkületi trendben a továbbra is nagy szerepet játszanak az ország keleti területei (Smahó M. 2005. 75.o.).

---

<sup>98</sup> A szabadalmi hivatal adatai alapján (Smahó M. 2005. 74.o.).

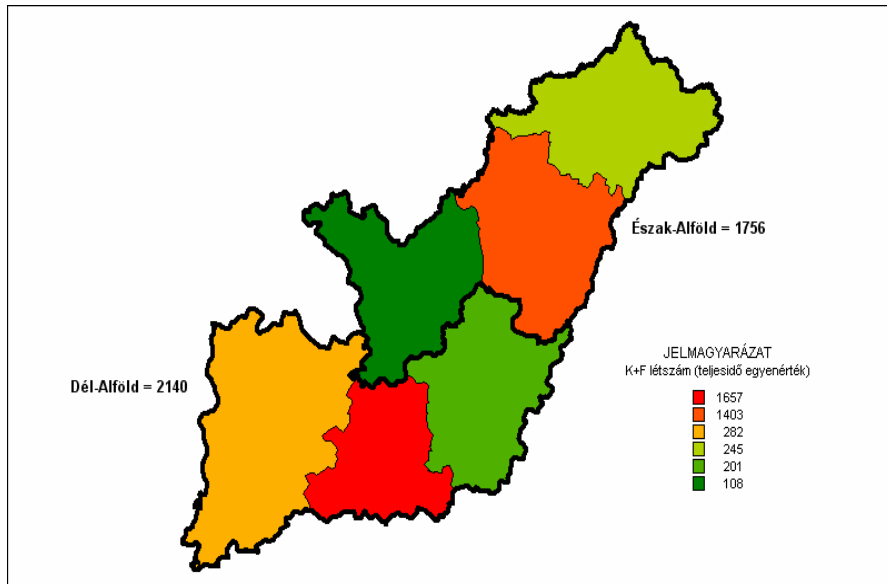
<sup>99</sup> A két egyetemváros társadalmi-gazdasági potenciálja nyilván nélkülözhetetlen volt abban, hogy Budapesten kívül ebben a két megyében voltak kiemelkedők a GDP arányos kutatás-fejlesztési költségek. (Smahó M. 2005. 76.o.)

Az újratemmelhető szellemi tőkére átfogó mutató a kutató–fejlesztő létszám. Elgondolásunk szerint a kutató fejlesztő helyek területi megoszlása jellemzi a gazdaság és a foglalkoztatás szerkezetét. Nem meglepő, hogy Budapesten van az országos létszám kétharmada. A kutatás-fejlesztés dominanciája még a felsőoktatási központtal rendelkező megyék társadalmi-gazdasági életére sem igazán jellemző. A két Alföldi régió K+F létszámában lévő különbség különösen az észak-magyarországi adatokhoz képest tekinthető alacsonynak<sup>100</sup> (6. térkép).

Így megállapítható az, hogy a klasszikus egyetemi-főiskolai központokban kialakuló tudás- és tudományparkok hatása a települési határokon megáll. Ezért tartjuk fontos, az innovációs pólusokhoz kapcsolódó fejlesztési iránynak a diffúzió támogatását, hiszen ez a folyamat meghatározó a digitális írástudás terjesztésében is.

**6. térkép Kutató-fejlesztő létszám az Alföldön (K+F létszám (teljesítő-egyenérték 2001)**

Forrás: saját szerkesztés, KSH2001.



100 Heves megyében 169; Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 598, Nógrádban 10 kutató-fejlesztő helyet regisztrálhattunk az évezred elején. Fontos megállapítanunk azt, hogy a periférikus kistérségekkel inkább jellemezhető megyékben - Jász-Nagykun-Szolnok, Heves és Békés megye (Baranyi B. 2004. 15.o.) - a K+F létszám 200 alatt volt.

### **3. A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi vonásai az empirikus kutatások tükrében**

A digitális egyenlőtlenségek pontosabb felvételére nagymintás, kisebb területi egységre vonatkozó információs társadalom vizsgálatok még nem terjedtek el, a speciális területi és társadalmi hátrányok a World Internet Project magyarországi kutatási jelentéseiben<sup>101</sup> is szerepelnek.

Csepeli György úgy véli (Csepeli Gy. 2002), hogy a cezúra a városi és a falusi lakóhely között húzódik. A falvakban élők ma még szinte áthághatatlan akadályokkal számolhatnak, ha részeivé kívánnak lenni a hálózat világának. Disszertációnkban ezért a klasszikus, használatra vonatkozó felmérések szintézise mellett foglalkozunk a leszakadó társadalmi csoportokra fókuszálunk. A kérdést társadalomtörténeti vonatkozásból (tömegkommunikációs vizsgálatok), intézményi oldalról (közösségi hozzáférési pontot – teleházat – ,illetve szociális földprogramot működtető települések felmérése, valamint területfejlesztési dokumentumok tartalomelemzése) közelítjük meg. Klasszikus kérdőíves felmérést a roma társadalmi csoportok körében megtalálható, s a digitális tőkéhez kapcsolódó tágabb stratégiákkal, cselekvéstípusokkal, attitűdökkel kapcsolatosan idézünk.

#### **3.1. Tömegkommunikációs vizsgálatok a hagyományos és a modern média körében**

##### **3.1.1. Települési sajtó-történelem – kommunikációs centrumok és perifériák az Észak-Alföldön**

Ismert, hogy a tömegkommunikáció nemcsak klímát teremt az innovációs folyamatok befogadáshoz, hanem gerjeszti és közvetíti is a modernizációhoz kapcsolódó értékeket, normákat, magatartásmintákat, életmódelemeket.

A tömegkommunikáció társadalomtörténetének egyik teoretikusa, Habermas úgy vélte, hogy a kapitalizmus dimenzióinak (árutermelés, magántulajdon és piac) megjelenésével az irodalmi-értelmiségi nyilvánosság megjelent a mindennapok fogyasztási szférájában (Habermas, J. 1993)

---

<sup>101</sup> A 2001-es kutatási jelentés a területi hátrányokat települési szinthez köti: a budapestiek 44 százaléka használ számítógépet és 26 százaléka internetet, a községekben élőkénél ezek az arányok csak 21 százalékot, illetve 11 százalékot tesznek ki. A megyeszékhelyeken élők körében a számítógép- és internet-használat aránya a budapestihez áll közelebb (41 százalék a számítógép - és 24 százalék az internet-használók aránya), míg az egyéb városokban élők között az arány inkább a községekben élőkhez áll közel (Rigler A. 2002).

Az urbanizációs folyamatoknak is jelentős szerepük van a folyamatban, hiszen a városi tér átveszi az arisztokrácia szalonjainak funkcióit, így maga a nyilvánosság is megváltozik. A nyomtatott tömegsajtó XVII. százada a hírtermelés hálózati csomópontjaként Antwerpen, Köln, Prága, Bécs, Velence és Róma szerepét értékelte fel, ráadásul ezek mind tranzitállomásokká formálódtak egy-egy óriás régióból érkező hírfolyam gyűjtő-és elosztóhelyeként. A korszak végére Párizs, Berlin, Bécs és Isztambul tengellyel a modern diplomácia is létrehozta a maga információs csomópontjait, akárcsak a tudomány, amely Londont és Párizst repítette előre (G. Etényi 2004. 49. o.) 102.

Ismert, hogy a sajtó léte a nyilvánosság mérhető formája. Azonban a rejtett információáramlások csatornái a faluközösségekben sajtó nélkül is működtek. Erről ír Bánlaky Pál a Riadt tunyaság című szociográfiájában: „Napjainkban ez a működés jóval lassúbb, talán azért mert kevesebb a »társadalmi neuron«, kevesebb az információ átadására szolgáló alkalom és kevésbé intenzívek a kapcsolatok” (Bánlaky P. 1993. 11. o.)

A nyilvánosság szerkezetváltozásában fontos szerepet játszanak azok a kis, kultúraépítő közösségek, amelyek fontos értéket jelentenek az értelmiségiek körében<sup>103</sup>. Azonban a tömegkommunikációs tartalmakat értő közönség számának növekedésével a társadalmi státus hasonlósága egyre kevésbé határozta meg a kommunikációt, az információszerzést. Nagyon lényeges változásnak tartjuk azt, hogy – hasonlóan az internetes tartalmak terjedéséhez - megkezdődhetett az információ kihelyezése, outsourcingja (Csepeli György kifejezése).

A társadalom és az egyén előlép a homályból, oly részletesen, minden életmegnyilvánulásaiban, mint még soha az emberiség történelmében – írja erről a folyamatról Hajnal István (Hajnal I. 1936. 142.o.).

---

<sup>102</sup> Emlékeztetünk arra, hogy az előbb említett kommunikációs központok közül számos megtalálható Európa 10 legerősebb gazdasági potenciájú régióiban.

<sup>103</sup> Angliában a kávéházak, pub-ok teremtik meg az újszerű nyilvánosságot, míg Franciországban a szalonok nyitnak a nyilvánosság felé, és engedik be az olykor rang nélküli értelmiséget. Németországban, ahol inkább a vidéknek van ebben a korszakban erősebb szerepe, a tudós társaságok, baráti összejövetelek adnak helyet az irodalmi diskurzusoknak, ám ők kizárják a nyilvánosságot, és megmaradnak titkos asztaltársaságoknak.

Ezért gondoljuk úgy, hogy azok a térségek, ahol az információ-érzékenység és intenzitás jól kitapintható a modernizáció egy korábbi szakaszában, és hagyományai vannak a kommunikációs médiumok használatának, nagyobb valószínűséggel látnak társadalom - és területfejlesztési lehetőségeket az infokommunikációs eszközök fejlesztésében, így nagyobb eséllyel lesznek képesek kiaknázni a fejlesztések adta alternatívákat (pl. távmunka), mint azok a térségek, ahol a társadalom tömegkommunikációs intenzitása kevésbé érhető tetten.

A települési közösségek kommunikációs lehetősége véleményünk szerint azonban a lokális társadalmi környezetben jelenthet folyamatosságot. Állításunkat a megszakított polgárosodás elméletével is alátámasztjuk. Szelényi vélekedése szerint a lappangó kontinuitás nem csupán a makrostruktúrában nyilvánul meg, a habitusátadás fontos tere ugyanis a családi szint (Szelényi I. 1992.).<sup>104</sup>

A közelmúltba történő visszatekintéssel lényegében az volt a célunk, hogy az információs társadalom típusú fejlődést (főként a centrum és a periféria értékpár, illetve a közösségi-társadalmi dimenziók alapján) történelmi síkba helyezzük. A fejezet tartalomelemzésen alapuló kutatásában<sup>105</sup> (egyfajta modellvizsgálatként) az Észak-Alföldi régió kistérségei szerepelnek.

A tartalomelemzés eredményeként megkülönböztethetünk a kommunikáció szempontjából inaktív, és aktív térségeket. Aktívnak tekintjük azokat a térségeket, ahol több különféle témában, különböző időközönként megjelenő médium szolgálja a helyi társadalom igényeit és a kommunikációban az ún. professzionális szerkesztőgárda mellett civil szerveződések is szerepet kapnak<sup>106</sup>.

Az azonban véleményünk szerint egy térség infokommunikációs érzékenységének és lehetőségeinek vizsgálata nemcsak aktív és kevésbé aktív területek kommunikáció kutatását jelenti, hanem sokkal inkább a hagyományos, települési szinten értelmezhető, de a társadalmi affinitást meghatározó egyenlőtlenség-párok elemzését is.

---

104 Mindezek mellett a megszakítottság jelző a modernizációs „mainstreambe” való visszatérés folyamatára és helyi közösségek reneszánszára is érvényes (Hankiss E. 2002.).

105 Az 1960-70-es években mozgalom indult a helytörténet iránt érzékeny könyvtárosok, levéltárosok körében, hogy a Kiegyezéstől 1968-ig terjedő időszakban megjelent írott sajtótermékek bibliográfiáját elkészítsék. Ez az Észak-Alföldi Régió mindhárom megyéjében, a megyei könyvtárakban és a levéltárakban meglévő gyűjtemény tette lehetővé ezt a tartalomelemzést. A gyűjtemény pontos hivatkozása a felhasznált irodalom fejezetben történt.

<sup>106</sup> A tartalom elemzés szempontjait a Függelékben közöljük.

A régió három megyéje közül 246 és 264 db, bibliográfiában megjelent sajtótermékkel Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye az első, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a tartomelemzés keretét adó gyűjtemény 141 lapot rendszerezett.

Jász-Nagykun Solnok megyében<sup>107</sup> is a centrum szerep érvényesült a társadalom megszólítása szempontjából, mert a megyeszékhely központú kistérségében jelent meg a lapok közel 40 százaléka.

Majdnem ugyanennyi az aránya a megye két, komolyabb tradíciókkal rendelkező térségében napvilágot látott sajtóterméknek is. Az összes kiadvány egynegyede a karcagi, közel ötöde, pedig a jászsági térségben jelent meg. A másik három területen a megjelent kiadványok összesen közel 15 százaléka található meg<sup>108</sup>.

Fontos elmondanunk, hogy a megye központi fekvésű és szerepű térségében kizárólag Solnok városa rendelkezett kiadvánnyal, míg a másik két kommunikatívnek tekinthető térség több települése (pl. Jászdózsza, Jásztelek, Jászladány) is bekapcsolódott az információátadás folyamatába.

A legtöbb kiadvány első megjelenése a Kiegyezést követő évtizedekre, majd az 1931-49, illetve az 1950-1968 között időszakra tehető<sup>109</sup>.

A vizsgált időszak legkorábbi szakaszában a mai solnoki és jászberényi kistérség településein<sup>110</sup> jelentettek meg kiadványt. A megyében vizsgált 246 sajtóorgánium fele nem élte meg az 1 évet.

Sajtótörténeti kutatások alapján ezek a lapok alacsony példányszámban jelentek meg, s ezért valószínűleg nem is terveztek számukra tartós piaci jelenlétet (Vadász I. 1995.).

---

<sup>107</sup> A bibliográfiai gyűjtemény 1867-1968 között 246 db folyóirat, hírlap vizsgálatát eredményezte.

<sup>108</sup> Mezőtúr térsége a vizsgálat idején nem volt önálló, így eredményei nem jelennek meg a kutatásban.

<sup>109</sup> Vadász István a Közép-Tiszavidék kisvárosairól szóló doktori munkájában (Vadász I. 1995) hangsúlyozza a sajtó közösség-és kultúra-alkotó szerepét. Elemzésében azt látjuk, hogy bár a Közép-Tiszavidék vállalkozásai között a nyomdát minden településen megtalálhatjuk (a hozzáférés lehetősége tehát adott), hírlapot-folyóiratot csak 5 településen (Heves, Mezőcsát, Polgár, Tiszafüred) jelentetett meg a helyi közösség (a társadalmi igény azonban meglehetősen eltérő).

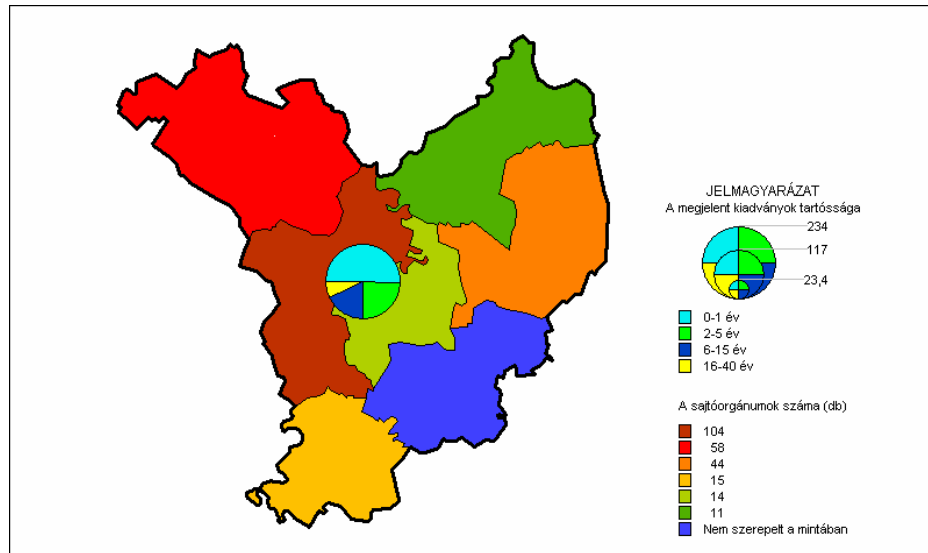
<sup>110</sup> Egy példa a korabeli lap átalakulására: Jászárokszálláson 1923-ban indult útjára „Jászvidék” címmel egy periodika, amely egészen 1944-ig jelent meg. A még fellelhető lapszámok mikrofilmen megtekinthetők a könyvtárban. Aztán hosszú ideig csend lett, majd 1990-ben indult ismét útjára az újság, amely külső megjelenésében a régi lappal analóg. A közéleti havilap felelős kiadója 2004-től a városi könyvtár lett. A havilap kizárólag helyi és jászsági problémákkal és hírekkel foglalkozik.



A legtöbb kiadvány azonban 5 évet élt, azután általában beolvadtak egy nagyobb lapba, vagy eltűntek az olvasó szeme elől. A kiadványok alig tizede jutott túl a 15. évfolyamon. A legpatinásabb életkorú lapokat a szolnoki és jászberényi térségben találhatjuk.

**7. térkép A sajtóorgánumok megjelenése és tartóssága Jász-Nagykun-Szolnok megyében kistérségenként (1867-1968)<sup>111</sup>**

Forrás: saját kutatás és szerkesztés



A gyakrabban megjelenő kiadványokat zömmel a szakértelmiség szerkeszti, míg a civil szervezetek, fórumok, illetve politikai szervezetek többnyire folyóiratok, vagy negyedévente megjelenő, időszaki kiadványok megjelentésében segítettek.

A jelenlegi szolnoki kistérségben jellemzően civilek, és szakértelmiségiek szólították meg a lokális társadalmat. Karcag és Jászberény esetében inkább a szakértelmiségieknek nevezett csoport volt jelen a lapkiadásban. A jászsági kistérség politikai aktivitás szempontjából pezsgő életet tükröz, hiszen itt a politikai pártok által kiadott sajtótermékek száma megegyezik a szolnoki kistérségben megjelentekével.

A legtöbb orgánum általános közéleti hírekről, politikai témákról számolt be. A kiadványok profiljában a közgazdaságtant és a művészeteket kell kiemelnünk. A különféle közlemények, és a híradó műfaja az, amelyek többnyire civil szervezetek által kiadott egyszeri kiadványok voltak, szép számmal jelentek meg a megyében.

<sup>111</sup> Összesen 234 kiadvány.

A tendenciák közül fontos kiemelnünk azt, hogy a közigazgatási és jogi témájú kiadványok kizárólag Szolnokon jelentek meg, ami feltételezhetően a város közigazgatásban betöltött szerepéhez kapcsolódott.

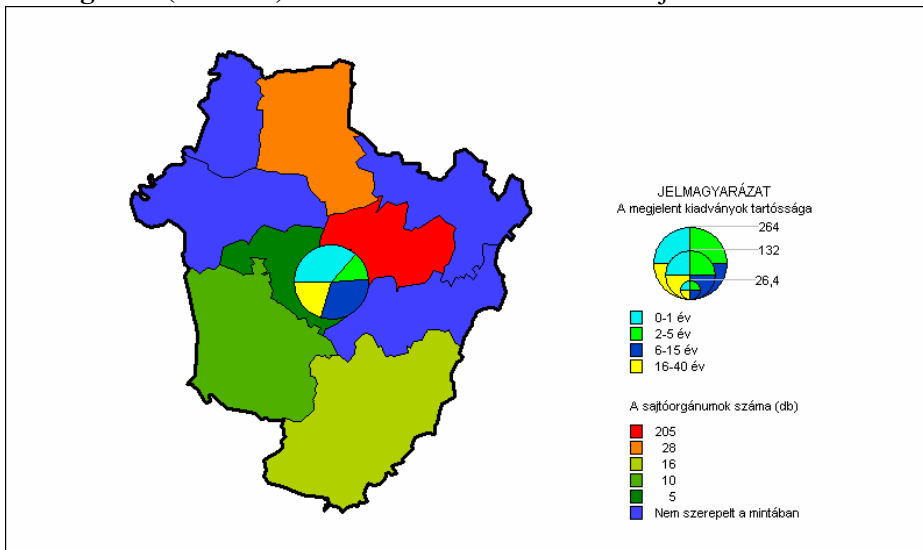
A Hajdú-Biharban fekvő térségekben főként a központi települések társadalma jelentetett meg nyomtatott sajtót. A bibliográfia szerint úgy tűnik, hogy nincsenek jelentős kommunikációs alközpontok. A legtöbb kiadvány, a cívisváros komplex centrum szerepéből adódóan Debrecenben jelent meg. A legkevesebb kiadványt ebben az időszakban a mai hajdúszoboszlói, a püspökladányi és a berettyóújfalui (klasszikus belső periferiához tartozó) kistérség települései mondhattak magukénak.

A helyi nyilvánosság szerkezetváltásában az első „sajtóbomm-korszak” a Kiegyezés és századforduló közötti évtizedekre, valamint az első világháború idejére esett. A társadalom demobilizálásának évtizedeiben (1950-1968 között) a megyében megjelent lapok száma csaknem a felére csökken.

Hajdú-Biharban a régió egyik legstabilabb sajtótörténetét jegyezhetjük fel, mert a megjelent kiadványok több mint fele megérte az egy évtizedet, negyede büszkélkedhet majd negyedévszázados, vagy több évtizedes megjelenéssel, s csak alig harmaduk nem élte meg a második évfolyamát. Az éveken át megjelenő periodikák főként a debreceni és hajdúszoboszlói térséghez kötődnek. Ez utóbbi azért említésre méltó, mert a megye egyik legkevesebb kiadvánnyal rendelkező kistérsége is egyben.

**8. térkép A sajtóorgánumok megjelenése és gyakorisága Hajdú-Bihar megyében kistérségenként (1867-1968)<sup>112</sup>**

Forrás: saját kutatás és szerkesztés



<sup>112</sup> Összesen 264 kiadvány.

A legkommunikatívabb debreceni térségben minden téma reprezentálja magát, a közigazgatási és jogi témájú kiadványok (hasonlóan Szolnokhoz) csak itt lelhetőek fel. Az agráriummal foglalkozó kiadványok Debrecenen kívül Berettyóújfalu térségére jellemzőek. A kevésbé kommunikatív területeken csak az általános közéleti kérdések jelennek meg.

A szakértelmiségiek (a múlt század médiamunkásai) minden térségben reprezentálják magukat. A két legkommunikatívabb területen érvényesül leginkább a civilek szerepvállalása. A püspökladányi térségben, ahol a legkevesebb kiadvány jelenik meg, csak a politikai pártokhoz kötődő szervezetek vállalnak szerepet a helyi társadalom informálásában.

A vallási témájú kérdésekben az egyházi hivatalok jelentetnek meg kiadványokat, itt a vallási gyülekezetek, civil szervezetek kis számban vállalnak szerepet. A legtöbb civil megnyilvánulás a híradás, tájékoztatás témakörében jelenik meg. Az ilyen témájú kiadványok jellemzően egyszeri megjelenésűek.

Debrecen tudományos életének kisugárzásával magyarázható az, hogy a szakkollégiumok, kollégiumok köré szerveződött csoportok (civilek) gyakran jelentetnek meg ismeretterjesztéssel foglalkozó sajtótermékeket.

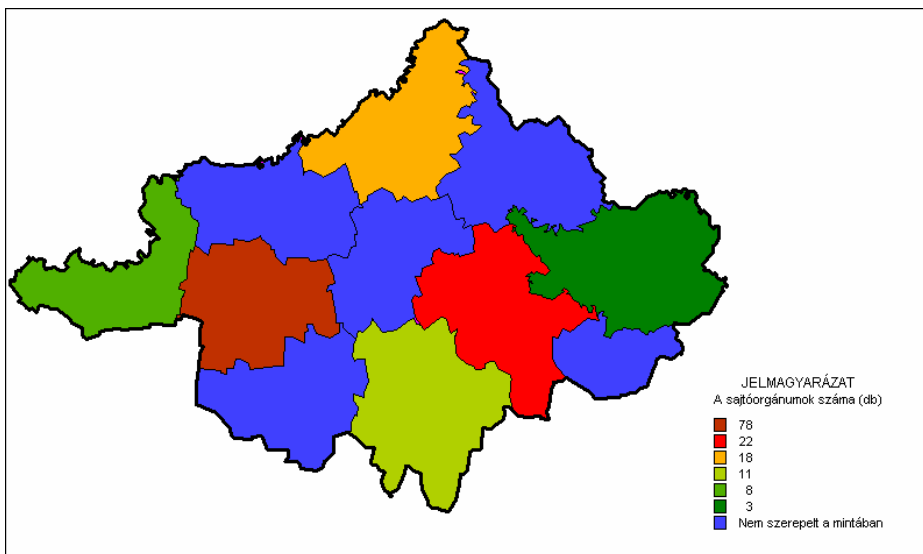
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 140 kiadvány került az elemzésbe. Természetes, hogy a legtöbb sajtóorgánium a nyíregyházi kistérségben (főként Nyíregyházán) jelent meg, de a mátészalkai térség<sup>113</sup> is élenjárt a társadalmi nyilvánosság bővítésében. Legkevesebb periodika a fehérgyarmati kistérségben látott napvilágot.

---

<sup>113</sup> Mátészalka 1920-1950 között Szatmár-Bereg-Ugoicsa vármegye székhelye volt. Napjaikban Szatmár fővárosának is nevezik (Baranyi B. – Balcsók I. 2001. 1008. o.)

9. térkép A sajtóorgánumok megjelenése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kistérségenként (1867-1968)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés



A legtöbb lap az 1867-1931 közé eső időszakban jelent meg, az 1950-es évektől azonban a makrofolyamatok ebben a megyében is visszafogják a helyi sajtótermékek megjelenését. A megyében megjelenő lapok többnyire megélték a „kamaszkort” (15 év), de természetesen itt is nagyon sok kiadvány már nem tudott megjelenni a második évfolyammal.

Hasonlóan az előző vizsgálati eredményekhez, a régió harmadik megyéjében is a napi politika és általános közélet kérdései kaptak inkább a hangsúlyt a témákban, de a vallás és művészet témáját felkaroló lapok is nagy számban jelennek meg a térségben.

A nyíregyházai, a mátészalkai és a kishárvai kistérség lapjai szinte minden témában jelen vannak a helyi nyilvánosságban.

A mezőgazdaság mellett az ismeretterjesztő, tudományos, és vallási témájú lapokban inkább a civilek szerepelnek felelős kiadóként. Az egyházi hivatalok a vallási szocializáción túl a politikát és ismeretterjesztést is felvállalják, de politikai szervezetek is jelentetnek meg vallásos témájú kiadványokat. Közigazgatás és jogi témában főként a megyeszékhelyen megjelent sajtótermékeket lehet megemlíteni.

A vizsgálati eredmények alapján megkülönböztethetőek az információ szempontjából érzékeny, illetve kevésbé érzékeny (aktív és kevésbé aktív) térségek. Az előbbibe sorolhatók a Jászberény, Karcag, Szolnok, Debrecen, Hajdúböszörmény, Nyíregyháza és Mátészalka központtal rendelkező földrajzi egységek.

Fontos települések közötti kontextusra utal az, hogy azok az aktív kistérségek, ahol a központok megyeszékhely szerepet is betöltenek, kevesebb egyéb település képes kiadványokkal megjeleníteni, mint a nem megyeszékhelyű központú térségekben. Az aktív kistérségekben zömmel közép – és felsőoktatási centrumok is találhatóak. Mindez az információ átadásának, befogadásának sokszínűségét eredményezi. Szembetűnő, hogy szinte kizárólag csak ezekben a térségekben jelentkeznek civil szervezetek kiadványokkal.

Az előző területekkel szemben lényeges különbség az, hogy a tiszafüredi, kunszentmártoni, hajdúszoboszlói, püspökladányi és fehérgyarmati központú, a tömegkommunikáció szempontjából inaktívnak minősíthető kistérségekben megjelent kiadványok zöme időszaki jellegű, s a helyi hatalom egyoldalú tájékoztatási eszközeként funkcionált<sup>114</sup>.

Ezen kistérségek nyilvánosságában meglévő zártsága mellett jellemző mutató még az is, hogy klasszikus, önszerveződő civil szervezet – az egyház intézményén, és politikai szervezeteken kívül – nem foglalkozott lapkiadással a bibliográfia adatai szerint. Úgy gondoljuk ezért, hogy a kibertér társadalmi igényeit a széles társadalmi nyilvánosság, a hálózatok és a kulturális tőke biztosíthatja.

Érdekes történelmi összefüggésre juthatunk akkor, ha összevetjük a sajtótartalomelemzés eredményeit és Jász-Nagykun-Szolnok megye kistérségeinek információs társadalom indexét (Kanalas I. - Szarvák- T. Hargitai J. 2002, Kanalas I. 2004). Ebből a kutatásból kiderült, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében (mint egy mintatárségben) érvényes az a hipotézis, amely szerint azok a települések, ahol a modernizáció egy korábbi szakaszában nyomai vannak társadalmi hálózatoknak és azok információérzékenységet tanúsítanak, ott a későbbiekben mindez tovább gerjesztheti a már meglévő információs-kommunikációs aktivitást, előnnyel lesznek képesek kihasználni az infotechnológiai fejlettségre épülő gazdaságfejlesztési programokat.

A 2002-ben történt programkészítés során a megyeszékhely és kistérsége (ahol a nyomtatott sajtó megjelenése volumenében, tartósságában és témagazdaságában magasan az első volt), az információs társadalom transzfer központja minősítést kapta az index készítése során. Az információs fejlődést követő területek elnevezés pedig a jászberényi és a karcagi kistérség információs társadalom fejlettségét tükrözi.

---

<sup>114</sup> Híradó tanácsulésekről, vagy a helyi termelőszövetkezet közlönyei stb.

Ez a két, karakteres kistérséget lefedő terület alapvetően alacsonyabb volumenű, de több kisebb központra kiterjedő társadalmi nyilvánosságot érintő jellemzővel rendelkezett a múltban, amiből napjainkig átörökölt néhány tényezőt, mert a tervekészítők úgy fogalmaztak, hogy a „kistérségek meglévő társadalmi-gazdasági adottságai tovább gerjeszthetik a már meglévő információs-kommunikációs aktivitást” (Kanalas I. – Szarvák T. - T. Hargitai J. 2002).

Az információs fejlődésre várakozó kistérségek<sup>115</sup> között azokat megyei területeket találjuk, amelyek már a lokális társadalmi nyilvánosság alakításában is lemaradtak, s most, az információs társadalom terjedése során is számos társadalmi-gazdasági válságjelenséggel (alacsony gazdasági teljesítmény, munkanélküliség, etnikai kérdések, alacsony iskolázottság, infrastrukturális problémák, új tudások befogadása stb.) küszködnek.

### **3.1.2. Az info-kommunikációs technológia alkalmazása - Település és közösség megjelenése az önkormányzati honlapokon**

Angelusz Róbert megfogalmazza azt, hogy amíg a hagyományos tömegkommunikációból hiányzik a szociális jelenlét, az interaktivitás, a net és a számítógép által közvetített kommunikációban a gyors visszajelzés lehetősége potenciális adottság (Angelusz R. 2000).

Ezért véljük úgy, hogy az internet felfogásunk szerint olyan nyilvánosság-bővítő eszközt jelent, mint egykor az újságok. Úgy véljük ezért, hogy vizsgálatunk alapsokasága, az alföldi önkormányzati portálok, honlapok<sup>116</sup> terjedése segíti a lokális identitás növelését, a települési hálózati közösség kialakulását, amely erősíti az esélyegyenlőséget, s a demokratikus magatartásformákat.

Teljeskörű honlap-elemzésünkben<sup>117</sup> ezért egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a települési önkormányzat webes felülete mennyire vállalja fel a közeleti-közösségi fejlesztést. Az internetes közeletfejlesztés és elvárások alapján a honlapok akkor tekinthetők innovatívnak, ha elérhető róluk a közgyűlési napirend, szerepelnek rajtuk az előterjesztések, létezik helyi rendeletár, települési költségvetés. Fontos rész még a közszolgáltatások és a közszolgáltatások működtetéséért felelősök megnevezése, valamint a panasztétel lehetősége, illetve a helyi értéktérkép: a vagyonhasznosítás,

---

<sup>115</sup> Ezek a törökszentmiklósi, a kunszentmártoni és a tiszafüredi kistérségek.

<sup>116</sup> Tágabban fogalmazva: a digitális tudás és eszköztár.

<sup>117</sup> A vizsgálatot 2006 februárjában bonyolítottuk le. A kutatás során azokat a honlapokat érintettük, amelyeket településnév domainnel (Pl. [www.nyiregyhaza.hu](http://www.nyiregyhaza.hu), [www.szolnok.hu](http://www.szolnok.hu), [www.debrecen.hu](http://www.debrecen.hu) ) jegyezték be.

befektetés, turizmus és a helyi programok leírása. A vizsgálat külön eleme az ún. virtuális térkapcsolat feltérképezése.

A fogalom elemzésekor a települések weblapjait vesszük kiindulópontnak. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a települési hálózati megjelenítés<sup>118</sup> egyfajta lokális és tágabb (mikro-makro) terek közötti kapcsolatok generálását is jelenti. Külön elemzési irányt jelentett a netes térkapcsolatok feltárása. Elemzésünkben azt térképeztük fel, hogy hova juthat el az adott honlapról az érdeklődő. Így folyamatos táguló terek megnevezésével megnéztük azt, hogy van-e link az adott kistérségi települések, kistérségi központ honlapjára, van-e közvetlen elérés egyéb megyei településekre, a megyeszékhelyre, régiós településekre, régiós városokra, régióközpontokra, magyar testvértelepülésekre, határokon túli testvértelepülésekre, illetve fővárosi vagy más európai oldalakra.

Tapasztaltuk, hogy a Dél-Alföld településeinek közel kétharmadában, az Észak-Alföld településeinek alig 40 százalékában van önkormányzati honlap<sup>119</sup>. Az Észak-Alföldet alkotó megyék közül a Jász-Nagykun-Szolnok és a Hajdú-Bihar megyei települések közül az átlagnál többnek van honlapja. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések a régiós átlagnál kevesebb portállal rendelkeznek. Amíg a települési honlapok elterjedtségében az Észak-Alföldön 16 százalék a különbség, a megyék között a Dél-Alföldön ez a szórás alig 5 százalék.

A honlapok kevésbé alkalmazott fejlesztési elemeinek tekinthetők a hálózati térkapcsolatok megjelenítői, az ún. linkek. Az Alföld déli régiójában minden negyedik önkormányzati honlapról, az északi régiójában pedig közel minden tizedik települési portálról van közvetlen eljutási lehetőség a fentebb meghatározott területi egységekre<sup>120</sup>. Az észak-alföldi megyék közül, bár az „Alföld-szíve” földrajzi pozíció betöltése generálhatna ilyen irányokat, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei települési honlapok alig 5 százalékának van netes térkapcsolati dimenziója. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében – bár a települési honlapok elterjedtsége a régiós átlag alatti – viszont majdnem minden tizedik önkormányzati honlapnak van ilyen közvetlen térkapcsolati útja.

---

<sup>118</sup> Sokak szerint a települési webes megjelenések olyan (kvázi kikötői) szerepet töltenek be a lokalitás életében, mint két évszázaddal ezelőtt a vasúti állomások és a folyami kikötők.

<sup>119</sup> Ennek az eredménynek egy háttérmagyarázatát a regionális információs társadalom stratégiában (HBMÖ IK 2005.) találtuk meg. A dokumentum szerint az önkormányzatok költségvetésük 0-1 százalékát fordítják informatikai fejlesztésre.

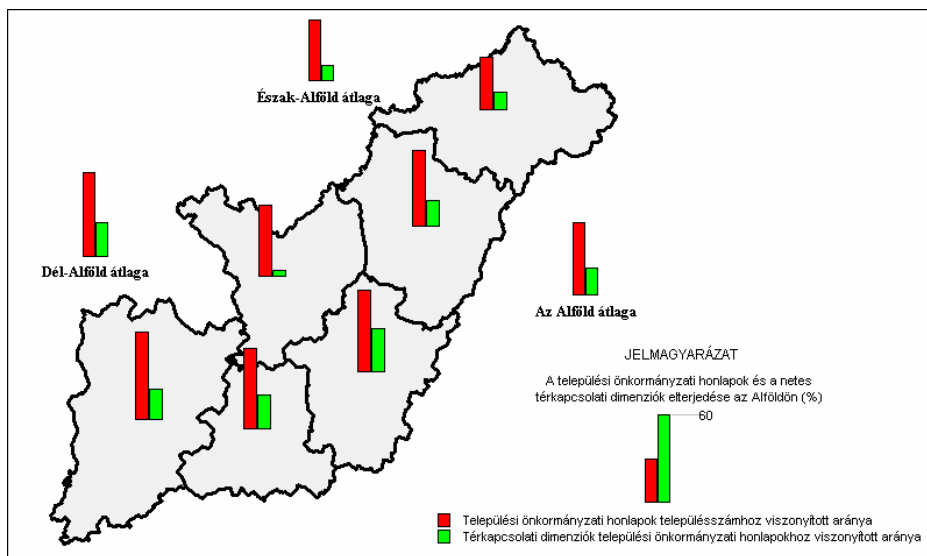
<sup>120</sup> Az alföldi települési önkormányzati honlapok közel negyedében volt lehetőségünk a netes térkapcsolatok vizsgálatára.

A Dél-Alföldet alkotó megyékben annak ellenére, hogy a települési honlapok nem mutattak statisztikailag értékelhető eltérést, a térkapcsolati lehetőségek már jobban differenciálódnak.

A Békés megyei települések honlapjainak közel harmada, a Bács-Kiskun megyeieknek közel negyede rendelkezik ilyen elérési utakkal. (10. térkép).

Fontos látnunk, hogy a dél-alföldi települési honlapokról leginkább az európai oldalak, illetve a fővárosi bejegyzésű internetes portálok, valamint a határon túli testvértelepülések oldalai érhetőek el közvetlenül. Főként Bács-Kiskun megyében jellemző a kistérségi netes térkapcsolatok megjelenése és a megyeszékhelyre, régióközpontokra való közvetlen utalás a települési honlapokon.

**10. térkép A települési önkormányzati honlapok és a netes térkapcsolati dimenziók elterjedése az Alföldön**<sup>121</sup> Forrás: saját kutatás és szerkesztés



121 Zárójelben az adott területre vonatkozó összes településszám szerepel: Dél-Alföld (254), Bács-Kiskun (119), Békés (75), Csongrád (60), Észak-Alföld (388), Hajdú-Bihar (82), Jász-Nagykun-Szolnok (77), Szabolcs-Szatmár-Bereg (229), Alföld (642).

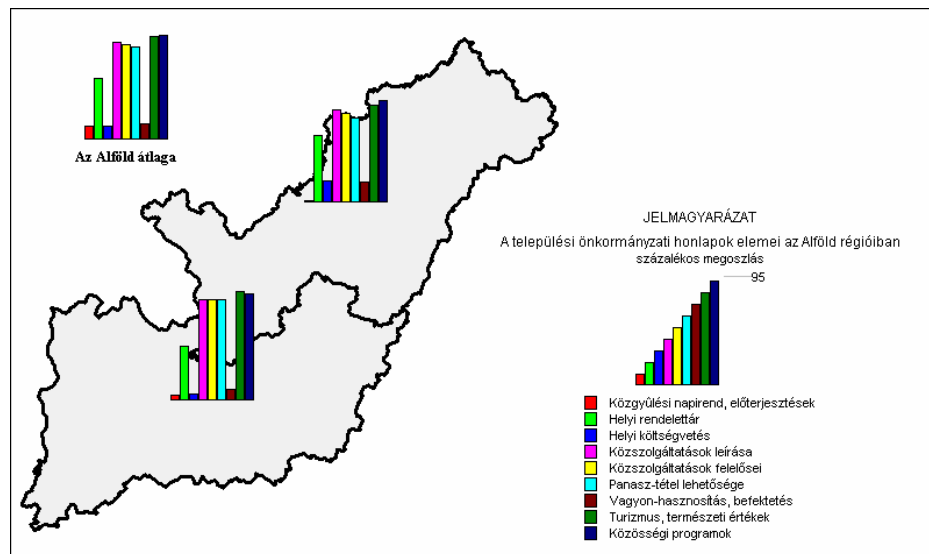


A honlapokon mindkét régióban leginkább a települések természeti adottságai, valamint a helyi közösségi programok találhatóak meg. Érdekes, hogy a közösségi programok és a turizmust serkentő értéktérkép inkább az Észak-Alföldön jellemző.

Mindezek mellett ebben a régióban található több információt a települési honlapokon általában a közszolgáltatásokról, konkrétan a közszolgáltatások működtetőiről, valamint az ezzel kapcsolatos panasztétel módjairól is. A város üzemeltetéséhez kapcsolódó interakció inkább az Alföld északi területein, az önkormányzat demokratikus működésének pontosabb társadalmasítása (közgyűlési előterjesztések, helyi költségvetés, helyi rendeletár internetes megléte) a Dél-Alföldön elterjedtebb. Ebben a régióban gyakoribb a vagyonhasznosítás és a befektetési lehetőségek webes nyilvánosságának biztosítása is (11. térkép).

Összességében az alföldi kibertérben egy turizmusra és helyi és távolabbi lakosokat csábító programközlésre; a települési közszolgáltatások terjesztésére, valamint az önkormányzati működés nyilvánosságának bővítésére használják leginkább a települési önkormányzati honlapokat a fejlesztők (megrendelők). Kevésbé van jelen a friss információk dimenziója (közgyűlési napirendek, előterjesztések), valamint a gazdasági lehetőségek társadalmasítása, kommunikációja (vagyonhasznosítás, helyi költségvetési rendelet).

**11. térkép A települési önkormányzati honlapok elemei az Alföld régióban – százalékos megoszlás**  
Forrás: saját kutatás és szerkesztés



A települési honlapok tartalmának megyei elemzése árnyaltabb képet mutat. Általánosan jellemző például az, hogy a helyi rendelettár feltétele nem jár együtt a költségvetés webes nyilvánosságával. A közgyűlési napirendek, előterjesztések is alig szerepelnek a hivatalos települési oldalakon. Leginkább Bács-Kiskun megyében gyakorlat az ilyen információtovábbítás. A helyi rendelettár webes rendszere leginkább Békés, Csongrád, illetve Hajdú-Bihar megyékben elterjedt.

Fontos kiemelnünk, hogy a közszolgáltatások hálózati tartalmi leírása a felelősök megnevezésével és a panasztétel lehetőségének leírásával történik. Láttuk korábban, hogy vagyonhasznosítás netes közzétételét nem igazán támogatják az önkormányzati honlapok tartalmának kitalálói, azonban a természeti, környezeti értékek, valamint a települési közösségeknek szóló programok webes társadalmosítása szinte minden települési honlap alkotóeleme. Különösen magas ezen tartalmak aránya a Dél-Alföld két megyéjében (Békés, Csongrád), illetve az Észak-Alföld mindhárom megyéjében (2. táblázat).

**2. táblázat A települési önkormányzati honlapok elemei az alföldi megyékben<sup>122</sup> (százalékos megoszlás)**

Megye	Közgyűlési napirend, előterjesztések	Helyi rendelettár	Helyi költségvetés	Köz-szolgáltatások leírása	Köz-szolgáltatások felelősei	Panasz-tétel lehetősége	Vagyon-hasznosítás, befektetés	Turizmus, természeti értékek	Közösségi programok
Bács-Kiskun	24	44	24	74	68	64	19	74	83
Békés	17	74	19	93	93	86	19	95	93
Csongrád	15	70	18	85	82	82	12	97	97
Hajdú-Bihar	7	58	7	74	74	74	9	91	91
Jász-Nagykun-Szolnok	5	53	5	82	82	82	13	92	89
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	41	6	98	98	98	10	99	95

Forrás: saját kutatás

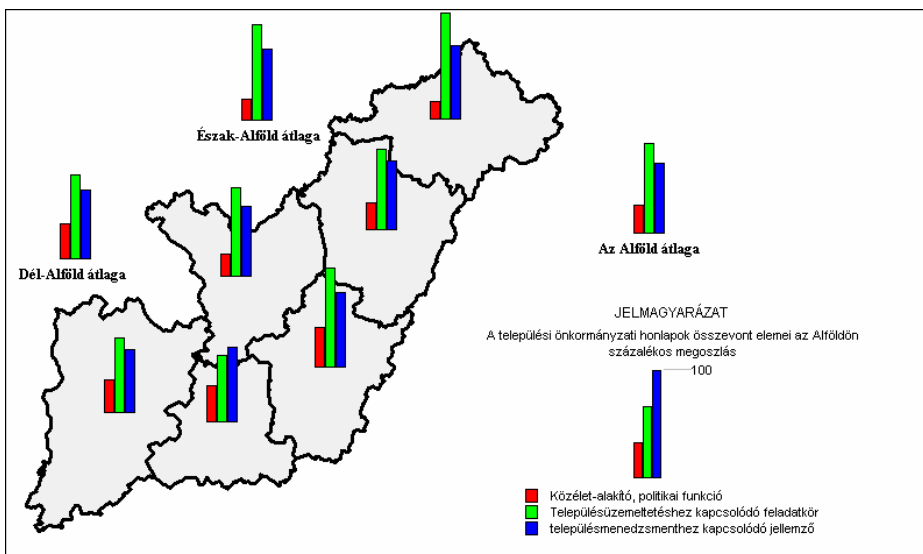
<sup>122</sup> A települési önkormányzati honlapok településszámhoz viszonyított százalékos aránya megyénként: Bács-Kiskun (60), Békés (56), Csongrád (55), Hajdú-Bihar (52), Jász-Nagykun-Szolnok (49), Szabolcs-Szatmár-Bereg (36). A települési önkormányzati honlapok településszámhoz viszonyított aránya: Dél-Alföld 58 százalék, Észak-Alföld 42 százalék.

A tartalomelemzések kategóriái alapján 3 dimenziót tudunk kialakítani. Az önkormányzati tájékoztatás egyik eleme értelmezésünkben a képviselői munkához kapcsolódik (közgyűlési előterjesztések, napirend, rendelet, költségvetés), a másik a településüzemeltetéshez, működtetéshez közvetlenül kapcsolódó feladatkörhöz (közszolgáltatások leírása, felelősei, panasztétel lehetősége), a harmadik pedig a településmarketinghez, menedzseléshez és a közösségi tájékoztatáshoz (vagyonhasznosítás, környezeti értékek, programok) kapcsolódó elemek.

Az összevont kategóriák alapján az alföldi települések honlapjai leginkább a települési önkormányzati feladatkört és a menedzselést, közösségi tájékoztatást segítik. A honlapok harmadában található a helyi politikai közélet fejlesztését jelentő tartalom.

Ez utóbbi kategória az Észak-Alföldön minden ötödik, a Dél-Alföldön közel minden harmadik települési honlapon megtalálható. A településüzemeltetéshez kapcsolódó feladatkör segítése elnevezésű tartalmi funkció a főleg a Békés, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések honlapjaira jellemző. Viszonylag alacsonyabb az ilyen típusú tartalom megjelenése Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun és Csongrád megyében. Amíg az Észak-Alföld mindegyik megyéjére jellemző az, hogy a honlap szerepet kap a településmarketingben, települési menedzsmentben, a Dél-Alföldön Békés és Csongrád megyében látjuk hangsúlyosabb szerepét ennek a funkciónak (12. térkép).

**12. térkép A települési önkormányzati honlapok összevont elemei az Alföldön – százalékos megoszlás**  
 Forrás: saját szerkesztés és kutatás



### 3.1.3. Történelmi folytonosság és/vagy jelenkori kistérségi innovációk az önkormányzati honlapok tartalmának tükrében

A honlapokon követhető kistérségi innovativitás társadalmi beágyazottságát figyelve azt látjuk, hogy az Alföldön csak két olyan, kis települési létszámú kistérség található, ahol minden önkormányzat kiépített magának egy internetes megjelenést<sup>123</sup>. A legkevesebb települési önkormányzati portál a határmenti kistérségekben (Csengeri, Fehérgyarmati)<sup>124</sup>, illetve a belső periféria vonalában (Közép-Tiszavidék, Szolnok, Tiszazug) található. Fontos megjegyeznünk, hogy a megyeszékhelyi innovációs potenciál az információs társadalom ezen szegmensében differenciáltan érvényesül, mert két olyan megyeszékhelyi központú kistérség (Békéscsaba, Debrecen) is létezik, ahol csak a centrumnak van önkormányzati hálózati megjelenése<sup>125</sup>. Ez a központokban érvényesülő nyilvánosságbővítő hatás már a korábbi sajtóelemzésünk során is jelen volt.

A társadalomtörténeti folytonosságot (talán a megszakított társadalmi kommunikáció, a nyilvánosság szélesítésének fontosságát) jól mutatja az, hogy a sajtóalapítás terén aktív kistérségek többsége (főként az erős kötődéstudattal rendelkezők: Pl. karcagi, jászsági, hajdúböszörményi, mátészalkai stb.) a hálózati megjelenés területén is aktívnak minősíthető.

Itt utalunk vissza az alföldi mezővárosok Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódó pályázati eredményeire. Úgy tűnik, hogy a megszakított fejlődési utak abban a kulturális milliőben rejlenek, amelyek kutathatók, s tudatos fejlesztéssel felszínre hozhatók. Ezek a régi-új innovációs magatartásformák hálózatos működés esetén hatékonyabban generálhatják az új társadalmi igényeket, s vehetnek részt alföldi szinten a területi különbségek csökkentésében.

Persze elmondható az is, hogy az a kistérség, amely a múltban sem rendelkezett szerves kommunikációs aktivitással, az info-kommunikációs eszközök használatában (mintaadásban) sem jeleskedik<sup>126</sup>.

---

<sup>123</sup> Hódmezővásárhelyi és a Hajdúböszörményi kistérségben 4, illetve 3 település összefogása jelenti a kistérséget.

<sup>124</sup> Ebben a dimenzióban is érvényesül a határmente „periféria perifériája” elnevezésű metaforája.

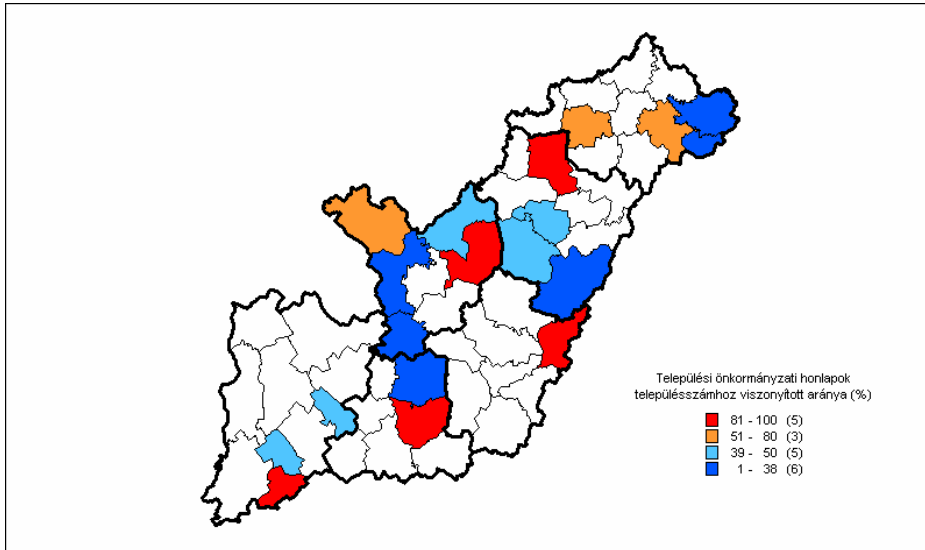
<sup>125</sup> Bár ezeken a helyeken vélhetően könnyebb lesz bevezetni az e-közigazgatás rendszerét.

<sup>126</sup> Térképünkön külön jelöljük a nyomtatott sajtó alapítása terén „aktív” kommunikációjú kistérségeket: jászsági, karcagi, szolnoki, debreceni, hajdúböszörményi, nyíregyházi és mátészalkai, valamint a nyomtatott sajtó alapítása terén „inaktív” kommunikációjú kistérségeket: tiszafüredi, kunszentmártoni, hajdúszoboszlói, püspökladányi és fehérgyarmati.

A perifériához sorolható területek kiugrási stratégiája azonban a helyi kommunikációs stratégia alakításánál is megfigyelhető. A korabeli nyilvánosság bővítésének lehetőségeiből inkább kimaradó püspökladányi kistérség önkormányzatai a webes technológia alkalmazásával igyekeznek bővíteni a társadalmi nyilvánosság keresztmetszetét, kétharmaduk ugyanis rendelkezik önkormányzati honlappal (13. térkép).

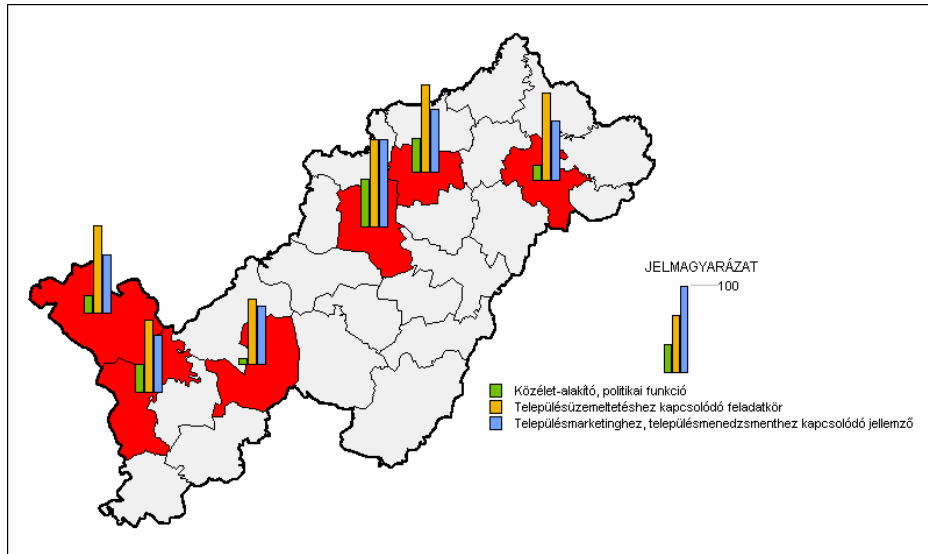
**13. térkép A társadalmi nyilvánosság bővítésének lehetőségei néhány alföldi kistérségben. Települési önkormányzati honlapok településszámhoz viszonyított aránya**

Forrás: saját szerkesztés és kutatás

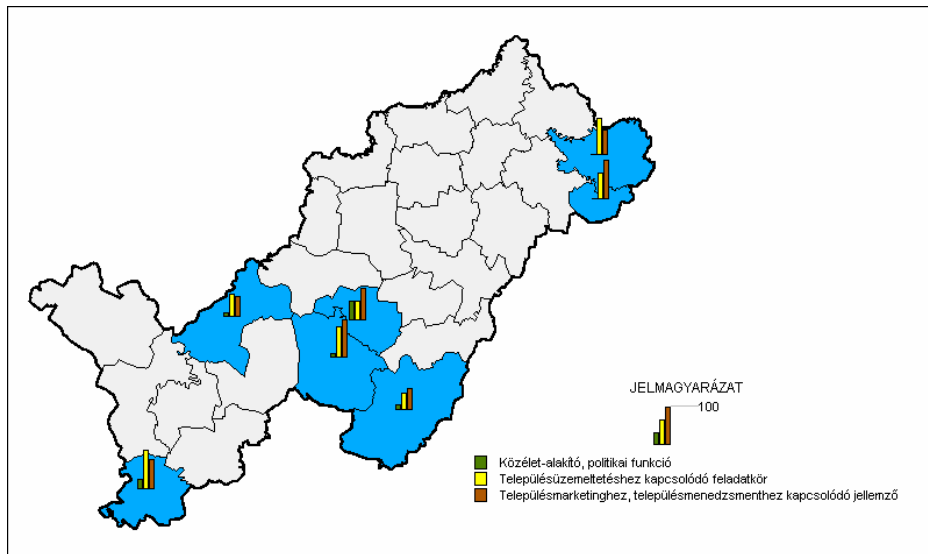


Összességében úgy látjuk, hogy azokban a térségekben, ahol a múltban aktív kommunikációs attitűdöt regisztráltunk, napjainkban az önkormányzati honlapok főként két területen támogatják a települési önreflexiót. Az egyik irány a település működtetéséhez, a közszolgáltatások széleskörű társadalmasításához kapcsolódik. Természetesen ennek a dimenzióknak is van értékorientációja, de véleményünk szerint a természeti értékek, a települési gazdasági potenciál és a közösségi programok inkább tekinthetők értékelvű kommunikációnak. Az „aktív” vagy „inaktív” kommunikációjú kistérségekben közös az, hogy honlapjaikon keresztül nem tartják lényegesnek a település (köz)politikai – rendeletalkotási (igazgatási) folyamatairól való interaktív tájékoztatást (14-15. térkép).

14. térkép A sajtóalapítás területén „aktív” kommunikációjú kistérségek települési honlapjainak vonásai  
 Forrás: saját szerkesztés és kutatás



15. térkép A sajtóalapítás területén „inaktív” kommunikációjú kistérségek települési honlapjainak vonásai  
 Forrás: saját szerkesztés és kutatás



### 3.2. A Word Internet Projektől a prominencia vizsgálatokig

A Word Internet Projekt tavalyi hazai adataiból kiderült, hogy a magyarországi háztartások 26 százalékában volt legalább egy számítógép; ez a 2001-ben mért 22százalék-os elterjedtséghez képest 4 százalékos növekedést jelent. A számítógép-ellátottság növekedésének üteme 2002-ben azonban lelassult: míg 2001-ben az előző évhez képest 29 százalékkal több háztartásban volt személyi számítógép, a 2002-es ellátottság a 2001-eshez képest már csak 14 százalékkal volt magasabb (Dessewffy T. –Fábián Z. 2003).

A digitális szakadék létét jól jelzi az, hogy a háztartások személyi számítógéppel való ellátottsága régióként jelentős különbségeket mutat. Az átlagosnál magasabb az olyan háztartások aránya, ahol van számítógép a Budapest környéki agglomerációban, és viszonylag magas a Dunántúlon is. A legkisebb arányban az alföldi háztartásokban található számítógép. Ugyanakkor éppen a Dél-alföldi Régióban mérhető az egyik legdinamikusabb bővülés: az itt mért 19százalékos ellátottság a tavalyi arányhoz képest 34 százalékos növekedést jelent, ilyen mértékű növekedés ezenkívül csak Közép-Dunántúlon tapasztalható (Dessewffy T. – Fábián Z. 2003).

A 2001-es WIP adatbázisból alkotott info-kommunikációs otthoni hozzáférési index alapján a Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli Régió relatíve jobb helyzete jelezhető. Erősen leszakadó területnek az Alföld számított, a köztes, az info-kommunikációs használatot követő földrajzi térségekhez a Dunántúl egyéb területei és az Észak-Magyarország tartozott (Fábián Z. 2002)<sup>127</sup>.

Ha a reprezentatív lakossági felmérésből alkotott területi értékeket összehasonlítjuk egy ún. prominencia felmérés<sup>128</sup> (Szarvák T. 2001) adataival is, akkor azt látjuk, hogy az ország hét régiója közül az információs társadalom fejlődése szempontjából a legelőnyösebb helyzetben lévőnek a válaszadók (a területfejlesztési partnerkapcsolatok szereplői) a közép-magyarországit és a nyugat-dunántúlit gondolták.

---

<sup>127</sup> Érdemes megemlítenünk, hogy ez az index alapján történt területi csoportosítás számos esetben megfeleltethető Kanalas Imre, KSH adatokon létrehozott tipológiájának.

<sup>128</sup> A prominencia latin kifejezés, főnévként valaminek a kiemelkedését (esetünkben bizonyos társadalmi csoportokét) jelenti. Így értelmezésünkben a prominencia a lokális társadalmi (foglalkoztatási) hierarchia csúcsán elhelyezkedő (szakértői) csoportot jelenti (Andorka R. 1997). A 2001 őszi lebonyolított vizsgálatban a területfejlesztési szereplők (regionális fejlesztési tanácsok tagjai, regionális fejlesztési ügynökségek vezetői, megyei területfejlesztési tanácsok elnökei, kistérségi megbízottak, kistérségi menedzserek) 32 százaléka küldötte vissza kérdőívünket (Szarvák T. 2001).



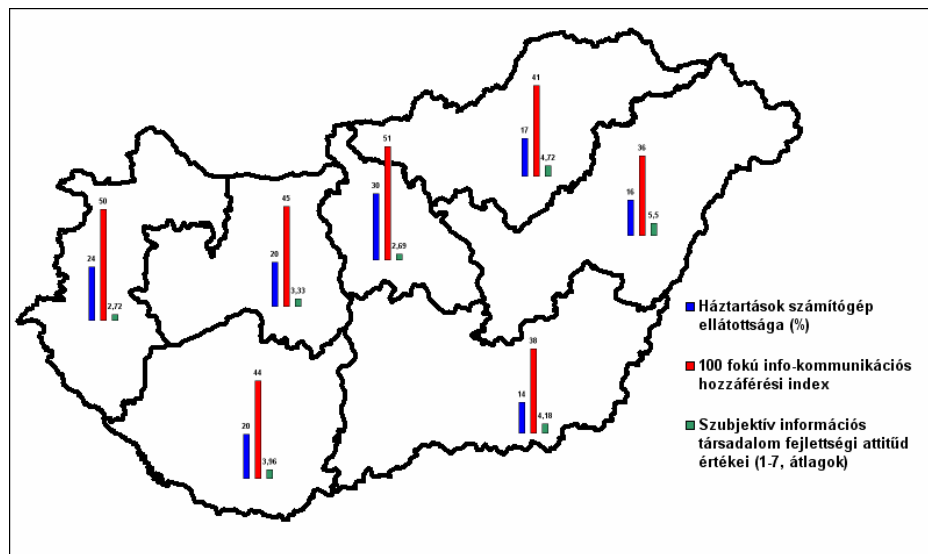
Bár a közép-magyarországi almlinta – ellentétben a nyugat-dunántúli választadókkal - a régió vezető helyét nem találja egyöntetűnek az információs társadalom kiépülése szempontjából, mert - vélhetően Pest megye eltérő társadalmi-gazdasági fejlődéséből következően - a lehetséges „helyezési” értékek (1-7) szórása a maximumot mutatja.

Átlagos fejlettségű régiók közé a dél-dunántúli és a dél-alföldi területek sorolhatók. Az átlagosnál rosszabb helyzetben volt az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi Régió. A hátrányos helyzettel a választadók többsége ezeken a területeken tisztában volt, mert az értékek inkább az alacsonyabb intervallumban szóródtak.

Összességében az info-kommunikációs hozzáférési index és a szubjektív regionális attitűdök hasonló képet, egy - a főváros erős hatása melletti - nyugat-kelet irányú digitális szakadék lejtőt rajzolnak ki<sup>129</sup>.

**16. térkép Digitális szakadék mérőszámok összehasonlítása régióként 2001**<sup>130</sup>

Forrás: Saját szerkesztés



<sup>129</sup> A digitális egyenlőtlenségek lejtője azonban közép-európai vonatkozású. Ausztriában Vorarbergnek, mint legnyugatibb tartomány lakosainak 59, Burgenland lakosainak 50 százaléka volt tekinthető számítógép használónak. <http://www.statistik.at/neuerscheinungen/ikt2003.shtml> Letöltve: 2004. április 18.

<sup>130</sup> Források:

Háztartások számítógép ellátottsága - Dessewffy T. – Fábián Z. 2003

100 fokú info-kommunikációs hozzáférési index - Fábián Z. 2002

Szubjektív információs társadalom fejlettségi attitűd értékei (1-7 intervallum, átlagok) – Szarvák T. 2001.

Érdeemes megemlítenünk, hogy a dél-alföldi és az észak-alföldi válaszadók a már idézett prominencia kutatásban más regionális válaszadókhoz képest sokkal jobban bíztak abban, hogy az információs társadalom fejlesztésének lehet szerepe a területi fejlődés felgyorsításában és válaszaikból is az tükröződött, hogy az információs társadalom fejlesztése hozzájárul a területi különbségek csökkentéséhez. Vélhetően a keleti területek információs társadalommal kapcsolatos „optimizmusa” a hagyományos kitörési utak, a modernizációs lehetőségek válságával van összefüggésben. Értékelésünk szerint mindez az átmenet évtizedében jellemző általános értékvesztett („anómias”) állapotokkal és azzal a társadalmi ténnyel lehet összefüggésben, ami a közbeszédben úgy jelenik meg, hogy – az Európai Unió periferiáján – hazánknak<sup>131</sup> (Írországhoz hasonlóan) kiugrási lehetőséget teremthet az információs korszak.

A területfejlesztési prioritásokban az utóbbi években egyre nagyobb súllyal szerepelnek a képzési és oktatási, a kutatás-fejlesztési, az egészségügyi és szociális ellátó, illetve a közigazgatási szolgáltató rendszerek, valamint a civil szervezetek - azaz a társadalmi szolgáltató hálózatok – elképzelései. Egy, a „Régiók az információs társadalomban” című kutatásunkban (Szarvák T. 2001) a területfejlesztési alrendszerben tevékenykedő prominenseket kerestünk meg. A szakmát képviselő válaszadók az információs társadalom fejlesztésében a kiemelt szerepet az oktatás- és kutatásfejlesztési programoknak, komplex humán-erőforrásfejlesztési elképzeléseknek, az e-gazdaság (e-kereskedelem, e-ügyvitel) fejlesztésének, illetve a kis- és középvállalkozások támogatásának tulajdonítanak. Az autópályaépítési, az agrárfejlesztési programirányokat és a lakásépítési projekteket a megkérdezettjeink kevésbé tekintik olyan elképzeléseknek, amelyek hatnak az információs társadalom terjesztésére.

Ebből az empirikus megállapításból is levezethető a területfejlesztés alapdilemmája, az infrastruktúra-fejlesztések, a társadalom - és gazdaságfejlesztés szükségessége és az említett alrendszerek közötti prioritások és egyensúlyi szintek meghatározásának problémája<sup>132</sup>.

---

<sup>131</sup> Így országunk leszakadó területeinek is.

<sup>132</sup> A társadalmi egyensúlyoknál érdemes kitérnünk a roma rész társadalmi csoportokra. Egy 2005-ben, cigány kisebbségi önkormányzatok körében végzett felmérésben az köszönt vissza, hogy a roma társadalmi csoportokat érintő fejlesztésekben leginkább a képzést, oktatást, valamint a szociális gondoskodást, felzárkóztatást támogatják a választott roma prominensek. Mindezek mellett fontosnak tartották a foglalkoztatást, az egészségügyet és az ifjúsági csoportok helyzetét is. A vállalkozásfejlesztés, a turizmus, az agrárgazdaság és az információs társadalom műszaki hátterének javítása azonban kevés hangsúlyt kapott (Szarvák T. 2005)

Az előzőekben említett kutatásból kiderül az is, hogy a területfejlesztésben dolgozók szerint az információs társadalom komplex fejlesztése főleg állami és a regionális szint feladata. Az információs társadalom fejlesztéséhez közvetlenül kapcsolható irányok (e-gazdaság, humán erőforrás, távoktatás, távmunka, távegészségügy stb.), valamint a digitális esélyegyenlőség koordinációja a mintánk szerint főként regionális, illetve megyei szinten valósítható meg eredményesen (Szarvák T. 2001.).

### **3.2.1. Az információs társadalom fejlesztések főbb irányai a régiós területfejlesztési dokumentumok tükrében**

A különböző igazgatási szinten elkészített információs társadalom fejlesztési programoknak általában két fontos eleme figyelhető meg. Egyrészt léteznek kötelező elemek (ide alapvetően a korábban említett piramis alapjához tartozó infrastruktúra fejlesztéseket soroljuk), illetve lokális programok, amelyek a helyi erősségekre és lehetőségekre alapozva alakítják ki a helyi társadalmi csoportok igényeit, alkalmazkodást segítő cselekvéseit az átmeneti korban lévő gazdasági-társadalmi intézményekhez.

Az Észak-Alföldön az egyik első ilyen típusú programkészítés Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez kapcsolódik. Ebben a megyében 2002-ben fogadták el az információs társadalom koncepció, stratégia és operatív program elnevezésű fejlesztési dokumentumot<sup>133</sup>. A program célja a versenyképes megye kialakítása volt. A rövid távú célok között alapvetően a közösségi hozzáférési helyek (teleházak, könyvtárak, nyitottabb sulinet-hálózat) számának emelését, valamint a nagy adatátviteli sebességet biztosító hálózatok fejlesztését rögzíti. A közoktatási intézményhálózat fejlesztése is szerepel a stratégiában, különös tekintettel az oktatási intézmények info-kommunikációs technológiai modernizációjára. Ehhez kapcsolódik a digitális írástudás, mint a kibertérben való kommunikáció csatorna nyelvének ismeretének fejlesztése is.

A civil partnerség fejlesztése is meghatározó eleme a stratégiának, hiszen a civil szerveződések a társadalmi hálózatok létrejöttében vállalhatnak nagy szerepet. A fent említett és kiemelt stratégiai pontok megvalósításával három nagyobb cél valósulhat meg, mint a versenyképesség erősödése, az életminőség javulása, és az EU-integráció hatékony megvalósulása.

---

<sup>133</sup> 1999-ben Jász-Nagykun-Szolnok megye középtávú (2000-2006) területfejlesztési stratégiai programjában már megjelenik az információs társadalom fejlesztése elnevezésű programirány.

Jász-Nagykun-Szolnok megye megyeszékhely központú kistérségének információs társadalom programja 2005-ben készült el<sup>134</sup>. A szolnoki kistérségben öt beavatkozási területet határoztak meg a tervezők. A fejlesztési piramis alapját az információs társadalom átfogó, elektronikus (és digitális) technológiai feltételeinek (alapvetően a szélessávú lefedettség növelése) biztosítása jelenti. Az alrendszerekben ható, adaptív és innovatív folyamatokat erősítheti egyrészt a versenyképes gazdaság, amely olyan makropiaci integrációt, virtuális erőteret jelent a programozók (Ugrin E. – Varga Cs. 2005) szerint, amelyet az info-kommunikációs eszközök alkalmazásával érünk el. Ehhez kapcsolódnak közvetlenül az életminőség javítását jelentő intézkedések. Az e-esélyegyenlőség növelésének kategóriája a kistérségben a fejlesztések társadalmi dimenzióját, a tudás/tartalom elérhetővé tételét és a tudást közvetítő rendszerek, intézmények fejlesztését, valamint az info-kommunikációs eszközök használatára alapozott közélet-fejlesztő e-demokrácia programot jelenti.

Az életminőség javítását eredményező jövőképet a területfejlesztési dokumentum a térség központi fekvésére és logisztikai, környezeti-természeti adottságaira, valamint országos viszonylatban is fejlett, szolgáltatásközpontú gazdaságára alapozza. A kistérségi program helyi gyökereit, illetve egy ágazatközi integrált szemléletet felfedezhetünk fel abban a célban, amely szerint a Tisza és a Zagyva mentén fekvő települések közössége intelligens ökológiai kistérséget (intelligens házak és települések, e-egészségügyi és szociális szolgáltatások rendszere, ökoturizmus) alkothat. A program átfogó céljai között számos olyan van, amely inkább globálisnak tekinthető. Ilyennek tartjuk a helyi és a kistérségi identitás érdekében tett intézkedéseket (kistérségi tudásbázis, hagyomány portál, digitalizált helyi ismereteket tartalmazó oktatási anyagok az iskolák számára – kistérségi e-oktatás), valamint a társadalmi kohézió érdekében javasolt intézkedéseket (nyilvános hozzáférési pontok, teleházak/telekunyhók, a digitális műveltség fejlesztése, az Internet- és PC-használat növelése, távmunkahelyek létrehozása).

Az Észak-alföldi Régió területfejlesztési stratégiájában<sup>135</sup> az infokommunikációs infrastruktúra kiépítése mint az elmaradott térségek és települések felzárkóztatásának egyik lehetséges eszköze jelenik meg. Az uniós elvekhez igazodó Magyar Információs Társadalmi Stratégia irányelvei alapján készültek el a különböző regionális információs társadalom programok.

---

<sup>134</sup> Stratégiakutató Intézet Kht.

<sup>135</sup> Az Észak-alföldi Régió területfejlesztési koncepciója és a területfejlesztési stratégiai programja, valamint operatív programja, Témavezető: Excellence Rt. 2002. Forrás: [www.eszak-alfold.hu](http://www.eszak-alfold.hu)

Az Észak-Alföld regionális stratégiájában megfogalmazott jövőképe elfogadja az információs társadalom innovatív hatását, amely „elősegíti a régió gazdasági versenyképességét, valamint az informatikai fejlődés eredményeképpen a jelenleg elmaradt települések is bekapcsolódnak a fejlődési folyamatba és létrejön az e-régió.”<sup>136</sup>

Az anyag a régióról elmondható számos sztereotípiát és társadalmi tény ellenére – az infrastruktúra kiépítettségének hiánya, alacsony Internet- és egyéb info-kommunikációs eszköz penetráció, az átlagos informatikai képzettség és a digitális kultúra hiánya stb. - az e-régió elérését tűzi ki célul. Az e-régió kiépítéséhez a régióban elérhető és rendelkezésre álló jól képzett és képezhető humán erőforrás, az erős K+F bázis és az e-közigazgatás megvalósításának alapjául szolgáló, szélessávú infrastrukturális fejlesztések képezik a program alapjait.

Azonban úgy látjuk, hogy az Észak-Alföld információs társadalom stratégiája kevésbé talál választ arra, hogy miként vonhatóak be a hátrányos helyzetű csoportok az információs társadalomba, az e-régió elérésbe. Bár az esélyegyenlőség dimenziója a horizontális fejlesztésű területek közé került, a program megjelölt prioritásai (e-infrastruktúra kiépítése, IKT-eszköz ellátottságának emelése, e-kormányzat megvalósítása, e-oktatás megteremtése, e-gazdaság támogatása) és az intézkedések elgondolásunk szerint kevésbé kezelik azt a régiókra jellemző ténytet, hogy a tervezők milyen speciális elképzelésekkel<sup>137</sup> segítenék az Észak-Alföldi régióban kiemelkedően magas arányú roma társadalom információs társadalmi integrációját, felzárkózását.

A programok folyamatos felülvizsgálatának igényét olvashatjuk a Dél-Alföldi Információs Társadalom Stratégiában. Ez az a régió, amely a hazai információs társadalom első modell- térségének is tekinthető, mert az ezredforduló évében már elfogadtak egy három megyére érvényes területfejlesztési dokumentumot. Azonban a fél évtized alatt bekövetkezett környezeti változások és az info-kommunikációs technológia terjedése, valamint az akkor megfogalmazott célok (pl. megapark, infopark projektek) differenciált megvalósulása igényli a megalapozott információs társadalom forgatókönyveket, ezért a jelenlegi stratégia jövőképpalkotása már óvatosabb, s csak az életminőség szintjének info-kommunikációs technológiákkal történő folyamatos és komplex, szektorközi emelését tűzi ki célul.

---

<sup>136</sup> A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Informatikai Központja (HBMÖ IK) által készített Észak-Alföldi Információs Társadalom Stratégia. Debrecen, 2005. június 30. [www.eszak-alfold.hu](http://www.eszak-alfold.hu)

<sup>137</sup> Értelmezésünkben a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok életében az elérés fizikai biztosítása még jelent automatikus használatot is, ezért az oktatási tartalmak digitalizálását, valamint a távmunkát lehetne idesorolni.

A Dél-alföldi Régió programozási előnye alapvetően tehát a viszonyítási dokumentumhoz való kapcsolódásban fejeződik ki. Itt alapozódott meg az a tapasztalat, amely abban a megállapításban mutatkozott meg, hogy az információs (globális) világ a hosszú távú stratégiákkal a technológiai - technikai fejlődés és a környezeti változások gyorsasága miatt alig tud valamit kezdeni, s így stratégiai elgondolásokat folyamatosan változtatni kell<sup>138</sup>. Úgy véljük, hogy a Dél-Alföld stratégiája ezért a flexibilitásra épít, s így nemcsak intézményi és infrastrukturális fejlesztéseket képzel el. A versenyelőny fogalmát bevezetve, komplex alrendszer szempontú megközelítéssel<sup>139</sup> definiálja az információs társadalom innovátor („tudástőkés”) szervezeteket, amelyek kiemelt támogatását tűzi ki célul. Mindez segítheti egy régió versenyképességének növekedését. Egyetérthetünk azzal is, hogy az információs technológiák terjedésének problémái a területi-társadalmi különbségek erőteljes növekedését eredményezhetik. A dokumentumban világosan visszaköszönnek az Európai Szociális Modell céljai: fontos, hogy az így generált fejlődés területileg és társadalmilag is kiegyensúlyozott legyen, biztosítani kell minden felhasználó számára a hozzáférést, ezzel is meggátolva, hogy kialakuljon illetve növekedjen a digitális szakadék egy-egy kistérségen vagy nagyobb területi egységen belül.

A megvalósítandó dél-alföldi stratégiai program elemei között az e-gazdaság és a K+F elemei fontosak (pl. virtuális logisztikai központ, intelligens közlekedési rendszerek bevezetése, e-kereskedelem, agrár-adatbázis, bio- és egészségipari kutatások, online marketing, e-turizmus stb.), de a társadalmi igénynövelő programok közül - az Észak-Alföldi Régiótól eltérő módon<sup>140</sup> - kiemelik a Dél-Alföld euróregiós<sup>141</sup>, valamint a Sulinet és a teleház tudásbázis fejlesztési lehetőségeit, valamint a digitális egyenlőtlenség csökkentésére az olcsóbb Internet-hozzáférés támogatását is.

---

<sup>138</sup> Várhatóan ez vár majd az Észak-Alföld e-régió elképzelésére is.

<sup>139</sup> Ezek a PPP elv alapján meghatározható szereplők. Fontos megállapítása a dokumentumnak, hogy az online közszolgáltatások (eGovernment) kiépítése kapcsán a kormányzati szint felelősségét hangsúlyozza.

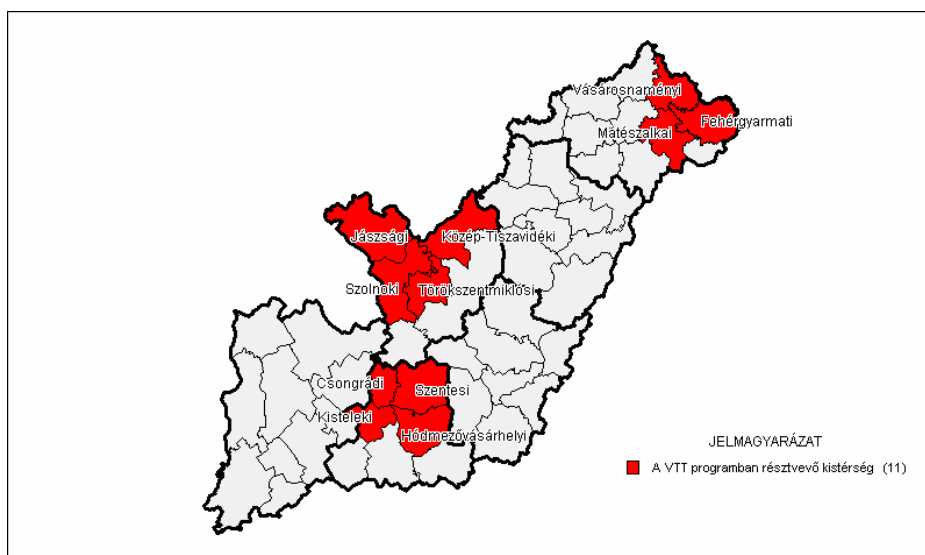
<sup>140</sup> Más észak-alföldi tervezési dokumentumról is elmondható, hogy nem reflektál kellő mértékben a szociális szférában kumulálódó regionális társadalmi problémákra, mindezt marginális területként kezeli a humán fejlesztéseken belül is (Jász K. – Szarvák T. – Szoboszlai Zs. - T. Hargitai J. 2005.)

<sup>141</sup> Duna–Körös–Maros–Tisza Euróregió

A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése (VTT) programozási folyamatban a Tisza-térség – komplex és a kistérségekre vonatkozó - integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási koncepciójában és programjában a humán fejlesztési irányok (így az információs társadalom építése is) meghatározó utat jelentettek. A programozás során az integrált fejlesztési modellekre és az „alulról jövő” tervezési metodikára, ezért az intézkedések során az adott kistérség résztársadalmi csoportjainak igényeiből indultunk ki. A nagyterületi programozás során a prioritások között az információs társadalom hívószavait a képzés, a foglalkoztatás, a hagyományok, valamint a hálózatok, illetve a partnerség, a demokratizálás említésekor találhatjuk meg (17. térkép).

**17. térkép A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése programban résztvevő kistérségek** (Fehérgyarmati, Mátészalkai, Vásárosnaményi, Szolnoki, Jászsági, Törökszentmiklósi, Közép-Tiszavidéki, Kisteleki, Hódmezővásárhelyi, Szentesi és Csongrádi) **az Alföldön**

Forrás: saját szerkesztés



A Tisza-völgy 12 kistérségében (melyből 11 az Alföld területéhez sorolható) elkészített integrált VTT-programdokumentumok már sokkal differenciáltabb információs társadalom- képet és fejlesztési irányokat mutatnak. Általában fontosnak tartottuk azt, hogy az információs társadalom kiépítésének sikeressége nemcsak a hálózat és a berendezés ellátottságtól függ, hanem a helyi felvilágosító és képzési programok elindulásától, továbbá települési integrált programok, valamint informatikai alkalmazások (pl. elektronikus ügyintézés, távmunka, távdiagnosztika) bevezetésétől is.

Ezért nagyon fontos az, hogy a gazdaság igényét követni tudja a térségi társadalom is. Mindez megköveteli az e-gazdaság társadalmi háttérének megalapozását, a magas színvonalú távközlési és informatikai szolgáltatások, illetve alkalmazások elérését, egyszóval: az informatikai kultúra társadalmasítását.

Úgy gondoljuk, hogy a XXI. századi Magyarország bármely vidékies kistérségében fontos kitörési pontot jelenthetnek a tágabban értelmezett információs társadalom programok, amelyeket a fenti meghatározások alapján a küzdés kompetenciái megszerzésének is hívhatunk. A küzdés, amely a létezés és megújulás egységét jelenti; egyéni és közösségi szintű programok összehangolásából áll.

Ezért tartjuk fontosnak azt a fenntarthatóság szemszögéből megfogalmazott társadalomfejlesztési célt, amely arról szól, hogy a differenciálódott társadalmi terekben miként lesz képes az egyén a maga (területi-közösségi) szervezethez úgy megoldani, hogy az kevésbé függjön a korszakok ideológiáitól, nemzeti vagy európai alkalmazkodási játszmáktól.

Támogatható tevékenységeink a kistérségi társadalom szempontjából azért is meghatározóak, mert erősítik a közös együttműködések számát, s ezáltal megfelelnek a hálózatiság követelményeinek. Egy térség, illetve ezen belül a települések megújuló-képességének legfontosabb meghatározói az ismert okok (gazdaság, az infrastruktúra fejlettsége, a lakosság ellátottságának színvonala, a munkahellyel való ellátottság és a munkanélküliség nagysága) mellett értelmiségmegtartó képessége. S ez a komplex, középosztály-fejlesztő problémakör túlmutat a hagyományos fejlesztési irányokon. Ilyen intézkedés szerintünk pl. a közösségi- és kommunikációs terek humán és infrastrukturális (info-kommunikációs és hagyományos infrastruktúra) fejlesztése, teleházak kialakítása; a kisközösségi rádiózás terjesztése, valamint a tanyás térségekben a speciális egészségmegőrző projektek, a segítség professzionalizációjának támogatása, valamint a lokálpatrióta („Találjuk ki”!) mozgalmak katalizálása is.

Minden kistérség számára fontosak azok az integrációs törekvések, amelyekkel hosszú távon hathatunk az előítéletek, illetve a társadalmi kirekesztettség csökkentésére, a tudással, mindennapi életmóddal, egészségünkkel kapcsolatos szemlélet- és mentalitásváltásra, illetve a tolerancia erősítésére. Remélhető, hogy ez a folyamat segíti az egyéni és közösségi aktivitást, amely nagymértékben hozzájárulhat a szociális konfliktushelyzetek individuális megoldásához, a társadalmi mobilitási pályán való elinduláshoz, valamint a térségben lévő humán infrastruktúra megújításához.



Mindehhez olyan társadalmi környezetet kell teremteni, amely fontos háttérre lehet a kistérségi internetes és hagyományos nyilvánosságfejlesztő programnak, amely intézkedéseiben a sikeres (roma) kezdeményezések, társadalom számára értékes munkaeredmények és termékek bemutatására, helyi fogyasztásuk elősegítésére koncentrál.

A VTT kistérségi programozási folyamatban a társadalmi fenntarthatóság mellett a humán fejlesztéseknek egyfajta híd szerepet tulajdonítottunk<sup>142</sup>, ezért az információs fejlesztéseket a társadalom adaptációs és innovációs tevékenységének szemszögéből értelmeztük.

A Tisza-völgyi kistérségeknek összességében mindez az alrendszerek, illetve táji és épített környezet közötti újjászerveződését jelenti<sup>143</sup>.

Ennek az elvnek a fontos eleme az identitás, a térségi megtartóképeség erősítése is. Elgondolásunk szerint a VTT keretében megvalósított programozási metodika megfelel a társadalmi-területi és a régiók közötti esélyegyenlőség elvének, ezzel együtt ez a társadalmi-gazdasági-környezeti kohéziós megközelítés koherensen megjeleníti az Európai Szociális Modell értékeit és elveit, az oktatás, a foglalkoztatás fejlesztését, a társadalmi kohézió (szolidaritás) és a gazdasági fenntarthatóság együttesen értelmezhető prioritásait.

---

<sup>142</sup> „Minél többet foglalkozunk egy megye biztonsági, szociális, leszakadási kérdéseivel, az egészség-megelőzés problémáival, annál inkább egy ponthoz jutunk. Mégpedig ahhoz, hogy mindennek kiindulópontja az oktatás. Ha az oktatás magas színvonalon folyik, akkor sikeres az egészség-megelőzés, a kulturáltság következtében nagyobb a közbiztonság, ha az esélyegyenlőség az oktatáson belül megteremtődik, akkor kisebb a leszakadás.”

Nagy Endre véleménye a <http://www.magyarfelsoktatás.hu/mellek/mfm10.html> internetcímen olvasható és elgondolásunk szerint teljes mértékben kapcsolódik a Tisza mente (így tágabban az egész Alföld) térségének humán erőforrás-fejlesztő elképzeléseihez.

<sup>143</sup> Mindez azért is fontos, mert az átmenet évtizedének kezdetén a keleti piacvesztés, a beruházások összezsugorodása különösen a Tisza völgyének térségét (hazánk északkeleti részét) érintette, ahol a társadalmi-területi periféria helyzet napról-napra újratermelődik (Süli-Zakar I. 1998.).

### **3.3. Résztársadalmi csoportok digitális tőkége<sup>144</sup>**

A digitális kultúra meggyökeresítésének esélyeinek vizsgálata a leszakadó társadalmi csoportok körében az első országos földprogramos társadalom és településvizsgálat (Szoboszlai Zsolt et al. 2003) során merült fel. A felmérés folytatását egyrészt a szociális földprogramban résztvevő roma kedvezményezettek közel 50 százalékos aránya, valamint a digitális egyenlőtlenségek és a területi periféria hatékonyabb feltérképezése (Csatári et al. 2003) és a társadalompolitikák körében az esélyegyenlőség elvének (Európában és hazánkban is egyre növekvő) hangsúlya indokolta. Mindez azért fontos, mert a magyarországi cigányság lakóhelye jórészt egybeesik a belső periféria jellemzőkkel (infrastruktúra hiányosságai, a tőkehiány, a centrumoktól való nagy távolság - a magárahagyatottság, anómia érzése -, az érdekérvényesítés, valamint a humán erőforrás gyengesége) bíró földrajzi területekkel (Szoboszlai Zs. 2003).

#### **3.3.1. A digitális kultúra helyzete a szociális földprogramos településeken<sup>145</sup>**

Ebben a fejezetben azokról az alföldi (Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartozó) településekről szólunk, amelyekben felmérésünk idején működött ilyen produktív szociálpolitikai eszköz. Az Alföldön 2002-ben Békés megyében 5, Hajdú-Biharban 9, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 7, Szabolcs-Szatmár-Beregben 35 településen alkalmaztak ilyen helyi szociálpolitikai kezdeményezést.

Témánkhöz visszatérve, nem mondunk újat azzal, ha azt állítjuk, hogy a földrajzi perifériákon<sup>146</sup>, a leszakadó társadalmi csoportok körében a technológiai innováció a közösségi hozzáférési helyek számának emelésén is múlik. Ezek a helyeken (teleházakban, könyvtárakban, plébániákon,

---

<sup>144</sup> A vidéki (nem budapesti) Magyarországot érintő roma résztársadalmi kutatásra 2003-ban és 2005-ben került sor. N=983, illetve 1000 fő. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Osztály

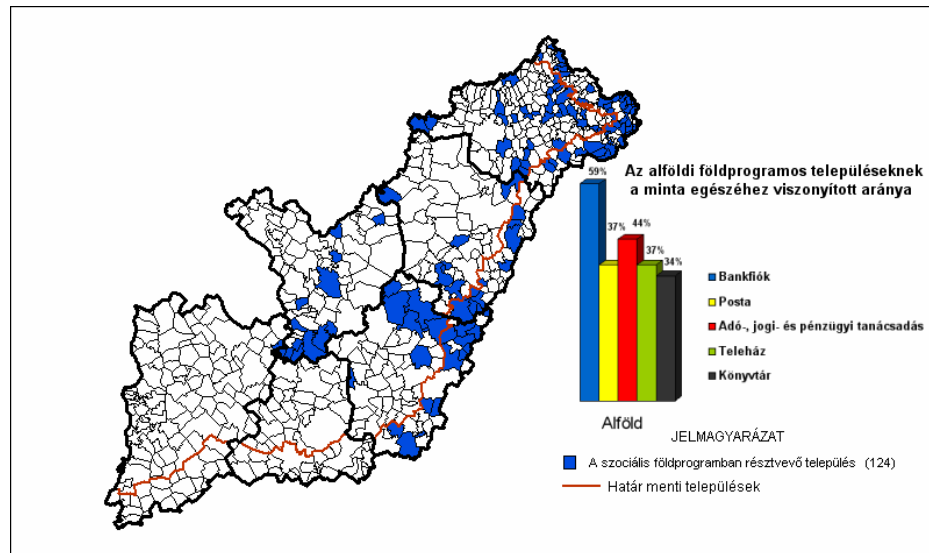
<sup>145</sup> A szociális földprogram, mint társadalompolitikai eszköz növeli az esélyt az előnyösebb társadalmi helyzetbe jutásra, az innovációra vagy az adaptív technikák elsajátítására. Általa is csökkenhet a társadalmi marginalizáció mértéke, a szegénység, növekedhet egyúttal a hosszú távú, aktív szociális gondoskodás lehetősége.

<sup>146</sup> Fontos tudnunk, hogy a szociális földprogramos települések kétharmada abban a földrajzi sávban található, ahol meghatározó a határ szerepe. Ebben a felosztásban – a korábbi empirikus adatfelvételhez (Baranyi B. 2001) hasonlóan - azokat a településeket soroltuk a határmentéhez tartozónak, ahol a közeli államhatárok hatással lehetnek a települések életére. Jelen kutatásban ez közel 20 km-es földrajzi sávot jelentett.

óvodákban, telekunyhókban, postán, nyitott sulinet hálózatban stb.) alapozódhat meg az információs korban elengedhetelen személyes habitusváltás, ezek a helyek biztosíthatják az informatikai kultúra esélyegyenlőségét.

### 18. térkép Szociális földprogramos települések néhány jellemzője az Alföldön

Forrás: Esély Regionális Szellemi Forrásközpont, saját szerkesztés és kutatás



Az alföldi földprogramos települések többségében a felmérés idején volt könyvtár és művelődési ház. A könyvtárakban főként könyvolvasásra nyílik lehetőség. Azonban folyóiratok, újságok helyben olvasása (vagyis egy intenzívebb közösségi kapcsolat) már kevesebb helyen oldható meg.

Ilyen gyakoribb közösségi kapcsolatot/igényt feltételez a filmszínházak működése is. A mozik azonban átlagosan már két évtizede megszűntek ezeken a településeken. Jelenleg a települések alig tizedében működnek - valamilyen rendszerességgel játszó - filmszínházak.

A lehetséges internetes közösségi hozzáférési helyek sorában a könyvtár és a művelődési ház elterjedtségéhez hasonló arányú a posta. Általános iskola viszont a települések több mint felében van. Számítástechnikai vagy informatikai oktatás, klub a földprogramos települések alig felében (vagyis nem minden általános iskolában) működik. Az ilyen típusú informatikai ismeretnyújtás kiemelten magas az Alföld mellett Észak-Magyarországon is. Az innovációk terjedését jelzi, hogy amíg a válaszadók alig 1 százaléka járhatott általános iskolai tanulmányai során számítástechnikai szakkörre, a válaszadók gyermeki körében már 8 százalék volt ez az arány.

A határ menti településeken élők azonban a közoktatásban nem tudtak tapasztalatokat, informatikai ismereteket szerezni.

A „hagyományos” kommunikációs csatornák közül a helyi lapok száma a teleházak elterjedtségével egyezik, (földi sugárzású) helyi rádió vagy televízió a településeken alig volt található. Kábel tv-s hálózatot viszont az alföldi földprogramos települések majdnem fele jelzett. Olyan hálózatot, amelyen internetezni is lehet, a kábel tv-s hálózattal rendelkező települések felében találtunk.

Az önkormányzati honlapok a települések (virtuális) közéletéről számolnak be. Létrehozásuk fontos településmarketing funkciót is jelenthet, mert lokális szinten az önkormányzati honlapok magas látogatottságú internet gócpontoknak nevezhetők.

A földprogramos települések többségében azonban – infrastruktúra és humán erőforrás hiányában – a hálózati megjelenés még komoly hátrányokat szenved. A válaszadó földprogramos települések alig egyharmadának volt honlapja (főként Észak-Magyarországon, illetve az Alföldön). Fokozottan érezhető a határmente egyenlőtlen helyzete, mert az önkormányzati honlappal rendelkező települések kétharmada nem a határmentén található.

Örvendetes viszont, hogy közel ugyanannyi válaszadó jelezte, hogy „jelenleg nincs honlap, de tervezi az önkormányzat a létrehozását”, mint ahol már létezik önkormányzati www-megjelenés.

A hálózat hasznának felismeréséről, egyfajta prominens attitűdváltásról szól az az adat, amely szerint a honlappal rendelkező földprogramos települések alig egynegyede szerepeltet valamilyen információt a világhálón a földprogramról. A földprogramról inkább a határmente települési önkormányzatainak honlapján olvashatunk információkat. A földprogramos információkkal való honlapfrissítést már a weboldakkal rendelkező önkormányzatok fele tervezi.

Az innovációk terjedésének állapotát jól jelzi, hogy a határmenti települések prominens válaszadóinak kétharmada jelezte, az Internet nem segíti a települési kapcsolatok fejlesztését. Ez az állapot jól jelzi a határmenti települések elzártságát, azt az állapotot, amikor híd és sorompó még létezik, s a légies határok még nem társadalmi és jogi automatizmusok.

Az Internet segítő szerepét inkább a „nem-határmenti” (főként az alföldi és észak-magyarországi 400 fő lélekszámnál alacsonyabb népességű) földprogramos települések válaszadói jelezték.

A válaszadókat arra is kértük, hogy jelezzenek konkrét irányokat is. Érdekes azonban, hogy inkább a határ mentén élő prominensek említettek példákat.

A felvetések között magasan vezet a kommunikáció, hogy az „Internet a pályázatok és az információ áramlásában segíti a településeket”.

A földprogramos települések alig harmada állította magáról, hogy települési vonzásközpont (közel 5 település tartozik vonzáskörzetébe). Ezekben a településeken inkább jelen vannak az info-kommunikációra érzékeny vállalkozások (példáncban ez az adótanácsadás, könyvelés, jogi-vállalkozási szaktanácsadás). Az ilyen települések többségében van (vagy a közeljövőben lesz) önkormányzati honlap és az ilyen (ön)besorolású települések válaszadóinak több mint fele előnyösnek tartja az internetet a térségi kapcsolatok alakításában. A vonzásközponti földrajzi helyzet mellett a földprogramos múlt is differenciáló tényezőként hat az informatikai kultúra terjedésében.

Települési elemzésünk alapján megfogalmazható az az állítás, hogy azokon a területeken, amelyeknek nincs meg az információs-kommunikációs technikai háttérük, kevésbé preferált az informatikai kultúrában rejlő érték, pedig egy-egy település (gazdasági-) szociális erőssége is lehet a szociális földprogram, amit – többek között – a helyi, térségi elektronikus (agrár) piacok és információs és e-gazdasági portálok kialakításában is kamatoztatni lehetne. A szociális földprogram lokális gazdaságában ugyanis az a fontos, ami helyben megteremthető. A piacszervező szerepben a helyi közösség dominál. Így kedvező irány lehetne, ha az atomjaira hullott szövetkezetek helyébe új felvásárlási és/vagy beszerzési szervezetek jönnének létre (Balcsók I. 2001).

Az internetes hálózat hatékonyan segítheti a hiányzó koordinációs és értékesítési láncot, ami új, a vidékfejlesztésben is kamatoztatható lehetőségeket teremt a hátrányos helyzetű térségekben az e-gazdaságnak. Mindez az információs társadalom néhány kulcskategóriája (táv munka, távegészségügy, távoktatás, e-turizmus, e-hagyományőrzés stb.) terjedésének szempontjából is fontos tényező, mert a vizsgálatba került térségek Magyarország hátrányos helyzetű, leszakadó területeihez tartoznak.

A szociális földprogramok fejlesztésének új útjai elgondolásunk szerint ezért az e-gazdasági fejlesztés irányai lehetnek. A program tartalmi fejlesztése mellett úgy véljük, hogy ez a hálózati mezőgazdasági innováció növeli a hátrányos helyzetű területeken élő társadalmi csoportok közvetlen tapasztalatszerzését az információs-kommunikációs technológiákkal, eszközökkel kapcsolatban, vagyis ezáltal a digitális egyenlőtlenségi dimenziók is csökkenthetők.

### 3.3.2. A kistelepülések plázái - Teleházkutatás az Alföldön

A közösségi hozzáférési pontok elemzésében elindulhatunk a digitális írástudás témakörétől, amely alapvetően a klasszikus oktatási mező óta ismert módon tagolja a társadalmat „bennelévőkre” és „kívülmaradókra”, akik nem biztos, hogy „csak” passzívak. Manuel Castells víziója köszön vissza ebben a felosztásban: az információs társadalomban a meghatározó egyenlőtlenségi dimenzió a hozzáférés és a használat intenzitásában mérhető.

Ez az egyenlőtlenségi helyzet, amelynek főbb vonásai (egyéni ismeretszerzés, társadalmi tőke, a hasznosulás lehetősége stb.) társadalmi jellegűek. A teleház telepítések alapvető kérdése ezért az, hogy ezek a modellek (info-kommunikációs technológiák) elindíthatnak-e hatékony egyéni és közösségi felzárkózási folyamatokat.

Az Észak-alföldi Régió szociális földprogramot működtető települései körében végzett felmérésből<sup>147</sup> az derült ki, hogy az operatív társadalomfejlesztő feladatok között a life long learning (az élethosszig tartó tanulás) elvének meggyökeresítése áll, amely magában foglalja a „tudás értékének helyreállítását, tudatosítását”, valamint a képességek (és a lehetőségek) összhangba hozását és felismerését. A válaszadók szerint az esélyegyenlőséget kistelepülési szinten leginkább a szociális földprogram és a teleház segíti. Ez az a két program, amelyben az egyéni aktivitás nagymértékben hozzájárul a szociális konfliktushelyzetek individuális megoldásához, a társadalmi mobilitási pályán való elinduláshoz (Jász K. – Szarvák T. 2005)<sup>148</sup>.

A teleházak - amelyek a kistelepüléseken fontos szerepeket töltenek be az életvilág alakításában - elhelyezése többségében központi helyen (templom, plébánia, parókia, polgármesteri hivatal, könyvtár, művelődési ház) történt.

---

<sup>147</sup> A kutatásban a mintát az Észak-alföldi Régió földprogramos, illetve kontrolltelepüléseinek (elemszám 105, illetve 3 – Jászládány, Mikepércs, Nagyhalász) polgármesterei jelentették (Szarvák T. – Szoboszlai Zs. 2003.).

<sup>148</sup> A teleházak és más közösségi hozzáférési lehetőségek más megközelítésben azokat a hidakat jelentik, amelyek a digitális egyenlőtlenségek csökkentése érdekében erősítik a hagyományos világ és a virtuális világ közötti kapcsolatát. A teleházak helyben biztosítják az alapvető kommunikációs lehetőségeket, a modern info-kommunikációs technológiák elsajátítását és rendszeres alkalmazását.

Mindez valószínűleg a telepítési kényszeren túl annak is köszönhető, hogy a helyi prominensnek úgy látják: a teleházak által képviselt tudás, ismeretszerzési lehetőség a XXI. század társadalmi értékének, megváltozott habitusának része, ezért kell ezeket az intézményeket az egyéni és a csoportos tevékenységek keretei közé illeszteni. A közösségi élet szociálgeográfiai alapkategóriái tehát a kibertér korában is meghatározóak lehetnek.

A vidéki térségek és társadalmak megújulási lehetőségeiben, hálózatainak kapcsolatainak felélesztésében ezért fontos társadalompolitikai fejlesztési irány a kibertérben való eligazodás, a társadalmi igény felkeltése<sup>149</sup>.

A teleházak társadalmi hasznosságáról még sem Magyarországon, sem máshol nem készült hivatalos és teljes körű vizsgálat (Fekete-Páris 2003. 567.o.)<sup>150</sup>, ezért dolgozatunkban a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése elnevezésű programozási munkához az Alföld térségét érintő teleház-felmérés készítettünk. A Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Karán tanuló szociálpedagógus hallgatók kérdezőbiztosi segítségével 2005 tavaszán a Dél-Alföldön 79, az Észak-Alföldön 96 teleház-vezetőnek juttattuk el strukturált interjúvázzatunkat<sup>151</sup>. Az érintett teleházas települések városi ranggal közel ugyanolyan arányban (17-17 százalék) rendelkeznek a két régióban. Az átlagnál nagyobb viszont az arányuk Hajdú-Bihar, Csongrád és Bács-Kiskunban, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

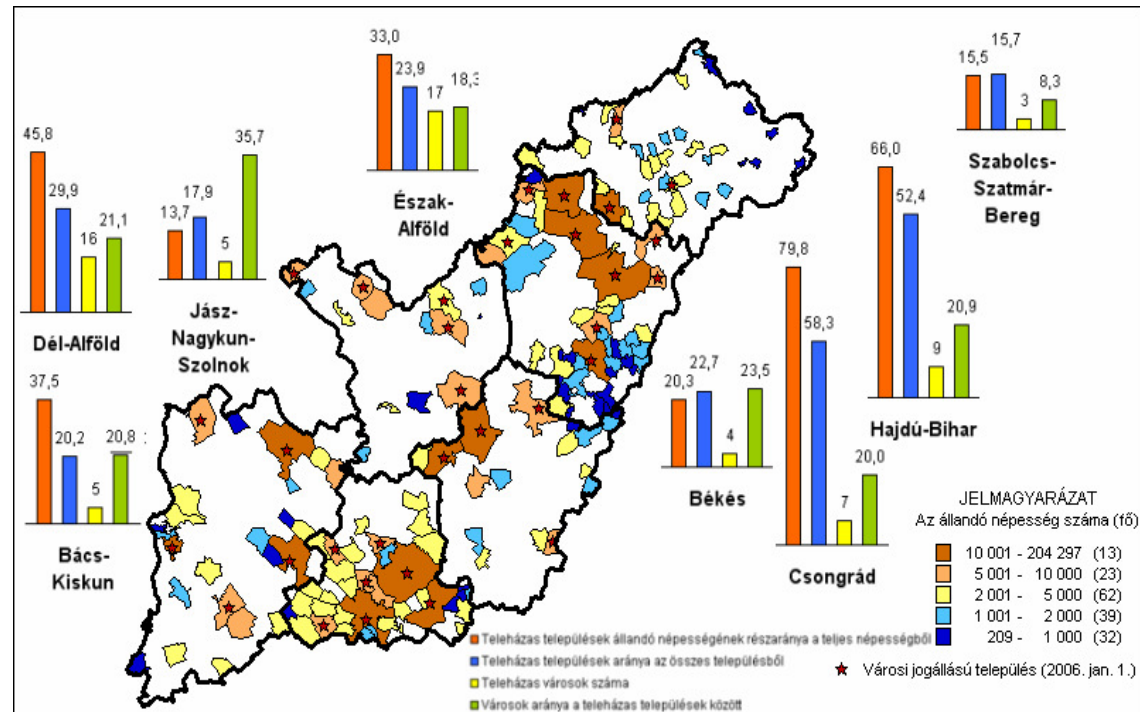
---

<sup>149</sup> A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése (VTT) keretében készült integrált vidékfejlesztési programokban például alapelvünk volt, hogy az idősödő társadalmakban komoly integrációs törekvással bírt a nyugdíjasok számítógép (internet) oktatása, félelmük csökkentése az új technológiával szemben. Ez a mentális fejlesztés egyrészt járhat a családi kapcsolatok intenzívebbé válásával, másrészt nélkülözhetetlen tudást jelent a segítői háló (jelzőrendszeres idősgondozás, otthonápolás) szélesítése terén.

<sup>150</sup> Fekete-Páris Attila a Zalai Falvakért Egyesület keretében végzett hasonló felmérést, amiben megerősítette a teleházak a vidéki kistelepüléseken betöltött kibertér-alakító szerepét (Fekete-Páris A. 2003.). Megjegyezzük, hogy az IHM ITEM K+F pályázata alapján 2003-2004-ben felmérték a Dél-alföldi Régió teleházait. A regionális partnerséggel a helyi közösségek szolgáltatásainak kialakítása érdekében elnevezésű munkaanyag leíró munka, 6 települési teleházas (Kalocsa, Csanytelek, Gyomaendrőd, Kelebia, Rösztke, Mártély) esettanulmánnyal.

<sup>151</sup> A 175 elméleti interjú közel felét (79) sikerült elkészítenünk. Az interjúvázzat kérdései a teleházak kistelepülési tér-és közösségszervező lehetőségeire és szerepére vonatkoztak.

19. térkép Teleházak elhelyezkedése és a teleházas települések állandó népessége az Alföldön (Forrás: www.telehaz.hu 2005; saját szerkesztés)





Látható, hogy az Alföld területén nagy számban vannak jelen a közösségi hozzáférési pontok klasszikus intézményei, a teleházak. Hajdú-Bihar megyében elsősorban a megye déli, elmaradottabb harmadára, a bihari térségre fókuszálódnak, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lényegesen egyenletesebb az elhelyezkedésük, csak a nyugati és északi peremeken ritkább a hálózat. Jász-Nagykun-Szolnok megyében inkább az északi, Csongrád megyében pedig főként a déli területekre jellemző a teleházalapítás.

Az információs társadalomfejlesztő programokból<sup>152</sup> kiderült, hogy a teleházak létrehozásában nagyon fontos telepítési tényező az, hogy növeli a települések megtartóerejét, hidat, közösségi tereket képez generációk között, illetve kulturális küldetésében részt vesz az életen át tartó tanulás eszményének terjesztésében, valamint a digitális írástudás diffúziójában. Vagyis a közösségi hozzáférési pontok olyan szolgáltatásokat biztosítanak, amelyek segítik az európai szociális modell érvényesülését, mert a hátrányos helyzetűek vagy általában az elmaradott térségekben élők számára teremtik meg vagy segítik elő az info-kommunikációs szolgáltatások elérését.

Néhány lényeges humán mutatócsoportot kiemelve azt láthatjuk, hogy a teleházas településeken az elvándorlás és a bevándorlás különbsége a Dél-Alföldön nem jelent népeségvesztést, az Észak-Alföldön viszont népeségfogyást regisztrálhattunk<sup>153</sup>. A fejlesztési irányokat meghatározó ellentétpárként értelmezhetjük azt, hogy a kábelhálózatra való rácsatlakozás a Dél-Alföldön magasabb, a könyvtárak száma (77 db) viszont kevesebb, így alacsonyabb a könyvtári tagság is (110.819 olvasó). Észak-Alföldön 91 teleházas települési könyvtárba jár 76.453 olvasó, s közel ugyanennyi főt jelent a kábel tv-s előfizetők száma is<sup>154</sup>.

Elgondolásunk szerint a domain név regisztrálása (e-tartalom megjelentetése) és a kábel tv-s (szélessávú) csatlakozás meghatározó jelzőszámai lehetnek a kibertérrel kapcsolatos társadalmi igényeknek.

---

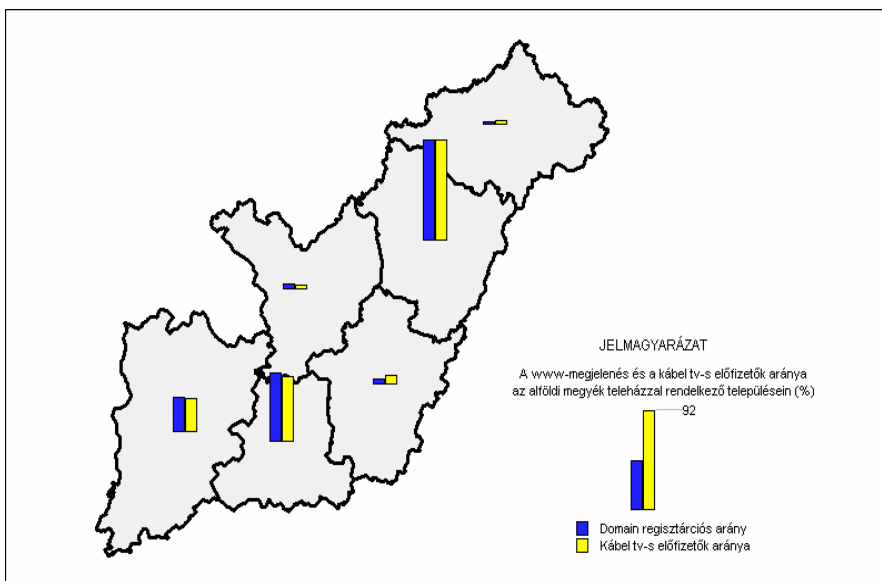
<sup>152</sup> Pl. a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Informatikai Központja által készített Észak-Alföldi Információs Társadalom Stratégiája (2005), Az MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoportja által készített, a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése keretében végzett kistérségi és a Tisza völgyét érintő programok (2003-2006), illetve a Jász-Nagykun-Szolnok megye információs társadalom koncepció, stratégia és operatív program (2002).

<sup>153</sup> Észak-Alföld – bevándorlás a teleházas településekre: 19.084 fő, elvándorlás: 20.522 fő. Dél-Alföld – elvándorlás a teleházas településekre: 22.828 fő, elvándorlás: 22.808 fő. Forrás: KSH-T-Star 2002.

<sup>154</sup> Emlékeztetünk arra, hogy az Észak-Alföld 96 teleházas településéből 91-ben, a dél-alföldi 79 településből 77-ben van könyvtár. Forrás: KSH T-Star 2002.

A két alföldi régió teleházas településeihez kötődő „www-megjelenés”, valamint a kábel tv-s előfizetők száma mindenhol összefüggést mutat. Egyrészt megfigyelhető a polarizáltság, amelynek az egyik jellemzője az, hogy a domain regisztrációs szám a Dél-Alföldön kétszer nagyobb, mint az Észak-Alföld teleházas településein, másrészt különösen a Békés, Szabolcs-Szatmár és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben<sup>155</sup> élesebben jelentkezik a differenciáltság.

**20. térkép A www-megjelenés és a kábel tv-s előfizetők aránya az alföldi megyék teleházzal rendelkező településein**<sup>156</sup> Forrás: saját szerkesztés



Mivel a vidéki tereknek égetően szükségük van új gazdasági tevékenységekre, hogy ellensúlyozni tudják az agrárszféra csökkenő jelentőségét érdemes megvizsgálnunk az info-kommunikációs vállalkozások elterjedtségét<sup>157</sup>. Azokban a megyékben, ahol a teleházak nagyobb lélekszámú, városi rangú településeken is megjelentek természetesen nem sok különbséget tapasztaltunk

<sup>155</sup> A viszonylag magas a városi rangú teleházas települések reprezentációja ellenére.

<sup>156</sup> A domain regisztrációk száma a Dél-Alföldön 4970 db, Észak-Alföldön: 2578 db. A kábel tv-s előfizetők száma a Dél-Alföldön: 116.455 fő, Észak-Alföldön: 73.799 fő. Forrás: KSH TStar 2002.

<sup>157</sup> A potenciális ágazatok közül a rekreáció, a kulturális szerepkör, a társadalmi kohézió, a kézműipari hagyományok, vagy más, új típusú üzleti lehetőségek is szóba jöhetnek, de a diverzifikáció minden esetben a helyi gazdaság vonzerőinek növelésén múlik (Nagy G.- Szarvák T. 2003).

az info-kommunikációs technológiához kapcsolódó vállalkozások (IKT) számában, azonban Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben a teleházas átlag és a megyei átlag között szinte „szakadék” a különbség. Kanalas Imre kutatásaiból (Kanalas I. 2003) ismerjük azt az adatot, amely szerint országosan 20.960 IKT vállalkozást regisztrált a KSH. Az országon belüli különbségeket jól jelzi az, hogy ennek az értéknek közel tizede található meg az alföldi megyékben, s alig hét százaléka az alföldi teleházas településeken.

**3. táblázat Az IKT vállalkozások eloszlása az alföldi megyékben és teleházas településeken**

Megyék	Összes IKT vállalkozás 2002	Teleházas települések összesen
Bács-Kiskun	501	310
Békés	208	34
Csongrád	598	566
Hajdú-Bihar	537	481
Jász-Nagykun-Szolnok	297	16
Szabolcs-Szatmár- Bereg	364	20
<b>megye összesen</b> <sup>158</sup>	<b>2505</b>	<b>1.427</b>

Forrás: KSH Cég-Kód-Tár 2002/3 és T-Star 2002.

Fontos látnunk, hogy a térség IKT szektorának területi megjelenése szoros korrelációt mutat többek között a személyi jövedelemadó nagyságával, a vállalkozási sűrűséggel, valamint az infrastrukturális ellátottsággal. Ezért nem meglepő Kanalas Imre geográfus kutató felvetése (Kanalas I. 2003), aki szerint az információkat mind intenzívebben igénylő, s azzal gazdálkodó tevékenységi területek és vállalkozások erősítése Alföld gazdasági szerkezetében stratégiai fontosságú feladat lehet minden településtípusban az információs társadalom kiépítése szempontjából. Ez utóbbi, a helyi (tudás)gazdaság fejlesztéséhez tartozó feladatot akár a teleházak is felvállalhatják (Varga Cs. 2000).

A teleházas prominensekkel készült interjúk elemzésében a teleházak alapítása és működtetése kapcsán a partnerség építés meghatározó szempontként tűnik fel.

<sup>158</sup> Barsi B. – Kanalas I. - Szarvák T. 2005. im.

Ez a szemlélet egyrészt szereplők közötti (egyházi, oktatási alapítványok, polgármesteri hivatal, klasszikus közművelődési intézmények, civil szervezetek, vállalkozások), másrészt társadalmi-környezeti „létszférák” közötti<sup>159</sup>.

Ilyen, kvázi az általános művelődési központok létesítésének erősségeit idéző példa a hortobágyi intézmény. Itt a teleház a madárkórházon belül jött létre, mert úgy gondolták az alapítók, hogy a teleház létrehozása majd a madárkórháznak is jelent segítséget<sup>160</sup>. Ebbe a csoportba sorolhatjuk azt a terjedési mintát is, amikor egy előadóművészettel foglalkozó öntevékeny csoport vállalt fel ilyen kezdeményezést. A fellépéseken a közönség nemcsak a darabbal, hanem a teleház jelentőségével is megismerkedhetett – mondja az interjúalanyunk.

Más alakulási irányt jelent az, amikor önkormányzati aktivitásra (pl. Márokpapiban) egy városi egyesület<sup>161</sup> gesztorságával kezdte meg működését a teleház, amely lelkes fogadtatásra talált, egy-két hónap alatt a helyi közösség mozgató motorja lett, s ma már egy települési ifjúsági egyesület működteti.

Szerintünk a partnerség és az együttműködés sikerességére, vagyis az organikus szervezeti fejlődésre<sup>162</sup> mutat rá az, hogy a teleházak kezdeti alapítási indoka (a hátrányos helyzetben lévő emberek bekapcsolódásának segítése az információs társadalom világába) sokkal összetettebb lett.

A társadalompolitikai professzió mérhető abban, hogy egyre több helyen tartanak hivatalos számítástechnikai képzést/átképzést, jelennek meg települési-kistérségi civil együttműködés javítására tett teleházas kezdeményezések, illetve foglalkoznak pályázatírással és ifjúságsegítői tevékenységgel, valamint számítástechnikai értékesítéssel is.

Az új szervezet és a lokális társadalom igényének felkeltése és bővítése alapvetően tehát az (ingyenes) internet eléréssel és számítógéphasználattal történt az első időszakokban; de később a fenti speciális szolgáltatásokon túl, bürokráciát és a települési-mikrotérségi vállalkozásokat segítő funkciókat (gépelés, fénymásolás, nyomtatás, pályázatfigyelés, nyomtatványok kitöltése)

---

159 A gazdasági háttér alapján látszik, hogy az informatikai partnerség kiépítése csak erősen differenciáltan jelentkezhet. Nem meglepő ezért, hogy az informatikai vállalkozások bevonása és bevonódása nem volt fő szempont a teleházak alakulásánál.

160 Úgy gondoljuk, hogy ilyen szemléletmódot tükröznek a könyvtárakban, művelődési házakban létesített közösségi hozzáférési pontok is.

161 Nyíregyháza – e-Misszió Egyesület.

<sup>162</sup> A kezdetekre mindenhol jellemző az, hogy sok önkéntes kapcsolódott be a szervezésbe.

és helyi nyilvánoságot fejlesztő feladatokat (szakkönyv, folyóirat olvasás, lap- és kábeltv szerkesztése<sup>163</sup>) is visszajeleztek interjúalanyainak<sup>164</sup>.

A teleházak számos esetben a helyi (főként nyugdíjas, de esetenként óvodás, kismama és megváltozott munkaképességű) csoportok internetes felkészítésén túl, helyi szervezésű, munkanélküliség csökkentő, hosszútávú képzések indíthatóságában is gondolkodnak.

Ennek a szakmai komplexitásnak a teleházak vezetői is igyekeznek megfelelni. Az informatikai végzettség mellett a pedagógus, a gazdasági és a szociális diploma is jellemző. Sokan megfogalmazták az információs társadalom mentor tevékenység<sup>165</sup> alapját: „emberileg és szakmailag is tudunk segíteni”.

A teleház fő látogatói körét azonban főként a diákok, illetve a fiatal felnőtt korosztály adja. Így nem meglepő, ha számos válaszadó a játékot és a kikapcsolódást említi mint a teleházban jellemző fő tevékenységi területet. Túl azon, hogy ezzel a magatartással is gyökeret verhet az informatikai tudás, amely a jövőben jelentős szerepet tölthet be a fiatalabb korosztályok boldogulásában, ebben a játék-oreintált dimenzióban is találunk stratégiai elemet.

Gyakori ugyanis a szombat délutáni nyitvatartás, amely indoklása között elsősorban azt látjuk viszont, hogy azoknak a diákoknak is hozzáférhetővé teszik a szolgáltatásokat, akik hétköznap a településtől távol tanulnak és hétköznapi életmódjukhoz (igényükhöz) hozzátartoznak az infokommunikációs hálózati eszközök.

---

163 A teleháznak szerepe van a közösség önreflexiós folyamatának erősítésében is: „Gyűjtjük a falu életében jelentős eseményeket, amelyeket megnézhetnek.”- olvashatjuk a cégánydányádi interjúalanyunktól.

164 A változásokra a civil rugalmasságon és megújulási ethoszon túl az is magyarázat, hogy a nagyobb településeken a teleháznak sokkal nehezebb a konkurencia mellett életben maradnia, hiszen az embereknek több lehetőségük van számítástechnikai, irodai eszközök használatára, Internet igénybevételére.

165 Az IT-mentor program lényege az, hogy az Internet elérése, a digitális tőke önmagában nem biztosítja az esélyegyenlőség javulását a hátrányos helyzetű régiókban, hanem szükség van hozzáértő segítő, szolgáltatás-közvetítőre is. Egyebek között ehhez az elképzeléshez kapcsolódhat az a német példa, amely a német információs társadalom program („Internet für alle”) része. A szövetségi munkaügyi hivatal a netes ismeretek nélküli munkanélkülieknek biztosítja, hogy ingyenes „internetes jogosítványt” szerezzenek. A résztvevők új lehetőséget kapnak, hogy mélyítsék a gyakorlatban is ismereteiket. Ezzel esélyeik is növekednek az egyéni kezdeményezéssel való új állás megtalálására. In: Initiative „Internet für alle” [www.bundesregierung.de/servlet](http://www.bundesregierung.de/servlet).

Ifjúsági találkozási pont lettünk<sup>166</sup>. Hétfvégén informatikai versenyeket rendezünk, hagyományos-és kiberközösségek alakulnak – mondja néhány teleházas prominens. A teleházak tehát a főként a fiatalok körében a digitális fogyasztás színterei lettek, s így hozzájárulnak a szórakozási kínálat bővítéshez is. Ezzel egyfajta plazza-hatást töltenek be, mert a kistelepülések közösségi életének központjaivá is válnak (Hankiss 1998. 86.o.).

A romák körében a gyerkekeken keresztül lehetne megfogni a generációkat. „Egy roma gyerek lejött egy Kelet-Magyarország cikkel, ez alapján kerestünk számára egy ösztöndíjat”. Ezen a személyes példák sokasága lehet az az út, amely segítségével a roma résztársadalmi csoportok körében is fejleszthető a digitális kultúra.

Más demográfiai és foglalkoztatási státuszú csoportokban az Internet használata azzal segít, hogy a számítógéppel megismerkedve, legyőzik kezdeti idegenkedésüket, s informatikai tudásokat nyújtó tanfolyamokra jelentkeznek. A helyi munkaerőpiacon ugyanis a teleház által is szervezett ECDL tanfolyamokon fejleszthetik vagy szerezhetik meg a munkahelyen maradáshoz, vagy a munkahelyre történő bekerüléshez szükséges tudást és készségeket.

A hatékonyság más dimenzióban is mérhető. Például az egyik település kisebbségi önkormányzata korábban valamennyi pályázatát a teleházban készítette el, „nemrég számítógépet és internet-hozzáférést kapott, s azóta önállóan keresik a roma-programokat, ösztöndíjakat és pályázatokat.

A foglalkoztatás terén teleházas válaszadóink hangsúlyozzák a közösségi távmunka-programba való bekapcsolódás lehetőségét is. A feltételezések szerint ez a program számos lehetőséget nyújt a helyi munkanélküliség csökkentésében, főként a megváltozott munkaképességűek és a Gyed-ről, Gyes-ről visszatérők foglalkoztatásában, illetve erősítené a kistelepülések értelmiségmegtartó képességét.

---

166 Ha a gyerekek ott vannak, akkor a játék is hasznos foglalatosság – gondolja a folyamatról egy válaszadó.

Egyes határmenti településeken, belső periférián lévő teleházas településeken azonban nincs szélessávú elérés, így mindezt megvalósítani ISDN vonalon nem lehet. A távmunkával kapcsolatban is minőségi szemléletváltás kell, mert jelenleg még sokan azonosítják a „bizonyos összegért válaszbortékot küldök jelenséggel<sup>167</sup>.”

A digitális szakadék megszüntetése érdekében az e-Magyarország és a Sulinet-hálózat mellett sokan említették a számítógéphez penetráció növelését segítő programokat a fogyatékkal élők, a köztisztviselők, a pedagógusok, illetve a civil szervezetek körében.

Az IT mentor programot (mint egy komplex segítési elképzelést) a többség nem ismeri, de általában a szociális szakma (habitus) megjelenésének az informatikai tudás (és így a személyiség) fejlesztésében komoly lehetőségeket jelenthet. A teleházak dolgozóinak azonban mindenképpen szociális érzékenységgel kell rendelkezniük, hiszen a legtöbb helyen a hátrányos helyzetben lévő emberek azok, akik igénybe veszik a szolgáltatásokat. A kisebb falvakban, településeken van, ahol az egyetlen közösségi teret a teleház jelenti az ott lakók számára, ezért az odalátogatók fontosnak tartják, hogy személyesen is ismerjék őket, valamint sokszor különböző problémáikkal is a teleházakat keresik fel. Ezért a szociális habitus már most is elengedhetetlen része a teleházas munkának. A szociális téren és informatikailag is képzett munkavállalók hatékony hálózatot alkothatnak a kistélepülések közszolgáltatásainak minőségibb fejlesztéséért.

Összességében a valódi felzárkóztatáshoz hosszabb távú ingyenes net-hozzáférés kellene a teleházakban, bár igaz az is, hogy azok is sokat időznek a teleházakban, akiknek otthon is van lehetőségük netes elérésre. A közösségteremtés folyamatosságával kapcsolatos az is, hogy a géppark

---

167 A közösségi távmunka támogatása korábbi kutatásainkban (Szarvák T. 2002, Szoboszlai Zs. – Sarvák T. 2006.) is megjelent. Három vidéki kistérségben (Edelényi, Tiszafüredi, Mátészalkai), munkanélküli és aktív dolgozók körében (N=300 fő) felvett kérdőív adatai alapján azt mondhatjuk, hogy amíg 2001-ben a „csak akkor fogadnám el, ha ezt a munkát többen is csinálnánk” választípust a kistérségi munkanélküli válaszadók közel 3, az aktív megkérdezettek 5 százaléka választotta; egy 2005-ös; a vidéki roma népesség körében (N=1000 fő) végzett felmérésünk tanulsága szerint már minden tizedik megkérdezettünk vállalkozna ilyen, közösségben végzett távmunkára. Ez utóbbi projektben a válaszadók közel fele (leginkább az Alföldön és a Dunántúlon) vélte úgy, hogy távmunka típusú foglalkoztatásra lenne igény a településen.

folyamatos korszerűsítésével a közös hálózati kapcsolat versenytartson az info-kommunikációs fejlődéssel.

Sokak szerint, ha a támogatás kvázi normatív alapon működne (vagyis elismernék az információs alapjogokat), akkor jobban kiteljesedne az eredeti szándék. Jelenleg ugyanis nagy a veszélye annak, hogy a támogatás megszűnésével pontosan az a réteg fog kiszorulni még a teleházakból is, akik számára egyébként sincs lehetőség máshol internet-használatra.

Alapvetően mindenki egyetértett azzal a véleménnyel, amely szerint a magyar vidéken az utóbbi 10-15 év alatt a közművelődés annyira elsikkadt, hogy alapjairól kell újraépíteni, s a felépülő új művelődési rendszert kell alkalmassá tenni, arra hogy befogadja a digitális technológiára épülő új szintereket, és az azok kínálta lehetőségekkel élve kell fordulni az emberek felé.

Az interjúk tapasztalatai alapján azt látjuk, hogy az alföldi teleházak meghatározó közművelődési szerepet töltenek be a kistelepülések életében. Ez a feladat alapvetően közösségi tér megteremtését jelenti.

Ebből a szemszögből a kistelepülési ellátórendszer komoly bázisának számítanak<sup>168</sup>. A digitális kultúra terjesztése elsősorban a technikai fenntarthatóság és a finanszírozhatóság tükrében elemezhető. Elsősorban a gépek és a hozzáférés állapota jelenti a legnagyobb problémát, másodsorban a pedig teleház működtetőinek a képzettsége. Mindezt természetesen meghatározza az, hogy a működtető civil szervezet vagy önkormányzat milyen humán és anyagi erőforrásokkal bír.

Úgy gondoljuk összességében, hogy a teleház működése illeszkedik az alábbi, a lokális társadalom működését bemutató általános gondolathoz: „A település népelemmegtartó ereje mögött egy paternalisztikus állameszme húzódik meg, amely az újraelosztás sakkjátszmájában báboknak tekinti az embereket és sakktáblának a települési struktúrát. Ha ezt idetesszük, onnan azt elveszjük, akkor az emberek ott maradnak vagy lépni kényszerülnek. Holott a településeket emberek hozták létre és örömmel maradnak, ha körülményeiket (térhasználat, társadalmi igény) maguk alakítanák” (Andor M. 1989).

---

168 Megjegyezzük, hogy egyes teleházak már most is információs társadalom mentor feladatkörben dolgoznak.



### 3.3.3. Roma társadalmi csoportok digitális kultúrája

Úgy gondoljuk, hogy a roma társadalom szociális kirekesztettsége az informatikai kultúra terjedését is gátolja, tovább növelve ezzel a (hagyományos és digitális egyenlőtlenségekben mérhető) szakadékokat és a társadalmi konfliktus lehetőségeit a makro társadalom és hazánk legnagyobb etnikai közössége között.

Tavaly végzett felmérésünkben mintánk közel egytizede vállalkozott arra, hogy véleményt, asszociációt mondjon az információs társadalom<sup>169</sup> fogalmáról.

A nyitott kérdések tartalmi elemzése során három meghatározó típust tudunk elkülöníteni<sup>170</sup>. Egyrészt fel tudunk állítani egy befogadó, nyitott jellemzőket takaró, alapvetően hasznos kategóriát, egy technikai orientációt jelentő változót és egy negatív beállítódást, elutasítást tükröző dimenziót. Jelen munka szempontjából részletesebben a befogadó és az elutasító attitűdökre fókuszálunk.

#### **„Nincs benne a romaság” - „Nem ismerem a városi nyelvet”**

A negatív vélemények közé soroltuk a digitális egyenlőtlenségek bármely tartalmi megjelenését. Így a válaszok között megjelent a különbség társadalmi csoportok és területek között. A gondolatok között a roma társadalmi csoportra jellemző sztereotípiákat is találunk. Néhány válaszadó ezzel kapcsolatban úgy vélte, hogy az információs társadalom témakörébe sorolható a közösségi érdekképviselet („nemigen tudunk politizálni”), illetve a vidéki roma élet fő problémája, a segélyezés is („egyre rosszabb, nem adnak segélyt, nem törődnek velünk”, illetve a „a cigányság teljes elnyomásban él”).

„Ki vagyunk belőle hagyva” – erősítik meg mások is a kirekesztettséget („Nem ez jut el, nem ez az elsődleges beszéd körünkben”), amelyet inkább egyéni indokkal magyaráznak. Fontos megemlítenünk, hogy a szociális földprogramos válaszadók körében erősebben érződtek a települési különbségek és az elutasítás központi fogalmi köre a „nem ismerem én a városi nyelvet” gondolat köré szerveződött.

Az információs társadalommal kapcsolatos habitust jól jellemzi a közös nyelv, kulturális tőke hiánya, amelyet nagyon plasztikusan jelenített meg az a

---

169 Kérjük, röviden fogalmazza meg (felsorolásszerűen), mi jut eszébe akkor, ha az információs társadalomról hall!

170 A nyitott kérdések válaszaiból egy információs társadalom befogadás-skálát konstruáltunk. A skála 100-as értéke az információs társadalommal kapcsolatos bármilyen pozitív attitűdöt, a 0 pedig a különböző negatív beállítódásokat jelenti. A skála 50-es értékéhez soroltuk a semleges viszonyulást. Másként fogalmazva: a százalékos skálán a 100-as érték az információs társadalom (okozta változások) befogadását, a 0 érték, az elutasítását jelentette.

hozzászólás is, amely szerint az információs társadalomban az érvényesül, aki „tájékozódni tud a tv-ből”, illetve „ért a számítógéphez”.

Az elutasító választípusok másik részéhez tartozik az információdömping feldolgozhatatlanságából adódó stressz, félelem („egyre több információ éri az embereket, már nem tudnak mit kezdeni vele”).

Az idézetek (amelyek gondolatilag megegyeznek a szociális földprogram kedvezményezettjei által felvetettekkel – Szarvák T. 2003b) a mediatizált világgal, a globális változásokhoz (vizsgálatunkban az információs társadalomhoz) kapcsolható értékkel szembeni morális pánik kialakulását szemléltetik. A morális pánik léte veszélyezteti a társadalmi csoportok stabil jövőképeinek kialakulását, veszélyezteti valóságképeiket (Kitzinger D. 2000). Különösen igaz ez az ún. kockázati társadalomban élő, mentális, képzettségi, kapcsolati és anyagi tőkével, stratégiával nem rendelkező társadalmi csoportokra, amelyek értékvilága (előbb-utóbb) a marginalizált léthez<sup>171</sup> lesz hasonló.

Ezzel szemben a közbeszédben már meggyökereződtek az információs társadalom előnyei és az információs kor által támasztott követelmények. Így ez az újabb leszakadás-élmény csak erősítheti ezen csoportok kirekesztettség-tudatát. Ezt a kategóriát jól reprezentálja a „nem tudom mit mond, de nem is érdekel” válasz.

### **„Kevesebb idő, könnyebb élet”**

A befogadó, a (technikai) modernizációra, a globális hatásokra nyitott választípusok között általában a több ismeret, az egyszerű(bb) és szabad(abb) kommunikáció, az információ áramlás fejlesztő hatással van a társadalom minden rétegére. A pozitív attitűdöket jelentő válaszok között a leggyakrabban a „jövő”, a „fiatalság” és a „munkahelyteremtés” szó fordult elő adatfelvételünkben. Mindez annak lehet a jele, hogy az informatikai kultúra helyet követel magának a roma családok szocializációjában is.

A válaszadóknak az információs társadalom fogalmának hallatán - a települések tradicionális kommunikációs viszonyainak és az egyéni tömegkommunikációs fogyasztásnak köszönhetően - sokkal inkább a televízió, illetve a (kilencvenes évek területi és technológiai fejlesztésének köszönhetően) (mobil)telefon „ugrott be”, sőt sokan említették a Gutenberg-galaxis hagyományos nyomtatott termékeit is..

Érdekes dimenzió, hogy a hálózatiság elve (az információs társadalom működésének komplexebb megjelenése) alig köszön vissza a véleményekből.

---

<sup>171</sup> Felmérésünkben mindkét identifikációs csoportban a munkanélküliség, a pénztelenség, az alacsony keresetek és a szegénység, létbizonytalanság volt a legnagyobb probléma.

A technikai eszközök közül az internet említése alacsony. A válaszokban nem olvashattunk viszont semmit a használat (e-mail, online vásárlás stb.) formájáról sem.

Összességében a válaszadók közel fele említett valamilyen technikai eszközt, a befogadó álláspont közel negyven, az elutasítás 15 százalékukat jellemzi. Mindezt 100 fokozatú skálán ábrázolva (100 fokozatú skála átlaga 63 pont) azt láthatjuk, hogy a válaszadók inkább pozitívan viszonyultak az információs társadalom jelentette innovációk befogadásához<sup>172</sup>. A skála átlagait figyelve a kategóriák közötti különbség regionális szintek (az észak-magyarországi válaszadóknak inkább pozitív, a nyugat dunántúliaknak inkább negatív attitűdjeik voltak az információs társadalommal kapcsolatban) között fedezhető fel.

### **3.3.3.1. Az info-kommunikációs technika elterjedése, használatának jellemzői a roma résztársadalmi csoportokban**

A roma háztartások körében a leggyakoribb kommunikációs eszköz a mobil telefon és a videomagnó/DVD lejátszó. Ezek a technikai eszközök a családok több mint felénél megtalálhatók. Vezetékes telefont a válaszadók alig tizede használ. A vezetékes telefonok világa visszaszorulóban van a cigány családokban is (2002-ben a szociális földprogramos kedvezményezett családok hattizede nem rendelkezett vezetékes telefontal) és növekszik a mobiltelefon ellátottság részaránya<sup>173</sup>. A mobilfónia terjedése Észak-Magyarországon nem tekinthető átlagosan gyors üteműnek. 2002-höz hasonlóan, az ott élő családok mobiltelefon felszereltsége máig viszonylag alacsony maradt.

Az info-kommunikációs eszközök terjedésében 2003 óta viszonylag jelentős fejlődés következett be. Roma válaszadóink tíz százaléka használt már a számítógépet, az internet-használat azonban statisztikailag elenyésző. Amíg 2003 tavaszán a vidéki roma háztartások összesen 3 százalékában volt számítógép és 1 százalékában internet<sup>174</sup> (Szarvák T. 2005), ma már 11 százalékos a cigány háztartások számítógépes felszereltsége és 3 százalék körükben az internet otthoni előfordulási aránya.

---

<sup>172</sup> Fontos megjegyeznünk, hogy a kérdésre 143 megkérdezett válaszolt. Ez az elemszám a teljes mintához (N=1069) viszonyítva eléggé alacsony (13 százalék), ami újra felhívja a figyelmet a vizsgált társadalmi csoportok információs kori kirekesztettségére.

<sup>173</sup> A három évvel ezelőtti földprogramos kutatásban a válaszadók kétharmadának nem volt még mobiltelefonja.

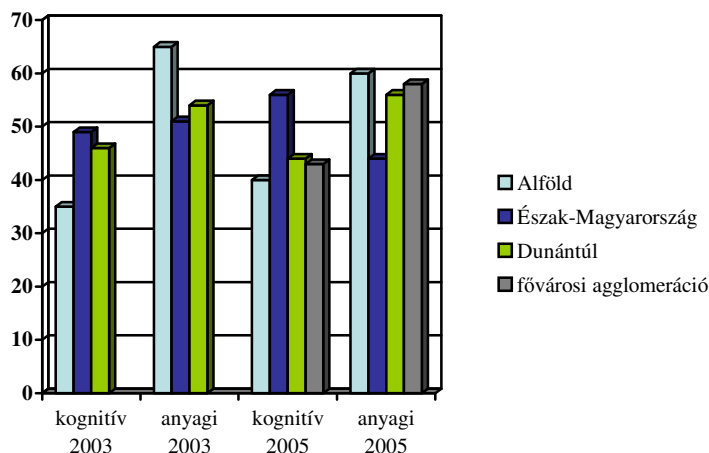
<sup>174</sup> A földprogramos roma résztvevők 3, a nem roma kedvezményezettek 9 százalékának volt otthon számítógépe.

Az említett tendenciák tükrében sem meglepő, hogy a cigány fiatalok naponta majdnem 3 órát tévéznek, 30 percet videóznak, alig 20 percet olvasnak és meglehetősen keveset, átlagosan 4 percet töltenek a számítógép előtt. Az idősebbek inkább televíziót néznek, a fiatalok (főként a maximum 8 osztályt végzettek) DVD-t vagy videót néznek. Természetesen az érettségizettek és a diplomások a gyakoribb PC-használók. Az olvasási adatok jellemzője, hogy a vizsgálatban megkérdezettek a tavalyi évben egyenként közel 3 könyvet olvastak el. A vizsgálat időpontjában a válaszadók alig tizede olvasott könyvet. Otthoni családi könyvtárukban átlagosan 22 könyv található<sup>175</sup>.

Számítógép szignifikánsan a középkorú, magasabb iskolai végzettségű, nem észak-magyarországi lakóhelyű, zömében középvárosokban lakó, magát magyarnak vagy magyar cigánynak való válaszadó családjában található. A digitális megosztottság társadalmi jellemzői az internet tükrében fokozottabban jelentkeznek, mert netes eléréssel főként az érettségizettek vagy diplomások, városi lakóhelyi válaszadóink rendelkeznek.

Akinek van számítógépe, leginkább játék és szórakozás célból vásárolta, illetve fontos volt még az is, hogy gyermekét segítse az iskolai feladatokban. Akinek nincs, leginkább azért nem vett még eddig gépet, mert drága. Minden ötödik válaszadót nem érdekli a számítógép, minden hetedik válaszadó nem tudja használni a gépet, ezért nem is költ ilyen eszközre. Hasonló okok indokolják a „nem használatot” az internet esetében is. (6. ábra).

**6. ábra Az otthoni internet hiányának okai a roma társadalmi csoportokban (százalék)**<sup>176</sup> Forrás: egyéni kutatások, saját szerkesztés



<sup>175</sup> Az érettségizett vagy diplomás válaszadónál a duplája.

<sup>176</sup> Kognitív változó: nem érdekli, fél a technikától, nem tudja használni kategóriák összessége

Anyagi változó: túl drága, kisteljesítményű a gépe kategóriák összessége.

A vizsgálatban felkeresett romák közel fele (2003-ban még kétharmada) nem tudna élni a foglalkoztatás új útjaival, mert nem tudja használni a távmunka szinte nélkülözhetetlen eszközét, a számítógépet. A válaszadók harmada képesnek érzi magát arra, hogy megtanulja a számítógép kezelését. Minden tizedik válaszadó említette, hogy inkább közösségben végzett számítógépes munkát szeretne, illetve jelenleg is alkalmazza ezt az informatikai eszközt a mindennapokban. A válaszadók közel fele (leginkább az Alföldön és a Dunántúlon) véli úgy, hogy távmunka típusú foglalkoztatásra is lenne igény a településen.

Az információs társadalom jogosítványa<sup>177</sup>, a digitális írástudás növelése azért jelent komoly döntést a roma résztársadalmi csoportoknál, mert már a rövid távú megtérülés is komoly döntésként és befektetésként jelenik meg körükben (Szoboszlai Zs. – Szarvák T. 2006, Fónai M. - Filepné N. É. 2002)

Úgy gondoljuk, hogy adatainkból (bizonyos növekedési trendek ellenére) levonható az a következtetés, mely szerint a roma társadalom szociális-képzettségi és kulturális kirekesztettsége az informatikai kultúra terjedését (így például az életem át tartó tanulás iránti érdeklődést és gyakorlatának megvalósulását) is gátolja, tovább növelve ezzel a (hagyományos és digitális egyenlőtlenségekben mérhető) szakadékot a makro társadalom és hazánk legnagyobb etnikai közössége között<sup>178</sup>.

---

<sup>177</sup> Érdekes párhuzam az, hogy a hagyományos jogosítvány megszerzését (annak komplex használata miatt) sokan tervezik. Valószínűleg ezt az összetett és rugalmasabb képzési lehetőségek jelentik a roma integráció új útjait Magyarországon (Fónai M. – Filepné N. É. 2002).

<sup>178</sup> A Bell Research éves rendszerességgel megjelenő átfogó kutatása, a Magyar Infokommunikációs Jelentés 2005 májusában lebonyolított lakossági felméréseinek eredményei szerint az összes, mintegy 3,9 millió magyarországi háztartás 18 százalékában, összesen 680 ezer otthonban található személyi számítógépes internetkapcsolat. Ez a PC-vel rendelkező, körülbelül 1,4 millió háztartás bázisán 48 százalékos arányt jelent, azaz - a múlt év számaihoz hasonlóan - nagyjából minden második otthoni gépről érhető el a világháló. <http://ictreport.hu/cikk.php?c=66>

### **3.3.3.2. Az info-kommunikációs kultúra terjedését támogató közösségi hátterek jellemzői a roma résztársadalmi csoportokban**

A roma társadalmi csoportok társas kapcsolataiban személyek és személyes kontaktusok (szomszédokkal való beszélgetés, rokonlátogatás) dominálnak (100 fokozatú skála átlaga 89 és 76 pont). Az intézményesült kapcsolati háló minimális hatású (100 fokozatú skála átlaga 24-36 pont). Válaszdóinkat talán a bál és multság, ezzel együtt a művelődési ház (még ritkábban a könyvtár) látogatása mozdíthatja ki otthonról. A szociális földprogramos roma kedvezményezettekhez hasonlóan 2005. évi országos vizsgálatunkban is erősen tapasztalható a cigányság kulturális kirekesztettsége, bár a fiatal korosztály és a szakmunkás vagy magasabb végzettséggel rendelkezők azért gyakrabban jutnak el egy-egy közművelődést szolgáló rendezvényre. Nehéz utat találni a roma csoportokhoz, mert különböző (szemléleti és anyagi okok miatt) zártak előttük a „magas” kultúra (színházba a legritkábban jutnak el válaszdóink), de sokszor még a tömegkultúra (mozi, könnyűzenei koncertek stb.) intézményei is.

A fentiek tükrében érdemes újra felidézniünk egy klasszikus politológiai paradigmát (Lazarsfeld és kutatócsoportja), amely szerint az emberek választások alkalmával hozott döntéseire elsősorban mikrokörnyezetük véleményformálói hatnak. Ennek tükrében utalunk arra, hogy az életen át tartó tanulás programjainak, fontosságának terjesztése során támogatni érdemes a valóban véleményformáló (mintaadó) roma személyiségeket.

A politikai szociológiából átvett hipotézisünket alátámasztja az is, hogy a romák leginkább a család és a rokonság felelősségét hangsúlyozzák az életen át tartó tanulás eszményének terjedésében; s csak ezt követően kerülnek szóba a „hivatalos” intézmények (pl. munkaügyi központ, cigány kisebbségi önkormányzat, civil szervezetek, vagy az állam).

#### **4. Összegzés, a kibertér fejlesztésének lehetséges forgatókönyvei az Alföldön**

Már-már közhely, hogy a XX. század utolsó évtizedeitől kezdve a magyar társadalom egyre inkább beilleszkedett egy szorosabb, a modernizáció fő áramához kapcsolódó (európai) integrációs folyamatba, melynek egyik új kihívása – a fenntartható fejlődés ígéretét magában hordozó – az információs kor által támasztott igényeknek történő megfelelés.

Az információs társadalom, s ezzel együtt az általa teremtett új egyenlőtlenségi formák „jelen” szemléletűek. Komoly ellentét van az eltérő helyzetű társadalmi csoportok között: a leszakadók inkább a jelenre koncentrálnak, a középrétegek körében a jövőben bekövetkező szükséglet-kielégítés fontos érték.

Disszertációnk valójában egy, az info-kommunikációs technológia fejlődésén alapuló társadalmi innováció-kutatás. Mint általában az ilyen típusú kutatások, a szociológiai kérdésselvetést összeköti a területi problémakörrel; s egyfajta multidiszciplináris megközelítést hoz létre (Rechnitzer J. 1993, Szoboszlai Zs. 1993.).

Azokat a tényezőket kerestük az Alföldön, amelyek a kibertérré válás tükrében mutatják be a modernizációs-innovációs hatásokat, a régi magatartásformákkal való szakítást, s az új cselekvések hatásrendszerét. Vélekedésünk szerint munkánk azt a korszakot szintetizálja, ami sokan (pl Timár Judit) úgy fogalmazzák meg, hogy a kádári szocializmusból a globális kapitalizmusba való átmenet vagy a piacgazdaságra és a demokratikus államberendezkedésre való áttérés másfél évtizede. Az átmenet kora az innovációkhoz hasonlóan dinamikus kategóriát jelöl. Ebben a globális minták diffúziójával jól jellemezhető másfél évtizedet úgy is meghatározhatjuk, hogy a változás ténye (kényszere) milyen stratégiát (félelmet, stagnálását, reményt, bekapcsolódást, részvételt) vált ki az alföldi társadalom lokális csoportjaiból.

A doktori dolgozat alapkérdése az volt tehát, hogy mely társadalmi csoportokban és földrajzi térben alakul ki a kibertér-formálás társadalmi igénye, illetve az információs társadalomhoz kapcsolódó tudástökek milyen közösségek közvetítésével kerülnek be a köztudatba és ezekbe az adott települési, kistérségi közösség miként tud bekapcsolódni. Másként fogalmazva: a fenntartható fejlődés globális követelményével párhuzamosan létezik a fenntartható tudás „intézménye”, amely azt a társadalmi igényt jelenti, amely a különböző területi szinteken olyan közösséget generál, amelyben összekapcsolódik az eszköz (technológia) és a társadalmi cél (Csörgő Z. 2002)<sup>179</sup>.

Úgy gondoljuk, hogy az információs társadalom hasonlata valójában egy olyan innováció-család, amely az információs technológiákhoz és az ahhoz kapcsolódó tudás terjedéséhez kötődik. Fontos, hogy a terjedés térben, társadalmi csoportok és alkalmazási területek között értendő, de mindenképpen időben zajló folyamatot jelent. Mivel fogyasztási és tanulási folyamatokról van szó, a kapcsolódó politikák egyik legfontosabb kérdése az, hogy vajon melyik hálózat-típuson: a munkahelyen, az iskolában, a közösségi számítástechnikai infrastruktúrákban (pl. a teleház hálózatban), a családban, vagy a baráti, informális hálózatokon keresztül terjed gyorsabban, hatékonyabban az informatikai tudás.

A terjedéshez és a használathoz kapcsolódó kibertér fogalmát nem tudjuk tömören, lényegre törően megfogalmazni. Magára a fogalomra csupán példákkal utalunk, s leírásokkal ábrázoljuk, de nem definiáljuk. Ennek a következő a magyarázata: azt szeretnénk mondani, hogy bár maga a kibertér fogalma bizonyos célokra tökéletes, de ugyanakkor meg kell őriznünk annak azt, hogy az így nevezett fogalom több más hasonlóval kapcsolódik, melyek különállóságát nem lehetséges feláldozni, s így ezeket a határokat nem tüntethetjük el.

A kibertér bevezetésével tehát nem olyan új folyamatokat fedezhetünk fel, melyeket még senki sem ábrázolt volna más összefüggésekben. A már létező fogalmak között a transzdiszciplináris megközelítések olyan típusáról van szó, melyek az innovációra adott társadalmi igényt fedik le. Mégis jó okunk van arra, hogy új fogalmat vezessünk be, hiszen a kibertér definíciója a fizikai tér és a társadalmi feltételrendszer struktúrájában található és úgy működik, mint egyfajta informális társadalmi erőforrás, amely a lokális igényeket katalizálja.

---

<sup>179</sup> Csörgő Zoltán ebben az összefüggésben a hagyományalapú tudástársadalom elnevezést használja erre a folyamatra.



A modern információs és kommunikációs technológiai eszközök terjedése kumulatív módon hat a társadalmi hátrányok generálódására, azaz az info-kommunikációs eszközök hozzáféréseinek, használati módjának, az elérhető online tartalmak és szolgáltatások igénybevételének eltérő módja és mértéke tovább növeli a társadalmi különbségeket. Mindezt a digitális megosztottság fogalma fejezi ki, amely egyrészt bemutatja és értelmezi ezeket az újfajta egyenlőtlenségeket, másrészt az okok feltárásával azonnal lehetőséget ad a megosztottság áthidalását elősegítő megoldások megfogalmazására

A kibertér geográfiai kulcselemei mellett klasszikus területi szempontnak tekinthető a területi tervezés metodikai alapelve is. Bár a digitális forradalom sikeres fejlesztései a koncentráció elvéhez (itt főként az egyetemekhez kapcsolódó technológiai központokra, tájegységekhez – pl. Budapesti agglomerációhoz vagy a klasszikus Szilícium-völgyhöz – kapcsolódó információs technológiai fejlesztésekre gondolunk) kötődnek, maga a hálózat viszont decentralizáltságával éri el hatékonyságát.

Különösen fontosak a társadalmi bekapcsolódást növelő, esélyteremtő programok az információs társadalomban, ahol az innováció olyan gyors, hogy szinte mindig átugrunk egy technikai lépcsőt (így a szerves fejlődés lehetőségét).

Az IKT-eszközök – illetve azok elérése – nem oldják meg az esélyegyenlőtlenség, a szegénység, a diszkrimináció problémáit, de elősegítik a kirekesztés csökkentését, valamint segítségükkel az eddigieknél sokkal szélesebb alapú társadalmi részvétel valósulhat meg .

Az info-kommunikációs eszközök további előretörésének következtében bekövetkezett-bekövetkezik a magán-, a köz - és a gazdasági élet majdnem minden területéhez való hálózati hozzáférés. Ebből adódik az a gondolat, hogy az info-kommunikációs eszközökkel való bánásmód elengedhetetlenül fontos feltétele (lesz) a társadalmi bevonódásnak.

Ezen dimenzióban disszertációnkban a társadalmi és a település-hierarchiában kedvezőtlen pozícióban elhelyezkedő csoportokról azt a hipotézist állítottuk fel, hogy többségük alacsony iskolázottságú, a társadalom többi rétegéhez képest hátrányosabb helyzetből indul, mivel származási, családi, települési-társadalmi hátterük kedvezőtlen indulási feltételeket biztosít számukra.

Azt feltételeztük, hogy az ebbe a társadalmi csoportba tartozók alacsony iskolai végzettségük következtében munkába álláskor általában olyan foglalkozási ágakba kerülnek (segéd- és betanított munka), amelyeket a társadalom kevésbé preferál. A szakképzetlenség következtében e réteg első munkahelyválasztása, foglalkoztatási státusza kényszer. Ebből adódik az, hogy többségük célja a megszerzett társadalmi pozíció megtartása, így a továbblépés, a mobilizáció lehetősége másodlagos. Számukra egy a lényeg: biztosított legyen a megélhetésük. Ez az a folyamat, amelyet összefoglaló néven szegénységi vagy egyenlőtlenségi csapdának nevezünk (Hankiss E. 1983). Dolgozatunkban azokat az automatizmusokat kerestük, amelyek az adott társadalmi csoport számára cél elérését segíti, vagy éppen lehetetlenné teszi.

A vizsgált automatizmusok közül az iskolai végzettség, a családnagyság, a foglalkoztatási mobilitás, a jövedelmi viszonyok, a társadalmi szerepek, a háztartási modellek, az álláskeresési stratégiák és a tudás befogadásának lehetőségei emelhetők ki. Ezek azok a kategóriák, amelyekben a leszakadó társadalmi csoportok a szocializáció, az egyéni életút során bizonyos hátrányokat szenvedtek, leszakadtak a társadalmi-gazdasági fő áramtól. A tartós kirekesztődés veszélye az lehet, hogy gondolkodásuk, értékviláguk hozzáidomul a társadalom peremén szokásos életmódhoz (Csanády A. 1994).

Különböző kutatásokból (pl. Szoboszlai, 2003; Kemény-Janky 2003) tudjuk, hogy a változás kulcskategóriái (ismeretek, teljesítmény, munka) a leszakadó társadalmi csoportok körében még csak most vannak (újra)születőben. Tapasztaltuk, hogy válaszadóink többségében még nincsenek meghatározóan jelen azok az értékek, normák, amelyek hosszabbtávra is lehetővé tennék a bekapcsolódást a XX. század végén tapasztalható gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatokba. Ahhoz, hogy a személyiség belsővé tegye mindezt, jó egyéni eszközként szolgál a képzés-átképzés (az élethosszig tartó tanulás), a foglalkoztatási programok komplexitásának növelése és az információs társadalom által nyújtott lehetőségek kiaknázása is.

De ilyen pozitív automatizmusként értékelhetjük a kistelepüléseken a közösségi hozzáférési pontok létrehozását és a szociális földprogram által teremtett agrár innovációt. Mindkettő olyan mentori segítség a kistelepülések lokális társadalmá számára, amellyel támogatható az a személyiségbeli fejlődés, ami a társadalmi-területi periféria létből való kilépést katalizálhatja.

Összességében tehát a különböző kulturális tőke-emelő programok mérhető eredményei mellett megfelelő eredmény lehet az is, ha megkönnyíti a résztvevők alkalmazkodását a társadalmi környezethez. Ebből az adaptációs fokból idővel „kinőhet” az innováció, és megindulhat az egyén konzisztens mobilitása, ami a leszakadók stabilabb integrációjához vezethet.

A fogyasztói magatartáson túl az info-kommunikációs eszközök terén való jártasság – már jelenleg is egyre inkább - feltétele az aktív foglalkoztatási státusznak. Az ilyen típusú tudásból következhet az, hogy a foglalkoztatottsági arányban megjelennek az info-kommunikációs technológia szélesebb használatából adódó pozitív hatások.

Ezen kívül az e-kormányzattól és más info-kommunikációs technológia által támogatott állami szolgáltatóktól, főként az egészségügy és az oktatás területén, a várt takarékosági potenciál csak akkor jelentkezik, ha a lakosság többségének van hozzáférése és tudja is használni az info-kommunikációs eszközöket. Harmadrészt egyre több magángazdasági szolgáltatást kínálnak online a mindennapi élethez (is) kapcsolódóan. Összességében az is elmondható, hogy a mindennapi élet költségei azok számára nőnek, akik semmilyen hozzáféréssel vagy jártassággal nem rendelkeznek az info-kommunikációs technológiák terén (Hüsing, T. 2003).

Úgy véljük, hogy a fenti folyamatokban való részesültség és produktivitás kialakíthatja az egyénben a racionális magatartást, cselekvéstípust, amely számos klasszikus (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu és mások) szerint feltétele a különböző mobilitási pályákon való elindulásnak, a folytatódó modernizációnak (Zapf, W. 2002), amelynek egyik mai kihívása az információs társadalom típusú fejlődés.

A globális változásokhoz való racionális alkalmazkodás igénye, valamint a térségi gazdasági-társadalmi felzárkózás szándéka alapján a kibertér (információs társadalom) fejlesztések 3 alföldi utat, forgatókönyvet valószínűsítenek<sup>180</sup>. Fontos hangsúlyoznunk, hogy minden elképzelés alapvetően az Alföld humán - és anyagi tökevonzó képességétől, s a helyi kezdeményező - és kockázatvállaló jellemzőktől (így pl. a mezővárosi innovációs hálózatok kialakulásától) függ. A modernizáció sikere attól függ, hogy miként tudnak kialakítani az alföldi gazdaság és társadalom (a területfejlesztési partnerkapcsolatok) szereplői hálózati elven működő, dinamikus kapcsolatot, működő közvetítő rendszereket.

A forgatókönyvek előtt érdemes arra is kitérni, hogy vajon az információs társadalom milyen kategóriákkal írható le az Alföldön? Dolgozatunkban a kibertér meghatározásának következtében elsősorban azokkal a társadalmi hatásokkal foglalkoztunk, amely bizonyos szempontból túllépnek a gyakorisági és intenzitási kérdések megszokott formuláin.

---

<sup>180</sup> A forgatókönyvek kialakításában felhasználtuk a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése című integrált vidékfejlesztési program tapasztalatait is.

Ebben a kutatási mezőben disszertációnk arra keresett választ, hogy az „Alföld-szindróma” mennyiben határozza meg a kibertér fejlesztések irányait, melyek az információs társadalom alapú fejlődés főbb jellegzetességei, mit jelent a lokalitás számára az információs társadalom kifejezés, s milyen infokommunikációs attitűdök jellemzőek körükben.

A következtetések az alábbi lehetséges jövőképirányokban szerepelnek.

### **1. A lemaradás forgatókönyve**

Ez a scenárió újabb társadalmi-gazdasági egyenlőtlen helyzeteket teremt. A hagyományos (a nemzeti és alrendszer (ágazat) szempontú) fejlődési úton továbbra sem lesz meghatározó magatartás a területi-és ágazati szereplők közötti kooperáció és a rendszerszemlélet. A hálózatokon és partneri kapcsolatokon nyugvó területi-társadalmi modernizáció elmaradása esetén gyakorlatilag a mai, a mozaikos tér-és társadalmi szerkezetnek megfelelő, alkalmi döntésekből és fejlesztésekből álló intézkedéssorozat megvalósulását feltételezzük, amely nem nyújtja az információs társadalom jelentette komplex (nem elszigetelt) rendszerelőnyöket.

Mindez azt jelenti, hogy az Alföld nagy térsége összességben nem tud csatlakozni az információs társadalom fejlesztésének fő áramához, így a fejlődés üteme továbbra is követő marad, s a jelenlegi elméleti és gyakorlati eredményeket visszatükrözve, nem áll meg az Alföld egészének leszakadása.

Mindez néhány szigetszerűen kiemelkedő, dinamikusan fejlődő központ mellett a gyengébb innovációs potenciállal bíró települések/térségek további leszakadását eredményezheti.

A fejlettségi különbségek növekedése azonban csökkenti a különböző térségek közötti, hálózati együttműködés lehetőségeit, a térségi gondolkodás és kohézió, munkamegosztás (szolidaritás és harmónia) alapjainak megteremtését és a kölcsönös kapcsolatokon alapuló vonzáskörzet kialakulását.

A klasszikus centrumok ebben a forgatókönyvben tovább erősödnek, új követendő települési stratégiák születnek, de egyre inkább számolni kell a külső és belső periféria helyzetek konzerválódásával és a leszakadásával.

### **2. A „nyugatias modernizáció keleties elemekkel” forgatókönyve**

Szűcs Jenő klasszikus elmélete alapján elnevezett scenárió lényege az, hogy az információs társadalom alapú komplex fejlődési irány követendő lesz, de a megvalósításban kiegyensúlyozatlanság lesz tapasztalható. Az okok az eltérő fejlettségű alrendszerek, térségek (települések) fogadókészségében, a partnerség hiányában keresendők. Ezáltal a fejlődés több ponton elakadhat, lelassulhat, aránytalanná válhat, a kívánt prioritások felé haladás helyett a társadalmi-gazdasági polarizáció növekedése valószínű.

Ez a részleges forгатókönyv az ellentétpárok fokozott megjelenésére, a társadalmi-gazdasági környezet fontosságára hívja fel a figyelmet:

- Pl. kínálatbővítés a terciér szektorban, de alacsonyabb hatékonyság, kevésbé fontos marketing tevékenység
- Pl. települési megtartóerő szimbolikus növekedése, de alacsony önkormányzati/kistérségi források

Összességben térségi-települési szinten nem telepednek meg nagyobb számban olyan képzett, kreatív társadalmi csoportok, akinek kulcsszerepük lehetne a kívülről jövő innovációs kezdeményezések befogadásában, társadalmasításában, illetve a helyi igények, kezdeményezések összefogásában, megfogalmazásában és artikulálásában.

Mindezzel utalunk Richard Florida nézetére, aki amelletт érvel, hogy a kreatív osztály jelenléte a legerősebb mutató arra vonatkozóan, hogy milyen lesz egy régió gazdasági és humán teljesítménye. Különösen érdekes területfejlesztési szempontból az a nézete, amely szerint a kreatív osztályt, amely a gazdasági fejlettséget előidézi, nem az anyagi lehetőségek vonzzák leginkább, hanem sokkal fontosabb számukra két másik tényező: a tolerancia és az izgalmas, élménygazdag, tehetségpártoló közeg (Florida R. 2002).

### **3. A kreatív osztály<sup>181</sup> forгатókönyve**

Dolgozatunkban foglalkoztunk az innovációs milliővel, s láttuk, vannak olyan alföldi erősségek, amelyek tudatos, hálózati fejlesztésével ilyen irányú, pozitív forгатókönyv (mint hosszú távú cél) is megvalósulhat.

A kreatív osztály általános megjelenéséhez azonban szükséges az, hogy az innováció fogalmát a voluntarista jelzőkön túl minőségi dimenziókban is értékeljük, valamint lényeges az, hogy az értelmiségi foglalkozásokban az anonim terekben való cselekvésekbe utat találjon a média és a médianyilvánosság.

---

<sup>181</sup> Napjainkban elterjedt vélemény az, hogy a klasszikus társadalmi osztályidentitások merev kontúrjai elhalványulnak. Ennek a folyamatnak a következtében más dimenziók kerülnek előtérbe a struktúra kutatások során. Az újkapitalizmus társadalmi struktúrájában különösen fontossá vált a tőkéhez és a munkaerőpiachoz való viszony (Kolosi T. 2000.). Mindezek mellett posztmodern dimenziók, a közös érték és kulturális közeg is hozzájárulhatnak egy-egy réteg (csoport) konstrukciójához.

A kreatív társadalmi osztály diffúziójához szükséges az atipikus foglalkoztatás terjedése is. A munka világának lojalitása (garantált karrier, életünk végéig tartó munkahely és megszerzett tudás) a globalizációs trend következtében egyre inkább visszaszorul az egyik oldalon bizonytalanságot, másik részről pedig rengeteg energiát (kreatív vállalkozásokat) teremtve<sup>182</sup>.

Richard Florida Egyesült Államokban folytatott kutatásaiból következtethetünk arra, hogy milyen karakterrel rendelkeznek azok a terek, amelyeknek a fejlődés alapját megteremtve sikerül magukhoz vonzani és megtartani a kreatív osztályhoz tartozókat.

Mancur Olson azt figyelte meg, hogy a nemzetek és régiók hanyatlása szervezeti és kulturális leszakadás következménye, amit ő „intézményi – cselekvési - begyepesedésnek” nevezett. Olson azt állította, hogy azokon a helyeken, amelyek ugyanabban a korszakban futnak föl és virágoznak - legyenek azok bármennyire is hasznosak - nehéz és gyakran lehetetlen elfogadtatni új szervezeti és kulturális mintákat. Ennek következtében az innováció és felemelkedés olyan új helyszínekre tevődik át, amelyek gyorsan adaptálják és a gyakorlatban hasznosítják ezeket a mintákat (idézi Florida R. 2002).

Florida szerint azonban a hagyományos irányok (gazdasági szegmensek átalakítása, barna mezős beruházások, belső települési terek átalakítása, szolgáltató-központok letelepítése) nem állítják meg az emberek és az új cégek elvándorlásának folyamatát. A kérdés az, hogy a területfejlesztésben miként jelenhet meg a kreatív osztály közös világlátása.

Alapvetően a hatékony települési közegnek a nyitottságot és a sokszínűséget kell hangsúlyoznia és meg kell könnyítenie a társadalmi beilleszkedést és a reintegrációt. Ezért azt látjuk, hogy a területfejlesztés új irányában a stabil gazdasági közeg (hasonlóan az információs társadalom technológiai hozzáférésehez) „csak” szükséges feltétele a hatékony emberi közeg megteremtésére vonatkozó fejlesztési irányoknak.

Ez a kreatív közeg lehet elgondolásunk szerint a klasszikus mezővárosok társadalmi-térbeli „életvilágának” újjászületése és hálózatos működése.

---

<sup>182</sup> Ez a scenárió a kibertér-fejlesztés (digitális egyenlőtlenségek) terén három lényeges területet érint. A felhasználók száma növekszik, akik egyre több magyar és idegen nyelvű tartalmat érnek el, saját vagy közösségi hozzáférési pontokon keresztül. Mindezekkel párhuzamosan emelkedik az a digitális írástudási szint is, amely azt az internettel kapcsolatos saját, önálló tudást meglétét jelenti.

A digitális kultúra szempontjából a kreatív forgatókönyv megvalósulása azt is eredményezheti, hogy az alföldi társadalom körében is egyre inkább meggyökeresedik az a tudatosság, hogy az internet, és általában az infokommunikációs eszközökhöz kapcsolódó (kommunikációs, együttműködési, információsszerzési stb.) tudás olyan ismeretet takar, ami a társadalmi felzárkózás záloga lehet.

### **A kutatás felhasználási területei, kiterjesztése**

A dolgozatban megfogalmazott információs társadalom nézetek alapján kiemeljük azt, hogy a kibertér-fejlesztés hatékonysága leginkább a mikro-mezo-makro szint társadalmi és térbeli közösségének adottságaitól függ. Így nincs és nem is lehet egységes elméletet alkotni arra, hogy milyen jellemzői vannak az adott földrajzi régióban az információs kornak.

Ez a tézis az információs kor társadalom és térkutatásaiban véleményünk szerint új irányokat indukál. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy nemcsak a közvetlenül jól mérhető hatásokkal kell foglalkoznunk, hanem kutatnunk kell azokat az elemeket is, amelyek ugyan közvetlenül nem láthatóak, de a társadalom és a tér lehetőségeit, jövőképét meghatározzák. Ez a kutatási cél multidiszciplináris megközelítéssel érhető el leginkább.

Ilyenek dimenzióknak gondoljuk a történeti tömegkommunikációs vizsgálatokat, a társadalmi-települési közvetítő hálózatok (társadalmi tőke) felmérését, a leszakadó csoportok kibertér igényeinek kutatását, a térhasználati szokások és a területfejlesztés irányainak átalakulását, a közösségi hozzáférési pontok hatékonyságát stb. Ezek alapján jól bemutatathatók azok a befogadó és innovatív outputok, amelyek az információs kor alföldi útját jellemzik.

Fontosnak tartjuk az alföldi regionális modell vizsgálatát más alrendszerre (politika, gazdaság, kultúra, közigazgatás stb.), illetve más hazai és határon túli földrajzi területekre is kiterjeszteni. Elgondolásunk szerint ezért disszertációnk tanulságait, következtetéseit a térség fejlesztéspolitikái mellett a határon túli területek felzárkóztatásában is alkalmazni lehetne.

Véleményünk szerint PhD dolgozatunk témája alapkutatási szempontból is megközelíthető. A kockázatvállaló képesség területi és társadalmi azonosságainak és különbségeinek a vizsgálata lehet a munka továbbfejlesztésének meghatározó iránya.

Mindezek mellett célszerűnek tartjuk azt is, hogy az alföldi kibertér komplex vizsgálatát kistérségi (vagy klasszikus mezővárosi) szinten is folytassuk.

**The Regional and Social Connections of Digital Inequality in the Great Hungarian Plain**

**1. The Objectives and Structure of the Thesis<sup>183</sup>**

During a complex (sociological, historical, geographical) analysis of information society type development within the enormous topic of information society, the dissertation focuses on the new forms of inequality, the social and spatial emergence of digital disparity and the characteristic features of the present megatrend of modernization in the Great Hungarian Plain. Castells, in one of his lectures in 1998, called the relationship with the instruments of information society and cultural maturity the cornerstone of human evolution. In his view, information and communication devices have a double role in modernization: on the one hand, they allow countries to skip certain grades of economic development by modernizing their production system, while on the other hand, the economies that are incapable of adapting themselves to the new technological system produce multiple symptoms of backwardness. Entrance into the information age depends on how the schooling level of a society can be raised and what the capacity of information reception and application is like (Castells M. 1998).

Everyone experiences that the instruments of information society and the phenomena accompanying their diffusion do not indicate the rate of social development. Due to the constant “experience of backwardness and belatedness”, the vast majority of society has a biased attitude to the opportunities offered by the internet (and the world of networks), so they are unable to prepare for one of the consequences of the information world, namely the transformation of traditional social structures and institution systems.

That is why it is a significant question how we can move from the social periphery situation considering the existing heritage of the Great Hungarian Plain. This ontological position traditionally determines the discourse of the research of the Great Hungarian Plain. To see this it is sufficient to have a look at the title of the volume of the first conference on the Plain held in the decade of the changes in the political system: The Question Marks of the Plain Way. At that time already, employment, unemployed existence, gypsy society, farms, internal migration and changes of norms and values represented the focal points of research. At the first conference on the Plain in this millennium, classical topics of social science were re-discussed considering the points of view of equal opportunities and creating new opportunities. It is this generally

---

<sup>183</sup> The detailed literary reference can be found in the capital References of the Thesis.



valid public policy principle in the EU that can create a rational behaviour of individuals and communities, which could determine the success of the diffusion of information society. Success in our interpretation is the process when the technical side of information technology becomes a factor of social and regional competitiveness, when the new technical devices, IT systems generate a brand new structure for the division of labour as well as a new lifestyle and space forms (Mészáros R. 2003); they alter the mechanisms of social and economic decision-making and the feedback of decisions (Varga Cs. 2005).

Besides presenting the possible virtual space categories and forms constructed by the concepts, facts and technology that form the abstract models of information society, the objective was to accentuate the elements which can be traced back to various causes and lie in the different uses of technology. Observing technology from the users' point of view, the research was focused on the individual skills and tasks, contents and possibilities, which are indispensable for the successful decoding and interiorization of digital culture. Accepting the view of numerous researchers (e.g. Castells M. 2005, Mészáros R. 2005, Varga Cs. 2001), the types and forms of the space concept (cyber space – Gibson 1984, Mészáros R. 2001, 2002) born through the use of information-communication technology can be considered as those totally originated in society (Mészáros R. 2001, 2005).

As a result, the dissertation will be added to the general and local discourse born in regard to the digital gap – to use a fashionable phrase – with a slight difference: where possible it confronts development possibilities with the points of view and interpretations of regional-social players, which, in more or less detail in certain capitals, depict the most neuralgic elements, the inconsistent points of information society type development, while also showing the possible ways of shifting.

## **2. Hypotheses of the Dissertation**

The following hypotheses needed verification or refutation:

- The triad of space, time and (the knowledge and skills of) the users of technology represent the conceptual framework for the geography of information society. Most of the causes of digital inequality can be traced in the accumulated regional and social disadvantages and socialization patterns. This typification reflects the discourses of various related disciplines (mostly those examining information society and temporal geography as well as the formation of social-technical networks; various sub-branches of sociology, psychology and sociography). The established constructional frame can be adequate to approach the subject in a multidisciplinary manner in the space of the Great Hungarian Plain.

- Based on the diffusion of the technical-technological background of information (and knowledge) society, it can be presumed that access to information will result in further social-regional differentiation. The technical-technological bases, however, may broaden due to development. These days, however, the building and actuation of (broadband) networks can be described along an economic rationale, therefore it has a segregating effect. In the case of accelerating diffusion though, the technical-technological background does not have an excluding effect because the receptive and adaptive capacity of the given society will become more important with regard to setting up networks.
- As a result, it is believed that the technical-technological background infiltrating every level of the social-regional „life-world” (employment, training, housing, care, services, cultural consumption, communities etc.) is a necessary and sufficient condition to the “propagation” of information society, but it is also necessary to examine the adaptive (receptive) and innovative (user and developer) behaviour forms of various groups and strata of society. So in the information society development programme of a given geographical space, both factors need to be emphasized. Currently, in the documents aimed to promote the development of information society, the emphasis is put on the (undoubtedly determinative) role of innovation. This, however, many times does not meet the demands and means of the local level. Therefore in the interest of advancing equal opportunities and regional levelling it is required to activate human resources locally.
- When mapping the factors that support or hinder the effects of information society in the Great Hungarian Plain, modernizational (innovative), adaptive and backward regional and social islands (regional centres, meso-, sub- and micro-centres) can be discovered. With Manuel Castells’s concept in mind, the primary question is what could be considered as innovative milieu in the Great Hungarian Plain, and it is also important how this entity is reproduced in this geographical space.
- The network model that can be described on the basis of the spreading of the knowledge/application (as innovation) linked to the diffusion of info-communication instruments is in connection with the fact that the access to and the possession of information in a wider sense induce core-periphery islands in the 21st century. The question is what sort of centre-periphery type change will be induced by the factors supporting or hindering the spreading of information society in such a region – which can sporadically produce knowledge and innovation centres -, or whether, in part, similarly to global trends – in the case of adequate

and conscious development – they will reduce or eradicate big differences thus establishing the possibility of a more organic regional development.

- The dissertation surveying the chances of the spreading of information society also deals with the question of what sort of connection can be revealed between the mass communication of settlements prominent in modernization (e.g. market-towns) and that of the region itself. It is presumed that the socialization forms of knowledge, news and information regarding a local community well reflect the social demand for mass communication in a (small) region. It is thought that this action linked to the local social public is stronger in areas where social communication has deeper roots historically.
- Within information society type developments, the complex and organic approach gets more and more emphasis. Among the intervention areas, the segments of society become more determinative because modernization (or any development process) should provide society with the possibility of “building up organically”. It is specifically true with regard to the spreading of info-communication technology. One can agree with Róbert Pintér’s statement saying ‘if progress brings exclusion for the majority of a society, it can retort, and yet progress in the long run leads to a standstill’ (Pintér R. 2004, p. 145).

### **3. Qualitative and Quantitative Research Methods**

During the applied settlement surveys, when researchers aim to get to know the life of a settlement or region, they need to mix the approaches of anthropology, sociology, social geography and economy (Letenyei 2005, p.258). This dissertation applies types of explorative research (e.g. survey of settlements with a so-called telehouse, which is a community Internet access point) and approaches built on model construction (the adaptation of the Coleman model for information society can be considered one like that as well as the typification of the impacts of „lifelong learning” on gypsy social groups). One of the methodological novelties of the dissertation is the analysis of relation-nets according to which if the links on settlement homepages which point at geographical places are taken as starting points, then one can survey the space relation aspects of cyber space in the Great Hungarian Plain.

As a methodological element it is necessary to emphasize that the dissertation deals not only with the evident (but simplifying technological background lying at the core of the functioning of information society but also with the imperceptible social settlement background, whose measurement is more difficult, yet which gradually transforms the life of communities and individuals (while serving as a base for the trend of organic development).

Besides those mentioned above, the dissertation applies several methods used in social research that complement each other.

#### **4. The Structure of the Thesis and a Few Brief Conclusions**

The dissertation consists of two main units. One of them is based more on theory, while the other one mainly interprets empirical findings.

The presentation of sociological and geographical approaches to information society constitutes the frame of the theoretical part. This part reviews the theories and concepts, which can be ranged among the field of sociology and social geography of the information society, but at the same time, the topics are placed into a historical-philosophical context by recalling the roots of national sociology as well as the theories of modernization.

In our opinion, an analysis of a historical approach is indispensable for the interdisciplinary examination of the concept of information society. Therefore value pairs and theories that point at the characteristics of the “Plain Way” get a special emphasis. In our interpretation, these are the following: modernization and traditional development; mass communication and direct communication; the relation system of local and global elements; network forming and settlement-social individuals; core-periphery relations.

In the theoretical parts, the objective was to form a picture of the state of the society in the Great Hungarian Plain. The goal of this capital is to discuss the traditional causes of digital inequality and the features that characterize the society in transition and the ongoing regional processes.

It seems to be a commonplace that since the last decade of the 20th century, Hungary has gradually joined into a (European) integration process connected to the mainstream of modernization, whose new challenge was to meet the requirements of the information age (which included the promise of sustainable growth).

As opposed to merely providing economical and infrastructural data as done by usual economic-geographical approaches, the conceptual arc of the dissertation is to shed light on the possibilities of thinking in cyber space as a complex concept and reveal the traditional and present differences of development. That is why there is more emphasis on the presentation of the connections of society and economy (regional development), the relationship of knowledge and learning, dealing with usage, personal habits and the social and regional groups that mediate models.

Reflecting to all these, the analysis focuses on the possible ways of describing the theoretical model and modernization scenarios of information society characteristic of one of the largest and unbroken geographical and ecological land in Hungary (which amounts to almost half of the territory and third of the population of the country).

In this approach, besides a static announcement of infrastructure indicators of economy and technology, with the help of previous case studies, the aim was to present the attitudes of the innovative and the less innovative groups of society, their vision of information society and the possible regional differences in the Great Hungarian Plain.

The characterization of the abovementioned groups is based on the target group (public administration, regional development, political sphere, economy and civil sphere) questionnaire surveys that were made during the background surveys of regional development in the Southern and the Northern part of the Great Hungarian Plain. Besides these, during representative society surveys (e.g. data collection for the World Internet Project in 2001 and various regional data collections), certain social-settlement types were separated as well as groups, which can be characterized with a more active or more passive use respectively.

With the help of our surveys, especially those on the efficiency of social policy (land programme researches, unemployment surveys), empirical studies of settlements and small regions (surveys of settlement conflicts) and various semi-structured sociological interviews, one can get a notion of the ideas of backward groups concerning usage. By this content analysis, a new light is shed on the complex „notions of inequality” in the deep layers of society in the Plain.

In the dissertation a separate unit is formed by the telehouse research done with structured interviews for the analysis of digital inequality in small settlements in the Great Hungarian Plain and by the survey to map the integration possibilities of gypsy society, a defining factor in the peculiarity of the “Plain Way”, which was carried out by interviewing local minority governments.

The dissertation also deals with public policy projects aiming at the establishment of information society; namely the information society strategy in the two regions, the programmes for small regions within the further development of the Vásárhelyi Plan and other projects in the Tisza Valley as well as documents on social development in certain counties are analysed.

To formulate the complexity outlined above in a different way, the dissertation keeps a type of scientific approach to the fore, which accentuates the „triad” of social geography, that is the place of residence, the place of work and schools (settlement services). In consequence, the dissertation building upon micro-, meso, and macro-level case studies will be well applicable for further research concerning the geography, sociology and social policy of information society (to present the regional and social features of cyber space).

In connection with organic development, the harmonic development of society and the demand for cohesion, at the end of this capital, a view present in the public speech of social science needs to be recalled, according to which the

underlying conditions to economic performance (competitiveness) are tolerance and a social medium that is exciting, rich in experiences and supportive towards talents (Dessewffy T. 2004). Forming the social side of competitiveness is also assumed to be a significant factor in information society.

## **5. Results of the Dissertation**

### **5.1. Summary of Special Literature**

The thesis itself is practically a kind of research of social innovation based upon the development of info-communication technology. Like similar researches of this type, posing sociological questions is linked with problems of local aspect thus creating a multidisciplinary approach (Rechnitzer J. 1993, Szoboszlai Zs. 1993)..

On the Great Hungarian Plain we looked for the factors which, in the mirror of turning into cyber space, reflect the effects of modernization-innovation, the process of breaking with old forms of behaviour as well as the impact mechanism of new activities. This work is expected to synthesize the age, which many theoreticians (e.g. Timár J. 2005) describe as the long decade (fifteen years) of transition from the socialism of the Kádár regime to global capitalism, or label as the period of transformation into market economy and democracy. The era of transition denotes a dynamic category similar to innovation. Thus this long decade, which can be well characterized by the diffusion of global patterns, can be also defined by the type of strategy (fear, stagnation, hope, joining, participation) that the fact of changes incites in the local social groups in the Plain.

The primary questions posed in this PhD thesis were the following: In which social groups and in what geographical space does the social demand for creating cyber space form? What communities mediate the diffusion of knowledge capital connected to information society? How can a certain community or a small region join it? In other words, simultaneously with the global demand for sustainable growth, there exists the “institution” of sustainable knowledge, which refers to the social demand that generates a community on different regional levels within which the instrument (technology) and the social goal merge into one (Csörgő Z. 2002).

The dissertation aims to examine the topic of digital inequality. In virtual (cyber) space there is only one thing that counts: whether you have access to the net or not. It is all in vain if information spreads rapidly, or it is accessible in each part of the world at the same time, in case the practical application of available knowledge is obstructed just like before.

Information society as well as the new forms of inequality it creates have a “present” aspect. There is a serious contrast between social groups in different situations: those that fall behind tend to focus on the present, while for middle-class layers satisfying their needs in the future is a significant value.

It is proposed that the simile of information society is an innovation family that is linked to the information technologies as well as to the spreading of knowledge connected with these. It is important to note that this diffusion takes place in space, in social groups and in various fields of application, but nevertheless it is a process that takes place in time. Since it is the processes of consumption and learning that we talk about, the main question of connected policies is on which type of networks – at the workplace, at school, in community IT infrastructure (e.g. in the telehouse network), in the family or in a circle of friends, through informal networks – IT knowledge spreads more rapidly and more effectively.

The term *cyber space* connected to the spreading and use cannot be described briefly and in essence. One can only refer to it with examples and depict it with descriptions, however it is never defined. The problem could be explained like this: although the term cyber space is perfect for certain goals but at the same time, it needs to be kept in mind that the concept is in connection with similar ones whose separate nature should not be sacrificed, so these the borderlines can never be eliminated.

By the introduction of cyber space (or the concept of social capital), one cannot discover new processes that someone else has not described in other contexts. Amidst already existing concepts, it is all about a type of transdisciplinary approach which covers the social demand for innovation. Still there is a good reason to introduce this new concept since the definition of cyber space lies in the structure of physical space and social conditions, and it functions like a kind of informal social resource that catalyzes local demands.

Besides the key geographical elements of cyber space, the methodological principle of regional planning can be considered a classical regional aspect. Although the successful developments of the digital revolution are in connection with the principle of concentration (mainly thinking of information technology achievements linked to technological centres connected with universities and regions – e.g. the agglomeration of Budapest or the Silicon Valley as classic examples), the network itself becomes efficient due to its decentralized nature.

## **5.2. Summary of the Research Results**

The spread of modern information and communication devices has a cumulative influence on generating social disadvantages, that is the access to

these instruments, their form of usage, the different modes and extent of using online contents and services further increase social differences. All these are expressed by the notion of digital division, which on the one hand, presents and interprets these new forms of inequality, while on the other hand, by revealing the causes, it instantly allows us to formulate solutions in order to bridge this division.

Info-communication instruments – and having access to them – do not solve the problems of unequal opportunities, poverty and discrimination but they do contribute to reducing exclusion, and they aid in bringing about social participation on a much wider level.

With the further advancement of info-communication devices, a net access to almost all the areas of private, public and economic life becomes possible. Consequently, the idea comes about suggesting that making use of these instruments would become an indispensable precondition to social inclusion.

In this dimension, the dissertation hypothesizes that the groups having a disadvantaged position in social and communal hierarchy are mostly uneducated, and compared to other layers of society, they set out from a disadvantageous situation since their origins, family and social background provide unfavourable conditions right at the start.

It was assumed that those belonging to this social group, due to their poor education, would get into low-key jobs (doing unskilled or drilled work) rarely preferred by society. Because of the lack of vocation, the members of this layer have a forced employment status from the beginning. As a result, most of these people aim to keep their attained social position, as the option of promotion and mobility is of secondary importance. What is important to them is the security of making a living. This is the process called *poverty* or *inequality trap* (Hankiss E. 1983). In the dissertation, automatisms were searched for, which help a given social group to reach a goal, or which make it impossible for them.

Out of the automatisms that were examined, it is the schooling level, the family size, employment mobility, the size of income, social roles, household models, job seeking strategies and the reception of knowledge that could be emphasized. These are the categories that the social groups falling behind were somewhat lacking during their socialization or individual career, thus they missed the social-economic mainstream. Permanent exclusion may endanger them if their thinking and scale of values adapt to the lifestyle accustomed to on the edge of society (Csanády A. 1994).

Various surveys (e.g. Szoboszlai Zs. 2003; Kemény I. - Janky B. 2003.) proved that the key categories of change (knowledge, performance, work) are being (re)born in the groups falling behind. It was found that in the majority of repliers the values and norms that would allow them, in the long run, to take



part in the economic and social modernization processes in the late 20th century (Varga Cs. 2005) were not present to a significant extent. Training and retraining (lifelong learning), developing the complexity of employment programmes and making benefit of the opportunities provided by information society could serve as adequate individual tools for persons to internalise all the abovementioned elements.

One can consider the establishment of community net access points in small settlements and agricultural innovation created by social land programmes as similar positive automatisms. Both are mentor aids for the local society of small settlements, which support the personality development that can function as a catalyst for leaving social-regional peripheral existence behind.

All things considered, besides the measurable effects of various programmes to raise cultural capital, it can be an adequate result if adaptation to social surroundings is facilitated. From this degree of adaptation, with time passing, innovation can “shoot out”, and the individuals’ consistent mobility can begin, which could lead to a more stable integration of those falling behind. The programmes that enhance social inclusion and establish new opportunities are extremely important in information society, where innovation is so fast that we tend to skip a technical step (thus missing the possibility of organic development too).

Besides a consumer attitude, the skills for using info-communication instruments are – to a growing extent – preconditions to an active employment status. In consequence to this kind of knowledge, the positive influence of applying info-communication technology appears in employment rates.

In the case of e-government and other state service providers supported by info-communication technology, mainly in the field of public health and education, the expected saving potential emerges only if the majority of citizens have access to info-communication instruments and if they really know how to use them. What is more, a growing number of online services are available for the private sector with regard to everyday life, too. So it can be said that the costs of everyday life grow more for those who have no access to the internet and lack any skills of making use of info-communication technology (Hüsing T. 2003).

It can be presumed that the participation in the abovementioned processes and productivity can develop a rational behaviour in individuals, a type of action, which according to numerous classical theoreticians (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu and others) is the precondition for people to set out on various mobility tracks and a precondition to ongoing modernization (Zapf W. 2002), one of whose current challenge is the information society type development.

A disszertációm elkészítésében köszönöm

Prof. **Dr. Süli-Zakar István** témavezetőm munkáját.

Az MTA RKK kollektívájának segítségét.

Külön köszönöm az Alföldi Tudományos Intézet munkatársai közül

**Dr. Csatári Bálintnak,**

**Szoboszlai Zsoltnak,**

**Gémes Tündének,**

**Jász Krisztinának,**

**Balcsók Istvánnak és**

**Kanalas Imrének** értékes tevékenységüket.

A Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar Szociálpedagógia Tanszék munkatársainak és hallgatóinak támogatását.

Köszönöm **feleségemnek** és **lányaimnak, szüleimnek** azt a családi támogatást, türelmet, amely nélkül nehéz lett volna megírni ezt a disszertációt.

## Függelék

### Ábra, térkép és táblajegyzék

1. ábra A technológiai diffúzió S görbéje .....	42
2. ábra Az önkormányzati honlapok elterjedésének folyamata az Észak-Alföldön.....	45
3. ábra Az intelligens fejlesztés fő irányai .....	68
4. ábra Az információs társadalom hatásai vidéki térségekben a Coleman-modell alapján .....	72
5. ábra Az információs társadalom hatásai vidéki térségekben mintaadó csoportokban a Coleman-modell alapján .....	73
6. ábra Az otthoni internet hiányának okai a roma társadalmi csoportokban .....	142
1. térkép Hogyan jelentkezik a lokálpatriotizmus, a lakóhely fokozottabb szeretete a Dél-Alföldön? .....	85
2. térkép A kulturális esélyegyenlőség problémája a régiók tükrében .....	87
3. térkép Civil szervezetek alapításának terjedése az Alföldön 2000-2003 között Non-profit szervezetek növekedési aránya (2000=100 százalék) 89	
4. térkép Leendő diplomások az Alföld felsőoktatási intézményeiben az új évezred első éveiben (a felsőoktatásban tanulók száma (fő) ezer lakosra) .....	91
5. térkép Felsőoktatási térkapcsolatok az ezredfordulón Szolnokon. Melyik városba adta be a felvételi jelentkezését az érettségiző? (százalékban) .92	
6. térkép Kutató-fejlesztő létszám az Alföldön (K+F létszám (teljesidő-egyenérték 2001) .....	94
7. térkép A sajtóorgánumok megjelenése és tartóssága Jász-Nagykun-Szolnok megyében kistérségenként (1867-1968).....	99
8. térkép A sajtóorgánumok megjelenése és gyakorisága Hajdú-Bihar megyében kistérségenként (1867-1968).....	100
9. térkép A sajtóorgánumok megjelenése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kistérségenként (1867-1968) .....	102
10. térkép A települési önkormányzati honlapok és a netes térkapcsolati dimenziók elterjedése az Alföldön .....	106
11. térkép A települési önkormányzati honlapok elemei az Alföld régióiban – százalékos megoszlás .....	107
12. térkép A települési önkormányzati honlapok összevont elemei az Alföldön .....	110
13. térkép A társadalmi nyilvánosság bővítésének lehetőségei néhány alföldi kistérségben. Települési önkormányzati honlapok településszámhoz viszonyított aránya .....	112

14. térkép A sajtóalapítás területén „aktív” kommunikációjú kistérségek települési honlapjainak vonásai .....	113
15. térkép A sajtóalapítás területén „inaktív” kommunikációjú kistérségek települési honlapjainak vonásai .....	113
16. térkép Digitális szakadék mérőszámok összehasonlítása régióként 2001 .....	115
17. térkép A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése programban résztvevő kistérségek (Fehérgyarmati, Mátészalkai, Vásárosnaményi, Szolnoki, Jászsági, Törökszentmiklósi, Közép-Tiszavidéki, Kisteleki, Hódmezővásárhelyi, Szentesi és Csongrádi) az Alföldön .....	121
18. térkép Szociális földprogramos települések néhány jellemzője az Alföldön .....	125
19. térkép Teleházak elhelyezkedése és a teleházas települések állandó népessége az Alföldön .....	130
20. térkép A www-megjelenés és a kábel tv-s előfizetők aránya az alföldi megyék teleházzal rendelkező településein .....	132
1. táblázat Civil szervezetek megyei eloszlása az Alföldön .....	88
2. táblázat A települési önkormányzati honlapok elemei az alföldi megyékben .....	109
3. táblázat Az IKT vállalkozások eloszlása az alföldi megyékben és teleházas településeken.....	133

### ***Tömegkommunikációs centrumok az Észak-Alföldön című modellkutatás tartalomelemzésének szempontjai***

A szempontok kialakításakor arra törekedtünk, hogy képet kapjunk egy közösség kommunikációs tevékenységiról. Úgy gondoljuk, hogy az alábbi komplex mutatók alapján következtethetünk az adott települési társadalmi csoport frusztráció-tűrésére, önreflexiós képességére és jövő orientáltságára (Durkheim É. 1978.).

#### **1. A kiadvány megjelenésének helye**

**2. A kiadvány első és utolsó megjelenésének időpontja.** Ebből a dimenzióból következtetünk arra, hogy milyen hosszú életű volt a kiadvány, a helyi társadalom miként tudta fenntartani érdeklődésével. A kiadványok tartósságánál az 1 évig terjedő megjelenéshez soroltuk az alkalmi megjelenéseket. A további megjelenési intervallumokat (2-5 év, 6-15 év, 16 vagy több év) a bibliográfiai adatok felvétele után határoztuk meg.

**3. A kiadvány által érintett téma.** Feltételezhető, hogy a társadalom érdeklődését, problémáinak jellegét leképezi az, hogy milyen fajta témában tájékozódnak szívesen az olvasók. A tájékozódási affinitás természetesen abból a szempontból is fontos, hogy miként érvényesül egy település közösségének reflexiós készsége, képessége. A kiadvány érintett témája szempontjából 10 kategóriát (közgazdaságtan-gazdaságpolitika, politika-társadalom- társadalompolitika, vallás, ismeretterjesztő, tudományos-műszaki, művészet, humor, szatíra, általános közérdekű híradás, közélet, mezőgazdaság, agrárfórum, híradó, közlöny, közigazgatás, jog) állítottunk fel.

**4. A kiadó** A kiadó, felelős a kiadvány megjelenéséért, tartalmáért. Úgy véljük, hogy egy nagyon fontos professziót jelent az, hogy rögzül a felelősség és a tevékenység koordinációja. Másképpen fogalmazza meg érdekeit egy politikai párt, és egy civil szervezet, és ez alapján olvasóközönsége is különbözhet. A kiadó szempontjából, a következő kategóriák születtek: civil szerveződések, egyház, politikai párt, értelmiségiek, egyéb.

**5. Kiadvány megjelenésének gyakorisága** A kiadvány jellege, tartalma meghatározza a megjelenésének gyakoriságát is. A sűrű megjelenés aktív közösséget, a ritka megjelenés passzív lokális társadalmat, vagy rétegközönséget feltételez. A megjelenés gyakorisága: napilap, hetilap, folyóirat, negyedévente, rendszertelen, eseti jelleg.

## A felhasznált területfejlesztési programozási dokumentumok

- 1. A szolnoki kistérség intelligens fejlesztési stratégiája (2005.).** Készítette: Stratégiakutató Intézet Kht. Programvezető: Varga Csaba, Ugrin Emese témavezető, szerkesztő. Kézirat.
- 2. Észak-Alföldi Információs Társadalom Stratégia.** A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Informatikai Központja (HBMÖ IK) által készített dokumentum. Debrecen, 2005. június 30. [www.eszak-alfold.hu](http://www.eszak-alfold.hu)
- 3. Dél-Alföldi Régió Regionális Információs Társadalom Stratégia (RITS).** Kézirat – végső verzió. <http://www.darinnno.hu/modules.php?name=RITS>
- 4. Jász-Nagykun-Szolnok megye információs társadalomra való felkészítésének Programja (2003-2006)** - Társadalmi - gazdasági - technikai háttér feltérképezése, helyzetelemzés, stratégia. Szolnok, 2002. november. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Szolnoki Társadalomkutató Osztálya. Kézirat. Témavezető: Szoboszlai Zsolt szociológus, tudományos csoportvezető; Szakértők: Kanalas Imre geográfus; Szarvák Tibor szociológus; T. Hargitai Judit közgazdasági szakokleveles jogász.
- 5. Jász-Nagykun-Szolnok megye középtávú (2000-2006) területfejlesztési stratégiai programja.** 1999. szeptember. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Szolnoki Társadalomkutató Osztálya. Kézirat. Témavezető: Szoboszlai Zsolt szociológus, tudományos csoportvezető.
- 6. Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója és a területfejlesztési stratégiai programja, valamint operatív programja.** Témavezető: Excellence Rt. 2002. [www.eszak-alfold.hu](http://www.eszak-alfold.hu)
- 7. Észak-Alföldi Régió humánerőforrás-fejlesztési terve.** 2000. december. Kézirat. Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Tanszék.
- 8. A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése (VTT), A Tisza-térség – komplex és a kistérségekre vonatkozó - integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási koncepciója és programja 2003-2006** (Fehérgyarmati, Mátészalkai, Vásárosnaményi, Szolnoki, Jászsági, Törökszentmiklósi, Közép-Tiszavidéki, Hevesi, Kisteleki, Hódmezővásárhelyi, Szentesi és Csongrádi kistérség)  
Témafelelős: Lányiné Fogarasi Kornélia (Váti Kht.) – Szoboszlai Zsolt (MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport). Kézirat.
- 9. MITS (2003): Magyar Információs Társadalom Stratégia,** Informatikai és Hírközlési Minisztérium, 2003. november

## Felhasznált irodalom

- Asheim, B.T. (2001): Localised learning. Innovation and regional clusters. In: Clusters Policies – Clusters Development. Ed.: Mariussen, A. Stockholm. 2001. 39–58. o. (Nordregio Report, 2.).
- Alexander, J. C. (1996): Szociológiaelmélet a II. világháború után. Balassi Kiadó, Budapest. 1996.
- Andor M. (1989): A néma népszavazás. Vita Kiadó, Budapest. 1989. (Műhelysorozat, 9.).
- Andorka R. (2003): Bevezetés a szociológiába. Aula Kiadó 2003.
- Angelusz Róbert (2000): A láthatóság görbe tükrei – Társadalomoptikai tanulmányok. Új Mandátum Kiadó. Budapest 2000.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998): Középrétegesedés és polgárosodás - fogalmi dilemmák. – Szociológiai Szemle. 1998. 4. 113–118. o.
- Arató A. – Szász A.-né (1972): Szolnok Megyei Hírlapok és Folyóiratok Bibliográfiája 1868-1972. Szolnok. 1976.
- Balcsók I. (2001): Sokasodó gondok - szerény lehetőségek az északkeleti határmenté munkaerőpiacán. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2001. 170–216. o.
- Balcsók I. (2005): Kulcs a jövőhöz – humán erőforrások szerepe a periférián. In: „Maradék Biharország”. Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. (A Bihari kistérség és a negyedszázada várossá nyilvánított Berettyóújfalu a regionális tudomány szemszögéből.) Szerk.: Baranyi B., Porkoláb L. Nadányi Zoltán Művelődési Központ, B. Tónus Bt., Berettyóújfalu. 2005. 59–70. o.
- Bánlaky P. (1993): Riadt tunyaság. Egészen szubjektív szociográfia Tiszasasról. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 1993. Kézirat.
- Bánlaky P.– Hamar A. – Murányi I. – Szoboszlai Zs. (1998): Északkelet-magyarországi regionális szociológiai kutatás a területi folyamatok háttérvizsgálatához. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 1998. Kézirat.
- Barabási A.-L. (2003): Behálózva. A hálózatok új tudománya. Magyar Könyvklub, Budapest. 2003.

- Baranyi B. (2001): A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határmenti területein. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2001. 55–87. o.
- Baranyi B. (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom. 18. 2004. 2. 1–21. o.
- Baranyi B. (szerk.) (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2001.
- Baranyi B. – Balcsók I. (2001): Mátészalka, a sikeres város – igazi siker-e vagy csak reményt keltő kitörési kísérlet? – Tér és Társadalom. 14. 2000. 1. 101–128. o.
- Barna K. – Molnár T. – Juhász R. T. (2005): Megújuló területpolitika: előtérben a területi versenyképesség. – Területi Statisztika. 8. (45.). 2005. 6. 542–556. o.
- Barsi B. – Kanalas I. – Szarvák T. (2005): New Economy in Space International Trends and Hungarian Characteristics. In: Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Eds: Gy. Barta, É. G. Fekete, I. Kukorelli Szörényiné, J. Timár. Centre for Regional Studies, Pécs. 2005. 236–258. o.
- Beck, U (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest. 2003.
- Bellon T. (2000): Életmód a Tiszatájon, Tisza-vidék kutatás-fejlesztési program, 2000. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 2000. Kézirat.
- Beluszky P. (1988): Az „Alföld szindróma” eredete. – Tér és Társadalom 2. 1988. 4. 3–28. o.
- Beluszky P. (1992): A vég kiárusítás I. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest. 1992.
- Benda K. (1978): A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. In: Benda K.: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának hazai történetéből. Gondolat, Budapest. 1978. 287–308. o.
- Benedek J. (2002): A földrajz térszemléletének hullámai. – Tér és Társadalom. 16. 2002. 2. 21–39. o.
- Benevolo, L. (1992): A város Európa történetében. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. 1992.



- Béres Cs. (2003): Tervezet a Hajdú-Bihar megyei Esélyek Háza létrehozására. Kézirat. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 2003. Kézirat.
- Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. (Földrajzi tanulmányok, 22.).
- Bergmann, W (1990): Az idő a szociológiában. Szakirodalmi áttekintés az időszociológiai elmélet és kutatás helyzetéről. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1990. 117–175. o.
- Bod T. (2006): Kor-és körkép Magyarországról. Formann Balázs az EU-források felhasználásáról. In: Magyar Narancs 2006. május 11. XVIII. évf. 19.sz. 16-17.o.
- Brook, H.(1972): Tudományos növekedés és társadalom. OECD. 1972.
- Butlin, R. (1990): Történeti földrajz, regionális identitás és kulturális régiók összehasonlító elemzése. – Tér és Társadalom. 4. 1990. 3-4. 1–11. o.
- Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat, Budapest, 1978. (Társadalomtudományi Könyvtár).
- Castel, R (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest. 1998.
- Castells, M. (1998): Conference Paper – Info Tech Project, Information Technology, Globalization and Social Development (Paper prepared for the UNRISD Conference on Information Technologies and Social Development, Palais des Nations, Geneva. 22-24 June 1998). <http://www.fes.uwaterloo.ca/crs/plan674d/castellspaper.pdf>
- Castells, M. (2005): A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat, Infonia, Budapest. 2005.
- Clark, C. (1951): The Conditions of Economic Progress. MacMillan, London, 1951.
- Cox (2000): Thinking About About Civilization. – Review of International Studie. 26. 2000. 4. 217–234. o.
- Czimre K. (2004): A humán-erőforrás fejlesztés szerepe Magyarország eurorégióiban. In: Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Szerk.: Süli-Zakar I. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2004. 115–127. o. 2004.
- Csányi G. – Szendrői B. (2004): Szociális hálózatok. – Beszélő. 9. 2004. 7-8. 133–141. o. [http://beszelo.c3.hu/04/0708/12\\_5csanyi.htm](http://beszelo.c3.hu/04/0708/12_5csanyi.htm)

- Csatári B. (1992): A kettészakadt ország és az Alföld. – Juss. Társadalomelméleti és Kulturális Szemle. 5. 1992. 3. 59–63. o.
- Csatári B. (1998): Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Bács-Kiskun megyében. Alföld II. Kutatási Program. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 1998. Kézirat.
- Csatári B. (2000): Az Alföld mássága és lehetséges jövője. – Tiszatáj. 54. 2000. 6. 34–43. o.
- Csatári B. (szerk.) (2001): A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2001.
- Csatári Bálint (témavezető): Területi konfliktusok és változásai a periférián. Zárójelentés MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 2003. Kézirat. 2003. Kézirat.
- Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak módszertani kritériumairól és krízisjelenségeiről. –Területi Statisztika. 7. (44.) 2004. 6. 532–543. o.
- Csepeli Gy. – Papp – Pokol B. (1987): Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, Budapest. 1987.
- Csepeli Gy. (2002): E-polis.  
[http://www.ihm.hu/informacio/hirarchivum/publikaciok/epolis\\_20020813.html](http://www.ihm.hu/informacio/hirarchivum/publikaciok/epolis_20020813.html)
- Csite A. (1997): Búcsúpillantás. – Replika. 1997. 25. (március) 89–96. o.  
<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/25/csite.htm>
- Csite A. (2001): Politika, kultúra és gazdaság: Neil Fligstein a társadalmi intézmények létrejöttéről és átalakulásáról. – Szociológiai Szemle. 2001. 1. 84–94. o.
- Csite A. (2004): Reménykeltők. Politikai vállalkozók. Hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990-2002 között. PhD értekezés. Kézirat. 2004.
- Csizmadia Z. (2002): Robert D. Putman: Bowling alone. The collapse and revival of American community. Recenzió. – Szociológiai Szemle. 2002. 3. 183–193. o.
- Csörgő Z. (2002): Hagyományalapú tudástársadalom. In: A tudás társadalma. Szerk: Elek A., Juhász J., Kiss E., Varga Cs. Stratégiakutató Intézet, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Budapest. 2002. 594–607. o.
- Dányi E. – Dessewffy T. (2002): Digitális szakadék, mint akarat és képzet, avagy Manchester Zalaegerszegre megy. Előadás. Magyar Szociológiai Társaság Konferenciája. Szeged. 2002. december 13.

[http://www.ittk.hu/web/docs/klub/2002december/danyi\\_dessewffy.ppt#257,1](http://www.ittk.hu/web/docs/klub/2002december/danyi_dessewffy.ppt#257,1)

- Dessewffy T.(2004): Bevezetés a jelenbe. Az Információs Kor szociológiája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- Dessewffy T. (2004): Mission Impossible. In: A kocka el van veszve. Gondolat Kiadó, Budapest. 2004. 25–46. o. (Információ és társadalom).
- Dessewffy T. – Fábíán Z. (szerk) (2003): „A digitális jövő térképe”. A magyar társadalom és az internet. Információs Társadalom és Trendkutató Központ, TÁRKI, Budapest. 2003.
- Dessewffy T. – Galács A. (2003): „A dolgok új rendje” – technológiai diffúzió és társadalmi változás. 31-60. o. In: Internet.hu. A digitális társadalom gyorsfényképe 1. Szerk.: Z. Karvalics L., Dessewffy T. Aula Kiadó, Infonia Alapítvány, Budapest. 2003.
- Dessewffy T.–Rét Zs. (2004): Az info-kommunikációs technológiák terjedése – objektív és szubjektív gátak. In: Társadalmi Riport 2004. Szerk: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest. 2004. 332–342. o.
- DiMaggió, Paul - Hargittai Eszter (2002): „From the „Digital Divide” to „Digital Inequality”: Studying internet Use As Penetration Increases” Working Paper 19. Center for Arts and Culural Policy Studies. 2002
- Diederiks, H. A. – Lindblad, J. Th. – Noordam, D. J. – Qiuspel, G. C. –Vries, B. M. A. de – Vries, P.H.H: (1995): Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. Osiris, Századvég, Budapest. 1995.
- Durkheim, É. (1978): A szociológia módszertani szabályaihoz. In: Durkeim, É.: A társadalmi tények magyarázatához. Szerk: Léderer P. Gondolat, Budapest, 21–160. o.
- Duró A. (2003): Merre tekint a „kintvaló nép”? Települési közösségek tanyán. In: V. Falukonferencia. Integrált vidékfejlesztés. Szerk: Kovács T. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2003. 281–288. o.
- Ekéné Zamárdi I. (2005): A hátrányos helyzetű kistérségek munkaerőpiacai az Észak-Alföldön. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián. III. Alföld-kongresszus. Szerk: Nagy E. Nagy G. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 157–161. o.
- Elias, N.(1987): A civilizáció folyamata. Gondolat, Budapest. 1987.
- Élő G. – Pintér R. (1999): Finnország – Út az információs társadalomba. Kossuth Kiadó, Budapest.

- Enyedi (1984): Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. Akadémiai székfoglaló: 1982. december 6. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984. (Értekezések, emlékezések).
- Enyedi Gy. (1994): Az Alföld fejlődésének perspektívái. In: Az „alföldi út” kérdőjelei. Alföld kongresszus, 1993. Szerk.: Timár J. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 1994. 14. o.
- Enyedi Gy. (1998): A sikeres régiók. In: Tények könyve. Régiók. Szerk.: Keresztes A. Greger-Delacroix, Budapest. 1998. 409–411. o.
- Enyedi Gy. (2003): Areas, regions and settlements in Hungary. In: Europa, Ungarn – heute und morgen. Hrsg.: F. Glatz. Europa Institut, Budapest. 2003. 151–159. o. (begegnungen. Schriftenreihe des Europe Institutes Budapest, Bd. 19.).
- Erdei F. (1939/1974): Magyar város. Akadémia Kiadó, Budapest. 1974 (Hasonmás Kiadás)
- Erdősi F. (1991): Kommunikáció és térszerkezet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1991.
- Erdősi F. (2005): A vezetékes távközlés/infokommunikáció regionális jellemzői Európában. – Területi Statisztika. 8. (45.) 2005. 5. 440–453. o.
- Fábián Z. (2002): Digitális írástudás: a számítógép és az internethasználat elterjedtségének társadalmi jellemzői Magyarországon. In: Társadalmi riport 2002. Szerk.: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest. 2002. 152–161. o.
- Faluvégi A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. – Területi Statisztika. 3. (40.) 2000. 4. 319–346. o.
- Farkas J. (2003): A társadalmi tér elméleti kérdései. (a térfelfogás történeti változásai). – Társadalomkutatás. 2. 167–190. o.
- Faragó L. (2003): A tér kép egy olvasata és a „területi” tervezés. – Tér és Társadalom. 17. 2003. 1. 19–40. o.
- Faragó L. (2005): A jövőalkotás társadalomtechnikája. A közösségi tervezés elmélete. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 2005. (Studia regionum. Dialóg Campus tankönyvek. Területi és települési kutatások, 28.).
- Féja G. (1937/1976): Basák, bégek, janicsárok. Kelet Népe. 1937/2. 29–33. o. In: A magyar értelmiség történetéhez III. Értelmiség és középosztály a két világháború között. Dokumentumok. Szerk: Somlai P. Budapest. 1976. (Szociológiai füzetek, 10.).

- Fekete-Páris A. (2003): A teleházmozgalom kibontakozása a Dél-Dunántúl régióban. – Területi Statisztika. 6. (43.) 2003. 6. 566–568. o.
- Ferge Zs. (1978): Utószó. In: Bourdieu, P.: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest. 1978. 403–431. o. (Társadalomtudományi Könyvtár).
- Ferge Zs. (1998): A civilizációs folyamat fenyegetettsége. Akadémiai székfoglaló előadás. 1998. december 9. Kézirat.
- Fleischer T. (2000): Régiók, határok és hálózatok. In: Határok és régiók. Nemzetközi földrajzi konferencia, Szeged, 1999. november 29–30. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. JATEPress, Szeged. 2000. 65–76. o. 2000.
- Florida, R. (2002): Creative Class War.  
<http://www.washingtonmonthly.com/features/2004/0401.florida.html>
- Florida, R. (2002): The Rise of the Creative Class.  
<http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0205.florida.html>
- Fónai M.–Filepné Nagy É. (2002): Egy romakutatás főbb eredményei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. – Szociológiai Szemle. 2002. 3. 91–115. o.
- Földi Zs. (2004): A Coleman modell alkalmazásai lakókörnyezeti kutatásokban. – Tér és Társadalom. 18. 2004. 1. 43–58. o.
- Fukuyama, F. (2000): A nagy szétbomlás. Európa Kiadó, Budapest. 2000.
- Füleki D. (2001): A társadalmi kirekesztés és befogadás indikátorai. – Szociológiai Szemle. 2001. 2. 84–95. o.
- G. Márkus Gy. (2003): A „Harmadik Út” és a globális kapitalizmus megszelídítése. Identitás-dilemmák és útkeresés.  
[www.jadat.hu/gm0001.pdf](http://www.jadat.hu/gm0001.pdf)
- G. Etényi N. (2004): Nyomtatott hírek a 17. században – információk Magyarországról korabeli német újsághírekben. In: Információáramlás a kora újkorban. Szerk: Z. Karvalics L., Kis K. Gondolat, Infonia Alapítvány, Budapest. 2004. (Információtörténelem). 47–57. o.
- G. Fekete É. (2001): Innovációk keletkezése és terjedése kistérségi fejlesztésekben. In: Együtt! - de hogyan? – Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc-Pécs. 2001. 92–107. o.
- Gächtner, A. – Wolfsgruber, I. (2005): „Sozialkapital”. In: Einführung in die Entwicklungssoziologie. Themen, Methoden, Analysen. Herausgeber: F. Kolland, A. Gächtner. Mandelbaum Verlag, Wien. 171–190. o.

- Gerschenkron, A. (1984): A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Gondolat, Budapest. 1984.
- Giddens, A (1994): Time, Space and Regionalisation. In. Social Relations and Spatial Structures. MacMillan, London. 1994. 265–295. o.
- Giddens, A. (2005): Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Napvilág, Budapest. 2005.
- Glatz F. (2000): Információs társadalom. Az ipari-technikai forradalmak természetéről. In: Az információs társadalom. Szerk.: Demetrovics J., Keviczky L. MTA, Budapest. 2000. 13–26. o. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. VI. A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése.).
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. Hálózatelmélet felülvizsgálata. In.: Angelusz R. – Tardos R.: Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest. 1991. 371–400. o.
- Graham, S. (2000) Bridging Urban Digital Divides? Urban polarization and Information and Communications Technologies (ICT): Current Trends and Policy Prospects. Background paper for the United Nations Centre for Human Settlements (UNCHS), New York. 2000.
- Grósz P. – Gyurkó D. T. – Lányi P. – Laczkó Zs. (2003-2004): Regionális partnerséggel a helyi közösségek szolgáltatásainak kialakítása érdekében. Teleházas esettanulmányok. SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány, Dél-Alföldi Teleházak Regionális Közhasznú Egyesülete, Magyarországi Női Alapítvány. 2003-2004. 55. o [www.telehaz.hu](http://www.telehaz.hu)
- Habemas, J. (1998): Filozófiai diskurzus a modernségről. Budapest: Helikon Kiadó 1998.
- Habermas, J. (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég, Gondolat, Budapest. 1993.
- Haggett, P. (1991): Geographie - Eine moderne Synthese. UTB, Stuttgart. 1991.  
[http://www.mygeo.info/skripte/skript\\_bevoelkerung\\_siedlung/rela2.htm](http://www.mygeo.info/skripte/skript_bevoelkerung_siedlung/rela2.htm)
- Howard, C. F. (1903): Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest. 1903. (Társadalomtudományi Könyvtár).
- Hajnal I.(1936): Az újkor története. Révai Testvérek Kiadása, Budapest. 1936.
- Hankiss E. (1989): Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 1989.

- Hankiss E. (1998): Az emberi kaland. Helikon Kiadó, Budapest. 1998.
- Hankiss E. (2002): Új Diagnózisok. Osiris, Budapest. 2002.
- Horváth Gy. (2000) Partnerség az Európai Unió regionális politikájában. – Tér és Társadalom. 14. 2000. 1. 1–10. o,
- Horx, M. (2003): Aufstieg der „Kreativen Klasse“ In: Zukunftsregionen Europas. Eine Studie des Zukunftsinstituts, 2003. [www.zukunftsinstituts.de](http://www.zukunftsinstituts.de)
- Hradil, S. (1992): Régi fogalmak és struktúrák. Milió-, szubkultúra-és életstílus-kutatás a 80-as években. In: Társadalmi rétegződés. Szerk.: Andorka R., S. Hradil, J. L. Peschar. Aula, Budapest. 1992. 347–387. o.
- Hronszky, I. (1990): Soziale Grenzen der Technikentwicklung. In: Soziale Grenzen des technischen Fortschritts. Vergleiche quer durch Europa. Herausgeber: J. Hochgerner. Falter Verlag, Wien. 1990. 59–68. o.
- Hüsing, T. (2003): Zunehmendes Nord-Süd Gefälle der digitalen Spaltung in der EU. In: Informationsdienst Soziale Indikatoren. Ausgabe 30. Juli 2003. [www.gesis.org](http://www.gesis.org). Letöltve: 2003. november 26.
- Jakobi Á. (2002): A virtuális világ terei. Reflexiók Mészáros Rezső A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése című tanulmányához. – Magyar Tudomány. 2002. 11. 1482–1491. o.
- Jász K. – Szarvák T. (2005): Az esélyegyenlőségi politika Janus arca. Kistelepülések, társadalmak, konfliktusok. – Politikatudományi Szemle. 14. 2005. 2. 135–156. o.
- Jász K. – Szarvák T. (2004): Iskolai végzettség, képzettség, az oktatás és a képzés intézményrendszere és a kulturális hagyományok a Tisza völgyében. In: A Tisza-térség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási koncepciója és programja. Helyzetelemzés. Vezető tervezők: Lányiné Fogarasi K., Göncz A., Szoboszlai Zs. Váti Kht., Budapest. 2004. 118–134. o.
- Jász K. – T. Hargitai J. – Szarvák T. – Szoboszlai Zs. (2005): A szociális tervezés regionális aspektusai. – Tér és Társadalom. 19. 2005. 1. 65–80. o.
- Juznic, P. (1990): Informationsgesellschaft zwischen Kapitalismus und Sozialismus. Ideologische Begrenzungen der technischen Entwicklung. In: Soziale Grenzen des technischen Fortschritts. Vergleiche quer durch Europa. Herausgeber: J. Hochgerner. Falter Verlag, Wien. 1990. 69–81. o.

- Kálmán É. – Patkós Cs. – Szarvák T. (2004): Jász-Nagykun-Szolnok megye regionális kapcsolatai és lehetőségei. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2004. Kézirat.
- Kanalas I. (2000): Az információs-kommunikációs technikák terjedésének regionális különbségei Magyarországon. – Tér és Társadalom 14. 2000, 2-3. 159–172. o.
- Kanalas I. (2003): A megyék versenyképessége az információs társadalomban. In: Régiók az információs társadalomban. Szerk. Nagy G., Kanalas I., MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 2003. 50–76. o.
- Kanalas I. (2004): Jász-Nagykun-Szolnok megye információs kommunikációs helyzete és információs aktivitásának néhány területi jellemzője. – Területi Statisztika. 7.(44.) 2004. 1. 56–71. o.
- Kanalas I. (2005): Új kihívások az Alföld felsőoktatási rendszerében. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián. III. Alföld-kongresszus előadásai. Szerk.: Nagy E., Nagy G. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 2005. 280–285. o.
- Kanalas I. – Szarvák T. (2004): A quaterner szektor. In: A Tisza-térség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási koncepciója és programja. Helyzetelemzés. Vezető tervezők: Lányiné Fogarasi K., Göncz A., Szoboszlai Zs. Váti Kht., Budapest. 2004. 233–243. o.
- Kanalas I. – Szarvák T. – T. Hargitai J. (2002): Jász-Nagykun-Szolnok Megye Információs társadalomra való felkészítésének stratégiája és operatív programja. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoportja, Szolnok. 2002. Kézirat.
- Karácsony A. (1995): Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris, Századvég, Budapest. 1995.
- Kasvio, A. (1999): Az információs társadalom kialakulása, mint a legfontosabb társadalomkutató program. Harmadik Évezred Alapítvány Stratégiakutató Intézet, Nagykovács. 1999. (Nemzet és Stratégia Füzetek, 4.).
- Kemény I. – Janky B. (2003): A 2003. évi cigány felmérésről In: A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. Szerk: Kállai E. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete 2003.
- Kerényi A. – Fazekas I. – Szabó Gy. (2000–2001): A környezetvédelem társadalmi megítélése a Tisza mentén – egy kérdőíves felmérés európai



- összehasonlításokkal. – Alföldi Tanulmányok. 2000-2001. XVIII. 141–161. o.
- Kiss G. (1997): Korunk alapszavai – szociológiai tanulmányok. Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen. 1997.
- Kiss J. P. (1998): Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Csongrád megyében. Alföld II. Kutatási Program. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 1998. Kézirat.
- Kiss J. P. (2003): Az Alföld helyzetének változása. In: Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 2003. 39–47. o.
- Kitzinger D. (2000): A morális pánik elmélete.– Replika. 40. 2000. 23–48. o
- Kókai S. (1999): Az Alföld vonzásközpontjai és – körzetei a XIX. közepén. Bessenyi György Kiadó, Nyíregyháza. 1999. (Észak-és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 7.).
- Kolland, F. (2005): Entwicklung und sozialer Wandel im globalen Kontext. In: Einführung in die Entwicklungssoziologie. Themen, Methoden, Analysen. Herausgeber: F. Kolland, A. Gächtner. Mandelbaum Verlag, Wien. 2005. 9–41. o.
- Kolosi T. (2000): A terhes babapiskóta. Osiris, Budapest
- Kornai J. (1993): A szocialista rendszer - Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Kft., Budapest. 1993.
- Korompainé Szalacsi Rács M. (1973): Hajdú-Bihar Megye Sajtóbibliográfiája 1843-1970 – KLTE Könyvtára, Debrecen. 1973. (Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának bibliográfiai kiadványai, 1.).
- Kovács K. – Váradi M. M. (2003): Hozzászólás egy nem létező tanvavitához. In: VI. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt. Szerk: Kovács T. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2003. 279–285. o.
- Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 2003. (Dialóg Campus szakkönyvek).
- Kovács Z. (2001): Társadalomföldrajzi kislexikon. Műszaki Kiadó, Budapest. 2001.
- Kovács I. (2005): Kistérségek összehasonlítása – adatok a kistérségekről. In.: A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. A civil szféra területfejlesztési intézményekkel való együttműködésének tapasztalatai. Szerk: Kovács I. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 2005. (Műhelytanulmányok, 2005/4.). <http://mek.oszk.hu/03400/03406/html/>

- Kozma T. (2002): Határokon innen, határokon túl. Regionális változások az oktatásban. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest. 2002.
- Kulcsár K. (1985): A modernizáció fogalma és helye a kelet-közép-európai fejlődésben. In: Kulcsár K.: A modernizációs és a magyar társadalom. Magvető, Budapest. 1985. 14–70. o.
- Kumar K. (1995): From Post-industrial to Postmodern Society: New Theories of the Contemporary Worlds. Blackwell, Oxford. 1995.
- Láng S.–Letenyei L.–Siklós V. (2003): 2003: Információs technológia diffúzió. Információs technológia és szakismeretek terjedése a Kaposvári kistérségben. In: Információs technológia és helyi társadalom. II. Szerk.: Lengyel Gy. BKÁE, Budapest. 5–28. o.
- Leborgne, D. – Lipietz, A. (1991): Two social strategies in the production of new industrial Spaces. In: Industrial change and regional development: the transformation of new industrial spaces. Eds.: G Benko, M. Dunford. London, 1991. 27–49. o.
- Lengyel Gy. – Nagy B. (szerk) (2000): Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai. Szociológiai tanulmányok. Aula, Budapest. 2000. 171–183. o.
- Lengyel Gy. – Lőrincz L. – Siklós V. – Füleki D. (2002): Hidak a digitális szakadék fölött: egy kistérségi kutatás tapasztalatai. [www.ittk.hu/web/docs/klub/2002december/absztrakt\\_lengyel\\_gyorgy.html](http://www.ittk.hu/web/docs/klub/2002december/absztrakt_lengyel_gyorgy.html)
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés. JATEPress, Szeged. 2003.
- Letenyei L (2005): Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. L'Harmattan, Ráció Kiadó, Budapest. 2005.
- László G.-né-Szarka Á. (2002): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye sajtóbibliográfiája (1845-2000). Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza. 2002.
- Marshall, A. (1920): Principles of Economics: an introductory volume. MacMillan, 1920.  
<http://www.marxists.org/reference/subject/economics/marshall/index.htm>
- Márkus I. (1986): Egykori mezővárosaink jelene és jövője. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák L., Selmeczi L. Arany János Múzeum, Nagykőrös. 1986. 679–695. o. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 4.).

- McLuhan, M. (1964): *Understanding Media. The Extensions of Man.* University of Toronto Press, Toronto. 1964.
- Mészáros R. (1994): *A település térbelisége.* JATEPress, Szeged. 1994.
- Mészáros R. (2000): *A társadalomföldrajz gondolatvilága.* SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 2000.
- Mészáros R. (2001): *A kibertér társadalomföldrajzi megközelítései.* – Magyar Tudomány. 2001. 7. 769–779. o.
- Mészáros R. (2002): *Néhány megjegyzés Jakobi Ákos A virtuális világ terei című tanulmányához.* – Magyar Tudomány. 2002. 11. 1492. o.
- Mészáros R. (2003): *Kibertér.* Hispania Kiadó, Szeged. 2003.
- Mészáros R. (2006): *A társadalomföldrajz és a regionális tudomány Magyarországon.* – Magyar Tudomány. 2006. 1. 21–28. o.
- Molnár Sz. (2002): *A digitális írástudásban élenjárók és lemaradók közötti szakadék társadalmopolitikai kihívásai napjainkban. A digitális megosztottság értelmezési kerete.* – Információs Társadalom, 2. 2002. 4. 82–101. o.
- Moss, G. (2005): *Cultural Capital and Graduate Student Achievement: A Preliminary Quantitative Investigation.* – *Electronic Journal of Sociology.* 2005.  
<http://www.sociology.org/content/2005/tier1/moss.html>
- Murányi I. – Szoboszlai Zs. (2000): *Szolnok értelmiségmegtartó képessége leendő diplomások körében.* MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2000. Kézirat.
- Murányi I. – Péter J. - Szarvák T. - Szoboszlai Zs. (2000): *Civil Organisations and Regional Identity in the South Hungarian Great Plain.* Centre for Regional Studies, Pécs. 2000. (Discussion Papers, 33.).
- Nagy G. (2004): *Rendhagyó recenzió Mészáros Rezső: Kibertér – A földrajzi tudás új dimenziói* című könyvéről. – *Tér és Társadalom.* 18. 2004. 1. 145–153. o.
- Nagy G. – Szarvák T. (2003): *Információs társadalom stratégiák.* In: *Régiók az információs társadalomban.* Szerk.: Nagy G., Kanalas I. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 2003. 127–139. o.
- Negroponte, N. (2002): *Digitális létezés.* Typotex, Budapest. 2002.
- Nikodémus A. (1991): *A térbeli diffúzió problémája és alkalmazási lehetőségei.* Földrajzi Értesítő, 1991. 1-2. 7–24. o.

- Nemes Nagy J. (2001): Az ezredvég regionális folyamatai Magyarországon: átfogó átalakulás - egyedi fejlődési pályák. Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben. In: Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben. Szerk.: Maarten K., Nemes Nagy J. ELTE regionális Földrajzi Tanszék, Budapest. 2001. 23–35. o. (Regionális tudományi tanulmányok, 5.).
- Nemes Nagy J. (2002): A versenyképesség mérésének módszertana. <http://www.rkk.hu/kon/nemes.html>
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. Budapest. 2005. (Regionális tudományi tanulmányok, 11.)
- Norris, P. 2001: Digital Divide? Civic Engagement, Informatin Poverty and the Internet in Democratic Societies. Cambridge University Press. New York. 2001.
- Nyíri K. (2000): Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. In: Az információs társadalom. Szerk.: Demetrovics J., Keviczky L. MTA, Budapest. 2000. 43–64 o. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. VI. A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése.).
- Obádovics Cs. – Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánidexének alakulása Magyarországon. – Területi Statisztika. 6. (43.) 2003. 4. 303–323. o.
- Offe, C. (1989): A munkaerőpiac jövője. – *Szociológiai Figyelő*. 1989. [http://lakatos.free.fr/page20/Szociologia/page31/files/page31\\_7.htm](http://lakatos.free.fr/page20/Szociologia/page31/files/page31_7.htm)
- Paasi, A. (2001): Europa as a social progress and discourse. Considerations of place, boundaries and identity. – *European Urban and Regional Studies*. 8. 2001. 1. 7–28. o.
- Paládi-Kovács A. (1984): Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: *Interetnikus kapcsolatok Észak-Kelet-Magyarországon*. Szerk.: Kunt E., Szabadfalvy J., Viga Gy. Miskolc. 1984. 61–73. o.
- Pálmai Z. (1999): A technológiai fejlődés sajátossága. – *INCO, Első magyar internetes folyóirat az információs korról*. 1999. 1. <http://www.inco.hu/inco1/fooldal.htm>
- Perrons, D. (2004): Understanding Social and Spatial Divisions int he New Economy: New Media Clusters and the Digital Divide. – *Economic Geography*. 80. 2004. 1. 45–61. o.

- Perczel Gy. (1996): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Kiadó, Budapest. 1996.
- Pethő B. (szerk.) (1992): A posztmodern. (szöveggyűjtemény). Gondolat, Budapest. 1992.
- Pintér R. (2003): Magyarország – a rejtőzködő információs társadalom tézise. – eVilág Az információs társadalom folyóirata. 2. 2003. 10. 4–8. o.
- Pintér R. (2004): A magyar információs társadalom fejlődése és fejlettsége a fejlesztők szempontjából. Szociológiai doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest. 2004.
- Pintér R. – Hammer F. (2001): Médiafogyasztás és médiahasználati szokások Magyarországon. Word Internet Projekt Kutatási Gyorsjelentés. TÁRKI Budapest. 2001.
- Pokol B. (1988): A szociológiaelmélet új útjai. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. 1988.
- Pokol B. (1995): Modern francia szociológiaelméletek. Budapest, 1995. <http://mek.oszk.hu/02000/02027/02027.htm>
- Porat, M. U. (1977): The Information Economy. DC, Washington. 1977.
- Rechnitzer J. (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 1990.
- Richta, R. et al. (1969) Civilization at the Crossroads: Social and Human Implications of the Scientific and Technological Revolution. White Plains, International Arts and Sciences Press, New York. 1969.
- Rigler A. (2002): Jelentősek a különbségek a különböző társadalmi csoportok internet-használata között. [http://www.ittk.hu/weblap/docs/wip\\_jelentoskulonbsegek.pdf](http://www.ittk.hu/weblap/docs/wip_jelentoskulonbsegek.pdf)
- Rodriguez F. – Wilson E. J. (2000): Are Poor Countries Losing the Information Revolution? University of Maryland at College Park, 2000.
- Sándor I. – Végh L.-né (2004): A Vásárhelyi Terv továbbfejlesztésével érintett kistérségek jellemzői. – Területi Statisztika. 7. (44.) 2004. 5. 459–476. o.
- Sayer, A. (1992): Method in Social Science: A realist approach. Routledge. 1992.
- Schumpeter, J. A. (1930/1980): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1980.

- Segesváry V (2002): Globalizáció, hegemonia és a harmadik évezred politikai újrendeződése; ezek egyes regionális vonatkozásai. – Tér és Társadalom. 16. 2002. 4. 1–24. o.
- Sík E. (1988): Az örök kaláka. Gondolat, Budapest. 1988.
- Simai M. – Gál P. (2000): Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2000.
- Sinka R. (2004): Gondolatok az információs társadalom földrajzi diskurzushoz. SZTE TTK Gazdasági- és Társadalmi Földrajzi Tanszék, Szeged. 2004.
- Smahó M. (2005): Szabadalmi bejelentések regionális különbségei. In: Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés. Szerk. Buzás N. JATEPress, Szeged. 2005. o. 254–265.
- Soker, Z. (2005): Age, gender, ethnicity and the digital divide: University students 'use of web based instruction. – Electronic Journal of Sociology. 2005.  
<http://www.sociology.org/content/2005/tier1/soker.html>
- Süli-Zakar I.(1991): Mélyülő szakadék két országrész között. – Juss. Társadalomelméleti és Kulturális Szemle. 4. 1991. 2. sz. 18–23. o.
- Süli-Zakar I. (1992): Kelet-Magyarország: permanens válságterület. – Juss. Társadalomelméleti és Kulturális Szemle. 5. 1992. 4. 40–49. o.
- Süli-Zakar I. (1993): A társadalmi-gazdasági innovációk diffúziója. Jász-Nagykun-Szolnok megye közép-tiszavidéki kistérségében. MTA RKK Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 1993. Kézirat.
- Süli-Zakar I. (1998): Területfejlesztés – vidékpolitika. – A Falu. 13. 1998. 3. 65–70. o.
- Süli-Zakar I. (1998): Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Hajdú-Bihar megyében. Alföld II. Kutatási Program. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 1998. Kézirat.
- Süli-Zakar I. (2001): A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2001. 26–55. o.
- Süli-Zakar I. (2002): Borders and Border regions in East Central Europe. In: Borders and Cross-Border Co-operation in the Central European Transformation Countries. Ed.: I. Süli-Zakar. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 18–32. o.

- Süli-Zakar I. (2004): A Sárréti kistérség terület-és településfejlesztésének társadalomföldrajzi alapjai és stratégiai irányai. DE Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 2004. (Területfejlesztés Hajdú-Biharban sorozat, 9).
- Süli-Zakar I. (szerk.) (2003): A terület-és vidékfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2003. (Dialóg Campus tankönyvek, Studia geographica).
- Smahó M. (2005): Szabadalmak, szabadalmi bejelentések és területi innovativitás Magyarországon. – Tér és Társadalom. 19. 2005. 3-4. 61–79. o.
- Szabó László (1998) Szolnok város művelődéstörténete Jászkunság füzetek 11. Szolnok. 1998.
- Szarvák T. (1999): Az audio-vizuális kultúra állapota néhány kérdőíves vizsgálat tükrében 1997–1999. – Szolnoki Tudományos Közlemények II. 1999. 90–100. o.
- Szarvák T. (2001): Régiók az információs társadalomban. Szociológiai háttér tanulmány. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2001. Kézirat.
- Szarvák T. (2002): Munkavállalási stratégiák a munkanélküliek és az aktív dolgozók körében. In: A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben. Szerk.: G. Fekete É. MTA RKK Vidékfejlesztési Műhely, Miskolc-Pécs. 2002. 95–124. o.
- Szarvák T. (2003): Beszámoló a digitális kihívás konferenciáról. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2003. Kézirat.
- Szarvák T. (2003a): A későn jövők hátránya. A digitális forradalom jellemzői a földprogramos kedvezményezettek körében. – Cigányok a szociális földprogramban. Szerk.: Szoboszlai Zs. Budapest, Gondolat. 2003. 97–114. o. (Szolnoki Szociális Műhely).
- Szarvák T. (2003b): Szolnok: az alulról építkező fejlődési út esélyei. – Várossiker alföldi nézőpontból. Szerk.: Timár J., Velkey G. Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ. 2003. 163–187. o.
- Szarvák T. (2004): „Poverty as a conflict” – the opinion of the clients of the social supply network in the North Great Plain. In: Cross-border Co-operations – Schengen Challenges. Ed.: I. Süli-Zakar. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2004. 136–138. o
- Szarvák T. (2005): A roma társadalmi csoportok digitális tőkéje. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. III.

- Alföld Kongresszus. Szerk: Nagy E., Nagy G. Nagyalföld alapítvány, Békéscsaba. 2005. 171–178. o
- Szarvák T. (2006): Regionalizációs attitűdök a „muszáj vármegyében” prominens területi szereplők tapasztalatai alapján. – Comitatus. 16. 2006. Közlésre elfogadva.
- Szarvák T. – Szoboszlai Zs. (2000): A technológiai fejlesztési övezetek szerepe a térségfejlesztésben. In: Incopark: technológiai fejlesztési övezet programja Pest megyében. Szerk.: Varga Cs. HÉA Stratégiakutató Intézet, Nagykovácsi. 2000. 129–146. o.
- Szarvák T. – Szoboszlai Zs. (2001): Ifjúsági életmód és szokásvizsgálat Jászberényben. In: Jászsági évkönyv 2001. Szerk.: Pethő L. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 2001. 120–131. o.
- Szarvák T. – Szoboszlai Zs. (2003): A produktív szociálpolitika szerepe a társadalmi konfliktusok csökkentésében a roma/nem roma népesség körében. OKTK kutatás zárójelentése. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2003. Kézirat.
- Szelényi I. (1992): Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.
- Szoboszlai Zs. (1993): Társadalmi innováció a Közép-Tiszavidéken. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 1993. Kézirat.
- Szoboszlai Zs. (2002): A helyi demokrácia néhány jellemzője az eltérő településméretű tükrében. – Comitatus. 12. 2002. 4. 34–46. o.
- Szoboszlai Zs. (2003): Cigányok a szociális földprogramban. Szerk.: Budapest, Gondolat. 2003.
- Szoboszlai Zs. – Szarvák T. (2002): Kulturális Disputa 2002. A kulturális irányítás és az intézményrendszer vizsgálatának, valamint a kulturális esélyegyenlőség néhány kérdésének vizsgálata. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. 2002. Kézirat.
- Szoboszlai Zs. – Szarvák T. (2006): Idea vagy valóság? Az élethosszig tartó tanulás szociológiai megközelítései a roma társadalmi csoportok körében. In: Szakképzési és Felnőttképzési Kutatások a Jövőért. Tanulmánykötet. Nemzeti Szakképzési Intézet és a Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest. 2006. Megjelenés alatt.
- T. Kiss T. (2000): A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Német Népfőiskolai Szövetség, Nemzetközi Együttműködési Intézete, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 2000.



- Tamás P. (1986): Információpolitika és társadalmi modernizáció. In: Jelkép. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Folyóirata. 1986. 2. 5–23. o.
- Teperics K. (1996): Debrecen középiskoláinak szerepe a Tiszántúl humán erőforrásainak fejlesztésében. In: Tanulmányok Debrecen városföldrajzából III. Szerk: Süli-Zakar I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen. 1996. 267–279. o.
- Timár J. (1994): Előszó. In: Az alföldi út” kérdőjelei. Alföld Kongresszus. Szerk.: Timár J. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 1994. 6. o.
- Timár J. et al. (2005): Politics, society and economy in space: spatial processes in the era of transition in Hungary. In: Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Eds. Gy. Barta, É. G. Fekete, I. Kukorelli Szőrényiné, J. Timár. Centre for Regional Studies, Pécs. 2005. 1–16. o.
- Thiel, A. (2003): Soziale Konflikte. Transcript Verlag, Bielefeld. 2003.
- Tóth A. (1994): Az Alföld-fejlesztés a törvényhozásban. In: Az alföldi út” kérdőjelei. Alföld Kongresszus. Szerk.: Timár J. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 1994. 58–62. o.
- Tóth G. (2005): A magyarországi idegenforgalmi régiók. – Területi Statisztika. 8. (45) 2005. 2. 147–162. o.
- Tóth I. Gy. (1986): Írásbeliség és szóbeliség a XVII.-XVIII. századi mezővárosokban. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák L., Selmeczi L. Arany János Múzeum, Nagykőrös. 1986. 373–384. o. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 4.).
- Tóth J. (1986): Az alföldi mezővárosok esélyei településfejlődésünk új szakaszában. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák L., Selmeczi L. Arany János Múzeum, Nagykőrös. 1986. 733–744. o. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 4.).
- Tóth J. (1991): Az Alföld elmaradottsága. – In: Az Alföld jelene és jövője. Szerk. Rakonczai J. Békéscsaba. 1991. 18–18. o. (Tisza Klub füzetek 1.).
- Tóth J. (1988): Urbanizáció az Alföldön. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988.
- Tóth J. – Vuics T. (1998): Általános társadalomföldrajz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 1998. (Dialóg Campus tankönyvek).
- Tönnies F.(1983): Közösség és társadalom. Gondolat, Budapest. 1983. 9–56. o. (Társadalomtudományi Könyvtár).
- Tocqueville, A. (1993): Demokrácia Amerikában. Európa Kiadó, Budapest. 1993.

- Quah, D. T.(1996): Convergence as distributional dynamics (with or without growth). – Technical Report 134, LSE Working Paper.
- Quah, D. T. (2001): Economic Growth: Measurement.  
<http://econ.lse.ac.uk/~dquah/p/0108iesbs.pdf>
- Utasi Á. (2002): A bizalom hálójája. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 2002.
- Vadász I. (1995.): A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX-XX. században. A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-rendszere a XIX-XX. században. Damjanich János Múzeum, Szolnok-Tiszafüred. 1995. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 54.).
- Varga Cs. (2000): Vidékfejlesztés az információs korban. Agroinform Kiadóház, Budapest. 2000. (Vidékfejlesztők kiskönyvtára).
- Varga Cs. (2003): Új versenyképesség? Tézisek a versenyképességi paradigmaváltásáról. – Inco. Első magyar internetes folyóirat az információs korról. <http://www.inco.hu/inco9/infogazd/cikk1h.htm>
- Varga Cs. (szerk.) (2005): Metaelmélet, metafizika. Stratégiakutató Intézet, Nagykovácsi. 2005. (Metaelméleti könyvek, 2.).
- Varga K. (1974): Tömegkommunikáció és modernizáció. TK. Szakkönyvtár, Budapest. 1974.
- Varró Krisztina (2004): a régió mint diszkurzív termék. Tér és Társadalom. 18. 2004. 1. 73–91. o.
- Vitányi I. (1997): A magyar társadalom kulturális állapota. Maecenas, Budapest. 1976.
- Volken, T. (2002): Elements of Trust: The Cultural Dimension of Internet Diffusion Revisited. Electronic Journal of Sociology. 2002. <http://www.sociology.org/content/vol006.004/volken.html>
- Wallace, P. (2004): Az internet pszichológiája. Osiris, Budapest. 2002.
- Wallerstein, I. (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest: Gondolat Kiadó. 1983.
- Z. Karvalics – Dessewffy T. – Fábrián Z. (szerk.) (2005): Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2. Gondolat, Infonia Alapítvány, Budapest. 2005.
- Zapf, W (2002): Modernizáció, jólét, átmenet, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég 2002

Zoltán Z. (2001): Összefoglaló helyett....Az 1980-as és 90-es évek néhány jellemző vonása. In: Zoltán Z.: Alföldkutatás-és fejlesztés. Magyar Glóbusz Kiadó, Budapest: 2001. 314–326. o.

Zoltán Z. (1976): Bizakodó Alföld. Kecskemét. 1976. (Forrás könyvek.)

## AZ ÉRTEKEZÉS CÍME

A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi összefüggései az Alföldön

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a földrajz tudományágban

Írta: Szarvák Tibor okleveles szociológus-szociálpolitikus. Készült a Debreceni Egyetem Földtudományi doktori iskolája (Társadalomföldrajzi programja) keretében

Témavezető: Prof. Dr. Süli-Zakar István

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. Csorba Péter

tagok: Dr. Vadász István

Dr. Kozma Gábor

A doktori szigorlat időpontja: 2004. december 9.

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 200... ..